

LOOMING

SEPTEMBER 1967

ESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

9

A. Pihelga

Paadisild (Õli) 1964

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

9 SEPTEMBER 1967

Vanalinna süit

Vana aega armastan,
milles see ka ei avalduks.
Wilson Macdonald

I. KIVITEE

Tänav kui joomari laul pikk,
all jalge lihvitud kuplistik —
kivitee.

Otsekui kolpadest laot,
laubaluuni kõik maasse taot —
kivitee.

Kuu tõllaratas, saateks hobuste kuulmatu ast,
just nagu veereks aegade hämarast
kiviteed . . .

Võllad. Palangud. Paraadid.
Protsessioonid. Barrikaadid:
kivitee.

Aeg voolab. Avarduvad foonid;
ju kaalub kang ja segataks betooni
kiviteel . . .

Kui lõuga löödu, kastan vangub;
hall laavajõgi möödub, hangub . . .

Kuid see ei ole enam see
kivitee.

II. IGA

Sekund — aja mikroosake.
Käeviibe. Hingetu viiv.
Tera-tera-tera —
liivakellas
varises
liiv.
Uks
avati,
suleti;
ragises riiv . . .
Tera-tera-tera —
liivakellas variseb liiv.

III. MUUSEUMIMOTIIV

Kivipõrandale helitult kukub
hõbepiik — kuukiir.
Tolmund luustik troonitoolis tukub,
silmakoopas uuritseb hiir.

Miski seostub huulitus muiges . . .
Mida ühist on hiirel ja ammulool?
Just sellesse silma — mööda luigest —
tungis sõbra sihitud ammunool.

IV. KELLALE

Rae kell — diktaator hingetu . . .
Mis tiitleid ma küll pole sulle omistanud,
et sa mu elust tühipäevad arvaks maha . . .
Sa käid. Kolmsada aastat. Pole komistanud!
Sest
    käies jalad sul ei ole küündind maha.

V. TOOMPEA

Ei lõtva kivikäte haaret kaitsevall.
Ning vastu väljakuid ei lakka kellalaja.
Siin vaatenurka möödab väravate mall.
Ja taevas, hõredam kui kuskil, ränka sajab.

Kui nõgusselgsed ruunad paduvihma all
küllg küljes konutavad — raugastunud majad.
Keelpillid vanad . . . Tolmuvaap neid katab hall,
kuid ergast kõrva võlub endislaulu kaja.

Sünk mungarongkäik möödub — majarivi;
kui nagu näos on kinni kivi kivis
ja kivinäod kõik pöörat sinu poole . . .

Saad teadjaks, kui kõnnid läbi vanalinna;
mis mida vääris, aeg siin määrand hinna . . .

Käi, nende samme kuula, keda pole!

Seiu

1

Seiu on inimene, kellest võib kõike uskuda. Ja kes ise ka nii või teisiti on kõike uskunud... Seekord lubasin endal siiski kahelda, kas see just niiviisi oli, nagu külas räägitakse? Räägiti nimelt kurba uudist, et Seiul sai poeg surma. Mootorrattaõnnetusel. Aga Seiu ütelnud: «Mu poeg suri õigeaegselt.»

See «õigeaegselt» lõi nagu noaga. Sõna, mida oleme harjunud nägema ametlikes tekstides, ja üheksal juhul kümnest just siis, kui oleme mõne vea parandamisega kohutavalt hilineanud. Endi trööstiks ütleme siis, et see toimus «õigeaegselt». Küllap Seiugi end lohutada püüdis! Seeasemel, et ahastada «miks mu poeg küll nii vara pidi surema», saab ju endale sisendada, et kolmekümneaastasena lahkus ta meist õigel ajal, sest nii oli jumala tahtmine.

Räägiti veel, et Seiu nooremad lapsed käinud külas nutmas. «Meie majas leina ei tunta,» kurtnud nad. Tähendab — pereisa mängib türranni, ei luba ka teistel leinata? See on juba halvem...

Neil päevil polnud Seiu ennast kuskil näha. Ju ta kodus istus. Eks prohvetki ole vahel vakka. Kolhoosi viljapeksutööd olid enam-vähem lõpukorral. Tammetõrud hakkasid suureks kasvama ja pihlakad leegit- sesid kui tulekahjud. Aeg-ajalt laskus taevast alla must kuldnokapilv mõnd säärast tulekahju kustutama. Oli ilus sügis...

Kui Seiu jälle välja ilmus ja meile tuli, rääkis ta rahuliikumisest ning oli püha viha täis, miks selle liikumise eest nii halvasti hoolitse- takse.

«Igas riigis on sõjakoolid,» ütles ta, «aga rahukooli ei ole kuskil.» Ja jälle, et sõjavägedel on kantseleid kirjavahetuseks ja asjaajamiseks, aga meie Rahukaitsekomiteel pole ühtki kantselei jõudu, kes su kirja peale vastaks.

Jah, Seiu, ega see vale ei ole, et sõda õpitakse, aga rahu...

Kui olime mõnda aega üldisi asju arutanud ja vana vastuoluni jõud- nud, mis seisis selles, et mina rääkisin sõdade majanduslikest põhjus- test, Seiu aga tsiteeris piiblit, kusjuures ta väitis, et piibel on kommu- nistlik teos, — siis tegime väikese pausi ja igavlesime. Sest kõik kippus jälle korduma.

Seekord kasutasin pausi küsimiseks, kuidas Seiu ka ise elab. Kas on tõi, et ta kaotas poja?... Ja avaldasin kaastunnet, nagu ikka tehakse. Seiu ütles: «Mu poeg suri õigeaegselt.»

Täpselt samad sõnad!

See peaaegu heidutas mind. Maailm pole midagi väärt fanaatikuteta, ja ometi on iga fanaatik väljakannatamatu, kui ta su ees seisab! Vahti-

sin Seiule otsa, nagu näeksin teda esmakordselt, ehkki tunnen teda juba algkooli esimesest klassist... Koolis ta eriti ei hiilunud, jäi «teiseks aastaks», nagu tollal öeldi. «Mõistus kinni alles.» Aga nüüd — veidi üle viiekümne — peaks ta just kõige täiema aru juures olema!

Seiu nägu jäi liikumatuks, kui ta mulle vastu vaatas. Ta kannab pikka, rinnuni habet. See on tal hele nagu kuupaiste. Juuksed tükk maad tumedamad ja harilikul viisil põetud, näonahk päevitusest erapunane, silmad väheldased, hallid ja vagad...

Sa variser! Ei, variser ta siiski ei ole, pole kunagi olnud. Need silmad on tõesti vagad. Näojooned aga, mis Seiu ja tervel ta suguvõsal on suhteliselt korrapäraseid ehk «kreekalikud», aitavad tal järele aimata pühapiltide Kristuse palet. Ja seda vist peab alla kriipsutama habegi. Jah, see habe — see on küll edevus! Aga habet kannavad tänapäeval ka noored mehed ja puhtal kujul moenarrusest. Miks ei võiks siis tema, vanem mees, seda kanda oma põhimõtete deklareerimiseks?

Sain oma pahameelest jagu.

«Kuidas siis nii — sinu poeg... ta oli ju veel noor... ja oleks meelstasti elanud!»

Seiu vastas, et poeg oleks jumalast lõplikult taganenud. Palju seal's veel puudus? Ta oli juba miilitsavolinik. Varsti oleksid nad ta ehk parteisse võtnud ning...

Ning teaduse abiga jumalat salgama õpetanud, aitasin takka.

Ta noogutas.

Seiu oli mulle mitu korda jutustanud, kuidas ta ise koolipõlves loodusloo tundide mõjul oli ateistiks muutunud, aga mõni aasta hiljem jälle usklikuks saanud. Jah, ta oli jutustanud, kuid alati nõnda, et mulle sellest midagi muud meelde ei jäänud kui «kaheksateistkümne-aastaselt». Teadsin niisiis, et Seiu uus pöördumine usu rüppe toimus 18-aastaselt. Aga vahepeal, oma ulakusepõlves, oli ta Tornimäe õigeusu kiriku juures puu otsa roninud ja vastujutlusi pidanud, oli kirikulisi teotanud, vist kiviga aknaidki purustanud ja muud säherdust teinud.

Tuletasin meelde ka Seiu ütlust «mu isa suri viinasurma», kuid sellest oli ta kunagi hoopis teises seoses jutustanud. Nende perekonda peeti vaeseks, kuigi neil oli talu, harilik keskmine Saaremaa talu. Aga see oli vist laste vahel jagatud või võlgades või... Noh, küllap siis ka isal poolest saadik maha joodud. Seiu ei joo, ent ta pole ka marukarsk-lane. Ta on end «kätte võtnud» ja jutustas kord, kuidas ta end kümne aasta kaupa treenis. Esimesed kümme aastat ei joonud ta tilkagi. Järgmise kümne aasta jooksul võttis ainult ühe pitsi — kui pakuti. Kolmandal aastakümnel lubas ta endale üle ühe napsi. Kuid palju ta nagu-nii juua ei või, siis tekib tal lõualuu kramp... Nii et selles küsimuses ta fanaatik ei ole, pigem eksperimenteerija. Ma pole Seiu kunagi tüüpiliseks palvevennaks pidanud, sest kogu tema elulaad räägib sellele vastu. Ja nüüd äkki säärane fanatism!

2

Et maapealsed asjad on Seiu alati huvitanud, siis kujunes temast töömees ja perekonnaisa. Ta istutas endale suure aia, aretas välja pirnisordi, mida kutsutakse «Seiu pirniks». Ja tema maja juurde viib tore ebasümmeetriline allee — ühel pool kuused, teisel pool metsõunapuud sirges reas. Teadjamad räägivad, et need pole küll päris metsõunapuud,

vaid seemikud — oma aia kultuursortidest külvatud. Seda enam tuleb Seiu püsivust hinnata. See kõik on tema kätetöö, ja väga, väga ilus!

Maapealseid asju ühendab Seiu piibliga — osalt traditsioonipäraselt, osalt aga üsnagi omapäraselt. Kui ta ütleb, et piibel on kommunistlik, siis ei viita ta ristiusu õpetusele, vaid toob esimese argumendina välja vana testamendi. Sest vaadake, mis seisab Moosese raamatus selles ja selles peatükis maa ostmise ja müümise kohta. Ja siis vaadake, mis seisab «Tessaloonikas» teenijate pidamise kohta. «Maad ei tohi osta ega müüa, teenijaid ei tohi pidada — eks ole need kommunistlikud põhimõtted,» seletab Seiu teile. «Ka konsionis on see sees.»

«Mis konsionis?»

«Noh . . . kons-ti-dut-sjoonis muidugi!»

«Vaata aga, vaata.»

Kuid Seiu ei jäta enne järele, kui te need kohad piiblist üles otsite ja valju häälega ette loete. Kõigepealt kolmas Mooses, 25. peatükk, 23. salm: «Ja maad ei tohi müüa, et see igavesti teise omaks ei saaks, sest maa on minu päralt; teie olete ju võõrad ja majalised minu juures.»

Sellest jätkub, et mõista — maa on jumala päralt. Aga kui loete ka eestpoolt ja tagantpoolt, läheb asi palju keerulisemaks. Ja kui te terve peatüki läbi vaatate, siis näete, et see käib vaid niinimetatud joobeliaasta kohta muistses juutide riigis. Iga seitsmes aasta oli joobeliaasta, mil igaüks, kes oma maa oli ära müünud, võis selle tagasi lunastada. Ja kui ta seda ise ei suutnud, pidid teised teda aitama, et ta oma isade päranduse tagasi saaks. Aga kes end ise oli orjaks müünud, sai joobeliaastal vabaks.

Niisugune oli juutide kogukondlik maakorraldus. Kõigest sellest õhku muistsete aegade elu-olu. On huvitav jälgida, kuidas orjanduslikud suhted end peale suruvad ja kuidas neid ühe rahvuse piirides reguleeritakse. Sest «kui su vend sinu juures kehvaks jääb ja müüb enese sinule», siis pead sa teda kohtlema kui palgalist ja majalist, kes teenib sind kuni joobeliaastani. Siis läheb ta ära «oma suguvõsa juurde» ja «oma vanemate päranduse peale». Ta ei ole eluaegne ori, sest kuulub väljavalitud rahva hulka. Hoopis teistsugune oli suhtumine naaberrahvastesse. Nende seast soovitas Mooses orje ja ümmardajaid osta: «. . . nende peale võite teie igavesti tegu panna, aga oma vendade, Iisraeli laste seast ei tohi keegi oma venna üle valitseda, teda kurnates.» Omast rahvusest orjad tuli aeg-ajalt vabastada, võõraid rahvaid võis aga kurnata lõpmatuseni. Peaasi, et maa jääks kogukonnale . . .

Aga Seiu saab sellest kõigest hoopis teisiti aru. Ta räägib mulle, et iga seitsmes aasta oli «ühtsustus». Siis iga seitsmekümnes, siis iga seitsmesajas. Ja nüüd on tulemas seitsme tuhandes aasta ning see peab kaasa tooma ühe enneolematult suure ühtsustuse. «Muidu ei saa rahu-riik saabuda,» ütleb ta.

Kuule, Seiu, mis juttu sa küll ajad? Kuid Seiu seletab teile tõemeeli, et maa on jumala oma. «Praegu kommuuna ajal on ta, jah, riigi oma, aga mis vahet see teeb!»

Mis vahet see teeb? Kas tõesti ei tee vahet? Kas siis riik on jumal ja jumal on riik? Aga kui te järsku mõtlete definitsioonile, et «riik on surveaparaat», ja jumal — on ka midagi surveaparaadi taolist . . . Sest mis ta muud on? Siis naeratate, kuna paralleel teatud määrani klapib . . . Aga Seiu võib-olla mõistab teie naeratust valesti.

Ta nõuab sedamaid, et te nüüd loeksite ka apostel Pauluse kirja Tessaloonika rahvale, kus on öeldud: «Aga me manitseme teid, et te võ-

taksite veel täiemaks minna . . . vaiksed olla, ja oma asju ajada, ja oma kätega tööd teha, nõnda kui me teid oleme käskinud.» Siin kästakse oma kätega tööd teha, ehk nagu Seiu seda väljendab: «teenijaid ei tohi pidada».

Ja Pauluse teises kirjas on veel selgemalt öeldud — seal on need kuulsad sõnad, et kes ei taha tööd teha, ärgu ka söögu!

Seiu meelest on see jälle üks näide piibli ja kommunismi ühtsusest. Ja nimelt seda ühtsust ja seda piiblisalmi oli ta kõige rohkem propageerinud kodanlikul ajal, kui härrad ostsid talusid kokku ja palkasid teenijaid, ise aga elasid linnas ja võtsid pangast protsente välja. Siis ta neile alles ütles! Aga siis ta nende käest ka sai . . . Ta on selle eest isegi tõsiselt kannatanud — pogriss istunud. Üldse on Seiu t kogu elu jooksul kaksteistkümmend korda areteeritud, nagu ta ise kinnitab.

Ja pole ka ime. Sest Seiu ei kuulu nende usklike kilda, kes ütlevad: minu riik ep ole teps siit maailmast. Vastupidi, temal on iga riigikorra aegu omad asjaajamised.

3

Kodanliku Eesti päevil tuli Seiu piibli ja kommunismi kokkupuutepunktide pärast kannatada. Kuid see oli veel väike asi. Ta ei jäänud pealtvaatajaks ka pörandaaluste kommunistide suhtes. Kord jutustas ta mulle loo oma esimesest kohtumisest Aleksander Ellamiga.

«Võisin olla 15-aastane poiss, kui ükskord kõndisin Muiküla Kamarikus kaskede vahel. Äkki tuli mulle vastu tüüakas rahuliku olekuga mees ja me jäime mõlemad seisma. Tema tunnistas mind ja mina teda. Sain kohe aru, kes ta on, sest olin temast kuulnud ja kunagi ammu ka näinud. Üleüldse oli ta teiste Ellamite moodi . . .

«Kas sa tunned mind?» küsis ta.

«Tunnen küll. Sa oled Ellam . . . Aleksander . . . Tagaotsitav . . .»

«Ega sa mind ära ei anna?»

«Mis ma sust peaksin ära andma!»

«Aga kas sa mulle oma kuuris öömaja lubad?»

«See on rohkem meie emme asi.»

Ellam arvas, et emmel pole vajagi seda teada. Seiu jätku ainult kuuriuks lahti. Siis mõtlesid nad veidi ja Ellam küsis, kes neil harilikult õhtuti viimasena kuuris käib. Kui Seiu ütles, et emm läheb sealt katla alla puid tooma, andis ta nõu — Seiu võiks ise emmele puud kööki viia. Ja lisas: «Hommiukuks olen läinud.»

Nii jäigi. Tagaotsitav oli mõned korrad seda öömaja tõesti kasutanud. Niipalju oli Seiu isiklikult asjasse segatud. Aga sellest, mis hiljem juhtus, ta palju ei rääkinud, sest eeldas, et see on igamehele liiga hästi teada. Pealegi pole nii hullu lugu võimalik sõnadesse panna. «Oh jumal, teate isegi, mis siis kõik oli! Inimesed on hirmsad ja nende jutud on koledad . . .» Seiu lööb käega ja vestab parem midagi muud.

Kuivad faktid aga jutustavad, et 1929. aasta 8. jaanuari õhtul kella 10 paiku toimus Ellami tabamise katse Seiu kodus. Ellam läks sealt oma jalgratast ära tooma, mis oli kunagi aidamajakesse jäänud. Pimedad elutoa aknad näitasid, et pererahvas juba puhkab, ja ta ei mõelnudki neid tülitada, vaid seadis sammud otse aida poole. Kuid maja esikus varitses teda konstaabel Kaasik, kes ründas möödujat selja tagant revolvrüpauguga ja hüüdega «Käed üles!». Ka Ellam kandis relva. Ta kait-

ses end. Tulevahetuses sai Kaasik surmavalt haavata, kuna Ellam põgenes.

See oli ränk lugu kõikidele — Ellamile ja tema võitluskaaslastele, pererahvale ja ka võimudele. Viimaste poolel olid tõelised kaotused — üks surnu pluss ebaõnnestunud «haarang». Teised aga said tunda kättemaksu.

Peale kõige muu pole võimalik kujutellagi hullemat situatsiooni jutude, oletuste ja kahtlustuste laaviniks rahva hulgas. «Inimesed on hirmsad, inimeste jutud on koledad,» ütleb Seiu. Ta pidi sellal olema umbes 18-aastane, ja oletame, et ta selles kohutavas segaduses inimeste juurest jumala juurde põgeneski... Sest tema uus ärkamine... Kuid see on ainult minu oletus. Seiu ise pole seda öelnud. Talle lihtsalt issand ilmutas end, ja sellega lõpp!

Ellami sõbrad teavad, et Seiu ema oli üks neid, kes andis konspiratiivkorterina kasutada oma maja. Aga kohtumine Seiuga kasemetsas? See võis eelneda, aga võis ka järgneda Ellami kõnelusele emaga. Võis olla juhusest tingitud, aga ka psühholoogiliselt kavakindel lähenemine noorukile. Või rääkis Seiu ise emaga? Igatahes pidid ema ja poeg varjajamisel üksmeelsed olema. Vahest oligi ema kommunistidele lähemal kui poeg, kes kaldus fantastikasse?

Kuidas sai politsei haisu ninna, et tagaotsitav tol öhtul sinna läheb, pole teada, on aga teada, et Ellam ise pererahvast ei süüdistanud.

Kõik see, mille toob kaasa kokkupõrge võimudega, ei suutnud katkestada Seiu ja tema perekonna otsinguid. Mõnel määral segaselt, kuid visalt hargnesid need edasi usu ja poliitika vallas.

4

Palju meelsamini jutustab Seiu teile oma juhtumistest saksa fašistliku okupatsiooni ajal. Need on tõelised seiklused, mida väikesed poisidki ammuli sui kuulavad.

Ma ei ole kindel, kas mul kõik üksikasjad on õigesti meeles, aga üldjoontes oli see nii. Seiu mobiliseeriti ja viidi koos teistega kasarmusse. Selgus, et tema juuksed ja habe tuleb maha ajada.

«Juuksed — heakene küll...» nõustus ta lõpuks, «aga habet ei luba ma puudutada.» Ta saadeti püssimeeste vahel linna. Seiu ähvardas prohveti viisil: «Kui te mu habeme maha lõikate, siis kaotate sõja. Hitler kaotab sõja, kas kuulete!» Nad ei pannud tema ennustust miskiks.

«Astume siia sisse.»

Seiu vaatab — juuksuri silt.

Soeng sai sõjaväeline, aga kui nad ta habeme kallale kippusid, pani Seiu vastu. Rabelemisel purunes osa mööblit ja Seiu jooksis tagasi kasarmusse. Sealt saadeti ta närvihaiglasse ja sealt «hullutempliga passis» — «määramata ajaks oma perekonna juurde».

Alles järgmise mobilisatsiooni ajal kutsuti Seiu jälle püssi alla. Seekord tuli tal habemest loobuda. Ent õppelaagris Paldiski all, kuhu nad suunati, olid Seiu ja veel paar meest koos temaga põhimõttelised patsifistid — usulisel alusel. Nad keeldusid õppustel inimkuju pihta laskmast ja sattusid juba esimesel päeval kartserisse. Nõnda korduvalt. Lõpuks Seiu areteeriti ja saadeti Kuressaare vanglasse.

Üksainus kord vahetanud ta välja valvesõduri, et see saaks külasse lantima minna. Niipalju oli Seiu tõsiselt «püssi all» olnud.

Kuid Seiu siiski sõdis, ja sõdis meie poolel.

Lugu oli nõnda, et tookord, kui ta «määramata ajaks» oma perekonna juurde saadeti, peeti Orissaares kinni vene sõjavange. Osa neist käis heinapressi juures tööl. Talvel olid mehed väga nälginud, ei suutnud kuigi palju tööd teha. Nad hakkasid oma valvureid keelitama, lubatagu neil külasse kerjama minna. Ausõna, nad tulevad tagasi ja toovad teistelegi süüa! Valvureiks olid kohalikud omakaitsemehed. Nad teadsid küll, et külarahvas vangidele palakest ei keela. Ja lõpuks nõustusidki. Ausõna peale käis paar-kolm meest iga päev ära. Inimesed andsid neile sooja suppi ja isegi liha-leiba kaasavõtmiseks. Vangid püüdsid seda kuidagi kompenseerida — viisid kaasa tüki heinasidumise traati või tühja koti. Nii läks töö heinapressil palju jõudsamalt.

Ühel päeval sattusid sõjavangid Seiu juurde ja neil tekkis tõsine jutt. Kui nad end varjama hakkaksid... mis siis? Seiu lubas selleks tingimused luua — kui nad on nõus piiblit lugema.

Varsti kaduski kaks meest nagu tina tuhka. Algul Seiu heinaküüni, sealt aga pisitasa mujale, kus neile pelgupaigad olid leitud.

Suurivaevu hankis Seiu neile venekeelse piibli. Ta teadis, et ühel naaberküla mehel on sihuke olemas... Vahetevahel küsis ta oma hoolealuste käest, kuidas piiblilugemine edeneb. Kord sai ta vastuseks, et «pikkamööda», siis, et «üsna kenasti», ja siis äkki, et «raamat on nüüsguses keeles, millest me mitte mõhkugi aru ei saa». Teadagi — kirikulaavi keel! Need vanaaegsed tähed ja nõnda edasi. Kuid ka Seiu oli järjekindel. Ta nõudis, et üks pärast sõda preestriks õpib. Teine hakaku tuhandeaastast rahuriiki propageerima. Rändjutlustajana või nii... Nad lubasid. Mis neil üle jäi.

Sügisel elasid mõlemad mehed Seiu juures lakas. Kuid siis hakkasid saksa ametnikud liiga tihti naabriperes käima, suured mustad verekoerad kaasas. Koer tuli vahel ja sõrkis ümber maja... Seiu nägi, et asi nii ei lähe, ja viis oma hoolealused ühel ilusal kuuvalgel öhtul kolm kilomeetrit edasi — Pajuväravale. Seakast pandi vankrile. Aastase sea nahk oli kastis pealevõtmiseks... «Andrei läks kergesti seanaha alla, aga Aleksei ei tahtnud kuidagi minna,» meenutab Seiu.

Oli veel kolmas mees, kahurväeleitnant, kes varjas end Veere külas Lapi Linda juures. Sealsamas oli ka raadiosaatejaam. Seda meest otsisid sakslased hullupööra taga. Kõiki muidugi, kuid teda eriti. Kord pääses leitnant üle noatera. Ta käis vahel Muiküla Koplil, ja oli jälle teel sinna, kui haarajad talle vastu tulid. Leitnant teeskles purjus meest. Tuigerdas ja heitis lõpuks pikali. Vaadati, ümberringi ei paistnud midagi kahtlast silma. «Ah, las olla — keegi magab peatäit välja!»

Seiul leitnanti varjata ei tulnud. Tema hoolealusteks olid Aleksei ja Andrei. Nendega kolis ta korduvalt. Neid majutati vahel koos, vahel lahus. Viimaks, kui Aleksei oli endale kindla peavarju leidnud, kus teda hästi hoiti ja kus tal isegi armuvahekord tekkis, jäi Seiu hoolde veel Andrei, keda peideti kord Matsi Pauli viljakuivatises, kord rukkipoölus — ja kes lõppude lõpuks pääseski eluga! Praegu on ta ühel kindluse saarel riigiteenistuses, ütleb Seiu.

Ka kahurväeleitnanti ei saanud sakslased kätte. Kuid teda otsides tabasid nad — Aleksei. Aleksei lasti maha... Leitnant aga sai õnnetult surma omade poole üleminekul. «Venelased ise lasid eksituse tõttu maha,» ütleb Seiu. «Pidasi eemalt bandiidiks.»

Need olid rasked draamad, igauks oma võitude ja kaotustega. Seiu loosse nad kõik ei mahu. Kuid ta elas nad kaasa ja teab neist mõndagi. Leitnandi peale, ütleb ta, peeti niivõrd meeletut jahti, et sellega seoses sattus 40 inimest vanglasse. Ja paljud maksid eluga. Kuid keegi ei reetnud teda. Ei reedetud ka Alekseid, sest tema tabati juhuslikult. Andrei aga elab tänapäevani.

Mis Seiusse puutub, siis kahtlustati teda. Areteeriti ja peksti metsikult. Neil olid mingid andmed selle kohta, et ta vange on varjanud. «Ühe mehe saime kätte, kus teine on?» nõuti temalt. Ja selle «teise» all mõtlesid nad Andreid.

... Samal ajal oli Andrei Seiu koduste hoole all. Ta elas heinaküünis, toitu aga viidi talle metsa äärde tühja kännu sisse. Andrei oli parajasti küünis, kui tekkis hirmus laskmine. Ta taipas, et see on haarang, ega julgenud kolmel päeval kännu juurde minna. Viimaks hiilib välja, vaatab, toitu pole! Ja poeb jälle küüni. Alles siis, kui oht kindlalt möödab, läksid Seiu ema ja õde teda heinamaale hõilama. «Oled sa veel elus?» ... Nad viisid ta koju ja saatsid mõne päeva pärast edasi naaberkülla.

... Seiu ei tunnistanud, kus «teine mees» on. «Juudaks ma ei hakka,» otsustas ta. «Võta inimene varjamisele, ja anna teite kätte maha lasta!!» Küll aga palus ta oma peksjate hinge eest: «Anna, Kristus, neile andeks, sest nemad ei tea, mis nad teevad!»

«Kristuse nimetamise eest saad 25 hoopu juurde,» karjuti talle. «Aga ikka oli kergem,» meenutab Seiu.

«Praegu on kangelasteks need, kes okupatsiooni ajal ulatasid sõjavangidele leivanuki. Seiu tegi kõik ja pani kaalule kõik, et päästa ühte või kahte inimest, ega tee sellest eriti väljagi — ka see on täiesti Seiu-pärane!» Nii lausus üks Saaremaa mees, kes ise teab, mis tähendas fašistide eest redupaika otsida.

Ja kuidas me ka ei vaata, ikka tuleb välja, et kodukandi rahvas andis okupantidele tõelise vastupanulahingu, varjates kolme sõjavangi. Kärneri küla ja Reina asundus, Muiküla vabadikud ja Veere talud olid sellest haaratud...

Ning Seiu tegi oma osa hästi. Tema lähem hoolealune — Andrei — elas pärast sõda vaba mehena veel lühikest aega Saaremaal ja abistas oma varjajaid nende töis ning toiminguis. Hiljem on ta mõnele kirjutanud.

Kui te nüüd Seiult küsite, mis sai heasüdamlikest omakaitsemeestest, kes vange küllasse kerjama lubasid, vastab ta teatud üleolekuga: «Ah vangivahid? Vangivahid said ähvardada, muud midagi. Nõukogude ajal aga päätsid sellega oma naha, et olid kaks vangi põgeneda lasknud.»

5

Sõjajärgseil aastail, kui kolhoosid moodustati, võttis Seiu endale piimamehe kohustused. Piimavedajaid oli kolhoosis mitu, kuid Seiu sai neist kõige populaarsemaks. Ta oli endale ruupori hankinud ja saabus harilikult lauluga: «Ärka üles, kes sa magad...» või midagi taolist. Aga mõnikord esitas ta omaloomingut. Ma pole veel maininudki, et Seiu vahetevahel luuletab. Tal on ka varjunimi — I. O., mis peab tähendama Issanda Ori...

Seiu laulis:

«Miks tankid ei künna veel põldu
ja soomusrongid rahvast ei vea?
Ja sõjalennuk lapsi ei kanna
ju pilvedest alla vaatama?»

See laul lõpeb «Kristuse päevadega», ülemaailmse pühadusega ja kuradi kinnipanekuga küttesse. Seiul on selle ise koostanud ja esitas seda viisil «Kord uinusin Viru vee rannal».

Inimesed on tänulikud, kuid inimesed on ka väga tänamatud. Seiul laulud, mis neile algul nii palju vaheldust pakkusid, hakkasid neid pika-peale tüütama. Kõige enne tüdinesid poisikesed. Ja kui Seiul ühel vaba-õhupidustusel lõpuks sõnajärje enda kätte sai, ruupori palgesse tõstis ning laulma hakkas, sihtis üks selline poiss talle kiviga... Tabamus oli täpne. Kivi viis Seiul kaks hammast minema. Inimesi see muidugi pahandas ja palju kurjustamist oli rahva hulgas kuulda. Huligaanset poisikest kätte ei saadud. Kuid nagu vahel juhtub, avanes ka asja teine külg. See või too ütles, et Seiul on liiga pealetükkivaks muutunud. Tema laul — «Sa, inimkond, edasi jõua / ju uue ilmakorra lävele! / Ära Loti kombel seisa, / siis kahju tood oma hingele» — ei pakkunud neile pinget, nagu nüüdsel ajal öeldakse. Mõned jälle arvasid, et nad on juba kõige uuema ilmakorrani jõudnud, kust sa seda veel uuemat otsima lähed!...

Jah, Seiul — maailm on tõesti olemas. Kas siis jumal ta lõi või keegi teine, kuid kehvasti on ta tema teinud küll. Maailm tahab kogu aeg parandada.

Ja Seiul on selleks alati valmis.

Ta räägib «rahuliikumist toetava usuühingu põhikirjast». Aga niipea kui ta seda lähemalt seletama hakkab, valgub ta iga nelja tuule poole laiali. Kuidas saab üks põhikiri nii segane olla? Niivõrd segane, et pole isegi võimalik vastu vaielda, küsimusi esitada ega nõu anda?

«See on alles põhikirja projekt,» vabandab ta end välja.

6

Aeg voolab kiiresti. Kas pole sellest vähemasti seitse aastat möödas, kui Seiul mulle projektist rääkima hakkas? Igal võimalikul juhul püüdis ta siis mõtteid vahetada.

Kord läksin ma vennale appi suvist lehtroogu õsuma. Me sõitsime Pitka laidu ja sealt lootsikus pilliroosaartele. Seiul tuli ka sinna ja oli valmis meid aitama, et töö ajal küsimusi arutada. Panin tähele, kui vastupidav ta on. Issake! Isegi minu vanaisa ei käinud pilliroos paljajalu, aga Seiul käis.

«Olen end harjutanud,» ütles ta. «Kõndisin mõned suved-talved ilma jalavarjudeta.» Ta mainis, et jala talla alla kasvab sel juhul paks nahk, mis sarnaneb hobuse kabjale. Selline tihe, kindel sarvnahkude... Muidugi mõista ei tungi sellest läbi ei rukkikõrs ega rootüükad. Kuid siis on teine häda — kõik jalanõud hakkavad sulle vaeva tegema. Sellepärast harrastab Seiul neis asjus nüüd parajust. Käib paljajalu ainult suvel ja oma lõbuks.

Me arutasime tookord mõned küsimused läbi — minu vend ja Seiul ja mina. Venna pojad olid veel väikesed. Kuid mäletan, et nad sellest hoolimata ka jutust osa võtsid. Üks neist küsis Seiul käest, et miks sa

alati räägid 1000-aastasest rahuriigist? Sa katsu seda asja seal taevas või kuskil... nõnda ajada, et tuleks 2000-aastane rahuriik!

Seepeale oli Seiu päris vakka, ja mina väga imestasin, et ta poisike-sele mingit vastust ei anna.

Järgmine kord, kui tulime Pitkast laost heinakoormaga, leidsime maanteekraavist vigastatud tiivaga kajaka. Võtsime ta kaasa. Vend ütles küll, et inimesel ei õnnestu metslindu ravida, kuid meie — poisid ja mina — siiski lootsime. Kodu lähedal tuli meile Seiu vastu. Ta rääkis oma kogemusi kajakatega. Panin väga imeks, et tal ka ses asjas nii omapärased tähelepanekud olid.

«Kajakaid on väga kerge püüda,» ütles ta. «Mina tegin seda vanasti põllal kündes... Äigad piitsaga tagatsikätt üle öla, piitsa keel takerdub ümber kajaka tiibade ja ongi käes!»

Aga mis ta nendega siis tegi? Tema pani linnule kaela alumiinium-plaadikese oma missiooniga ning laskis jälle lahti.

«Sa heldus!»

Kajakad lendavad karjana künnimehe järel, seda on igaüks tähele pannud. Aga kas on tõesti nii kerge neid piitsaga püüda? Kindlasti nõuab seegi harjutamist...

«Jah,» ütles Seiu, «see nõuab harjutamist, aga pärast on lihtne. Kui sa nad kätte võtad, siis... esimene asi — kajakas oksendab natuke. Ta on end vihmausse täis söönd. Aga see läheb kohe üle, ja pärast on nad rahulikud.»

Olin huvitatud Seiu «missioonidest», mis ta kajakatele kaela riputab. Kas neid linde on mujal ka leitud? Seiu ütles, et see oli juba ammu ja kuna ta tulemuse teada ei saanud, siis pole ta seda viimastel aegadel korranud.

Istusime veidi meie trepil, loojuva päikese kiirtes ja Seiu koer istus tema kõrval. Koer on tal kah pool-omapärane. Mingi valgekirju karvanäss, nimega Kindral. Kui see Kindral kord koplis hobustele jahti pidas, muheles Seiu heast meelest ja ütles, et «loomadel on ka oma huumoritunne».

Nüüd pistis ta mulle pihku oma usuühingu projekti, mis kujutas endast paksu paberipahmakat, ning läks ise ära. Ma ei hakanud seda kohe lugema. Istusin köögis ja leotasin jalgu kuumas vees. Olin puruväsinud. Siis tuli öde naaberkolhoosist meid vaatama ja me asutasime end ümber suure ümmarguse laua. Varsti ilmus Seiu uuesti. Ta pole veel koju läinudki! Ei, kus sellega. Ta niisama... aitas vennal rookahlusid üles laudile visata ja veeretis juttu. Sain aru — tal on vajadus rääkida ja ta ei saa sinna midagi parata.

Täiesti selge ta mõttekäik alati pole, kuid üks haruldane joon tal on — Seiu ei ägestu, ei ärritu vaidluses. Seeasemel tuleb ta ringiga tagasi oma esialgse väite juurde, olgu see siis vahepeal kummutatud või mitte.

Seiu on omas elemendis, sest tal on uusi kuulajaid. Ta püüab meile kogu maailma ajalugu piibli alusel ära seletada. Isegi seda, et Nõukogude vapp kujutab sirpi ja vasarat, olevat ennustatud juba prohvet Jesaja raamatus. Otsime vastava kirjatüki üles:

«Ja ta mõistab kohut paganate vahel ja noomib mitut rahvast; siis taovad nemad oma mõõgad kirveteradeks, ja oma piigid aednikunugadeks: rahvas ei tõsta mõõka teise rahva vastu ja ei õpi teps taplema.»

Aga Seiu, kus on siin sirp ja vasar?

«Siin on juhend,» ütleb ta, «et sõjariistad tulevad teha põllutööriistadeks.»

Väga kena, kuid siiski — missugune kunstnik oleks selle juhendi järgi vapi valmis joonistanud? Ja kas sa ise ka ootad, et sepp teeb sulle sirbi, kui sa kirve oled tellinud?

Meie arvamus on talle nagu hane selga vesi. Ta leiab, et «seda ei tule niiviisi võtta». Patuga pooleks arutame veel ühte ja teist, siis läheb Seiu ära. Ta kutsub meid veel külla ja ütleb, et tal on palju kirsse. Kuid ega ta eriti looda, et me läheme. Ja ega me läinudki, ehk küll mõlemad õega arvasime, et peaks tööpoolest minema.

7

Seiu «rahuliikumist pooldava usuühingu põhikirja projekt», nagu ta teda ise nimetab, on kõige raskem pätkel, mida olen püüdnud katki hammustada. Häda seisab selles, et see ei olegi mingi projekt ega mingi põhikiri, vaid terve hulk usuühingute nimesid, kellest igaüks peab enda hooleks võtma teatud piiblisalmide seletamise. Eesmärk on kõigil üks ja sama — 1000-aastane rahuriik ning igavene õndsus... Ei mingit jälge koostööst ilmaliku rahuliikumisega. Kuid just seda oli Seiu oma jutujamises kogu aeg rõhutanud. Kas ta ei taipa või ei taha taibata?

Usuühingute nimed ja juhtmõtted on mitmesugused. Näiteks tegeleb «Õiguse usuühing» küsimusega, kas Kristus siia ilma tagasi tulles leiab veel usku maa pealt?

«Jumala ajajärkude usuühing» võtab oma hoolde Johannese ilmutamisraamatu fantaasiate mõtestamise. Seal on valge, punase, musta ja halli hobuse sümboolika ja muud sarnast, mida ennustajad armastavad...

Hoopis täpse majandusteadusliku ülesande saab aga «Vaeste usuühing», kelle ülesandeks jääb seletada, «millise seisukoha on Jumal võtnud» vaeste, rikaste ja keskmikkude suhtes, «millest need kolm kihti maakeral tekkinud ja mil teel nad üheks üleilmseks keskmikuks saavad». Oh Seiu, Seiu! Kas pole see kaelamurdev probleem? Mis ütlevad selle kohta meie poliitökonoomia spetsialistid? Ja üldse, sa võtad neilt leiva ära... Kuid Seiule need maised asjad vist erilist muret ei valmistata. Ta tahab ideaalset, ja kui seda ei ole, siis loob ta selle endale.

«Patuste usuühingu» abil tahab ta päästa «suitsu, alkoholi ja porduelu pattudesse langenuid». Aga «Kristlik kommuuna usuühing» peab näitama, «kuidas elased endised kristlased ja kuidas seda ka praegu saab teha, isegi teisel planeedil». Nii et kõik on võimalik; isegi see, millest Stanislaw Lem oma «Ijon Tichy kosmoserändude päevikuis» tagasi kohkus. Nimelt teiste planeetide lunastamine... Ka piibel ei räägi sellest... Aga Seiu räägib...

Too poolakas asetas probleemi küll väga nupukalt. Ta näitab ühe katoliku paatri seiklusi kaugel planeedil, kus rahvas teda sõna-sõnalt võtab. Selle puhta usu tulemusel valatakse talle lõpuks tina kurku. Et ta õndsaks saaks! Nagu pühakud, keda piinati inkvisitsiooni ajal ja kellest ta neile nii suure vaimustusega jutustas.

Võib-olla tuleks Seiu teisel planeedil paremini toime kui katoliku paater? Kurja saatust ma temale ei soovi. Tahaksin, et Seiu elaks kõrge eani ja kas või pisut, õige pisut tagasi tõmbuks oma fanatismist. Sest mis see siis on — isegi «Uskmatute usuühing» leidub tema projektis — ülesandega meile kõigile selgeks teha taevariigi ning põrgu olemasolu! Karastatud mehe kohta juba natuke liig...

Ka hakkab mulle silma midagi puhtpastorlikku: «Teaduse ja usu, Jumala loomingu ja arenemisõpetuse usuühing oma liikmeskonnaga, Jumala abil püüab ära seleta, kuidas need kaks õpetuse teooriad ühtuvad, teineteist täiendavad ja teenindavad.» Ptüü! Midagi nad ei täienda ega teeninda. Arenguõpetus ja põrgukatel... Üherakulised ja... Kuid see on ju põhiküsimus, teaduse ja usu lahkumineku algus. Kas jumal löi looduse vormid sellistena või on need madalamaist arenenud. Mulle näib, et Seiu on siin võõraid eeskujusid tarvitanud. Neid kavalpäid, kes teiste teooriate juures vargil käivad! Oma vastaste argumente sisse vehivad ja neid siis kuidagi oma kapsaaria kaitseks kohandavad... Ent see pole Seiu tõeline stiil. Hoopis Seiu-pärasem oli «Vaeste usuühing», kus ta oma ületamatus võrdsusejanus ette planeeris ühise ülemaailmse keskmikuseisuse. Ja lõpuks on Seiu-pärane ka «Põhja Naela usuühing».

Sellele on pühendatud pikem poeetiline sissejuhatus: «Nagu universumi tähtede riikis on põhja nael ainuke sellise eri omadusega planeet, et ta ei liigu paigast... aga kõik teised on teisiti meie vaatevinklile... Ja selle tõttu leiab eriti eksia inimene pimel selgel ööl üles kõik teised ilmakaared»...

Selleks Põhjanaelaks on usuühingule piibel, kuhu on kirja pandud see, mille abil «juhatakse praegust 2,2 miljardilist inimperet Kristuse üleilmse 1000 aastase rahuriigisse».

Igatsus Põhjanaela järele! Kindla punkti järele, mis meie suhtes ei liiguks, ei muutuks, ei oleks petlik, vaid näitaks eksijale teed... Kui hästi me kõik mõistame seda igatsust! Ja kui palju rahuõnnet pakub illusioon, et elus kõik ongi nõnda, nagu ma usun. Võib olla, et Seiule peab jääma tema Põhjanael? Aga ta peab ka aru saama, miks teised teisiti mõtleavad!

Kolm nädalat kogusin ma kannatust, et siis kord Seiuga neist asjust vestelda. Värskendasin oma mälu piiblisalmide suhtes. Paljud neist olid mulle lapsest saadik tuttavad, mida võlgnen peamiselt vanaisale. Tema võttis piiblit vähem sõna-sõnalt kui Seiu, ent oli siiski selle paksu raamatu oivaline tundja.

Küsimus seisis just nimelt kannatlikkuses asjade arutamisel. Sest materjali oma ideede tõestamiseks ei puudu meil kummalgi. Ja iial ei võinud ma teada, millega Seiu suvatseb välja tulla.

Ta tuli välja kõigi suundade ühendamise ettepanekuga. «See on nagu heliredel,» ütles ta, «mis peab andma õige kooskõla. Do, re, mi, va, sol, la...» Ja seletas ära, et «do» on näiteks «kapitalist», «re» — «kommuuna», «mi» on «usk», «va» — «vassist» ja nõnda edasi.

«Oh Jeesus Kristus!» hüüdsin ma. Ei mõistnud enam muud midagi ütelda.

Sel õhtul leiutasin, et Seiu on hull. Ja tema omalt poolt leidis vist sedasama ka minu kohta. Ent mis tähtsust sellel oleks? Probleemid jäävad ikkagi probleemideks.

Tinglikult on mul õigus. Aga kui ta ongi hull, siis on see niisugune hullus, mis heidab valgust kogu maailma hullusele. Ja paratamatult peame sellega tegelema... Tema, ütleme, on ekstsentrik, aga asjad on segased mitte ainult Seiu peas! Meeletu maailm pole oma probleeme veel kuskil päris selgeks mõtelnud. Dürrenmatti füüsikud teesklesid hulle. «Ühe aasta üheksa päeva» kangelane aga «teeskles» vist normaalset. Hullunud inimene normaalseis olukordades ja normaalne inimene hullunud olukordades näevad üsna ühtemoodi välja?

Kuid siiski pole meil hulluse probleemiga midagi peale hakata. Ka suurimate teadlaste maailmapildis leidub naiivsusi. Kus on siin piir?

«Nende mõtte- ja tegutsemispind on kuidagi hüperboloidne,» ütles keegi mu hea sõber kord Seiu ja temataoliste kohta. «Neid leidub kihiti ja nende otsused on omapärased...» Liigagi omapärased! Reaalse ja ebareaalse kohutav põiming. Põrkumine ja tagasipõrkumine...

Seiu arutles ikka veel. Kuulasin teda vaid poole kõrvaga. On lahendatud küsimus, kellele kuuluvad maa ja maavarad, rääkis ta. Aga pole lahendatud küsimus, kellele kuulub inimene. Väike laps — vanematele, hiljem koolile, ühiskonnale, riigile, lõpuks kuulub ta jumalale.

Noh ja siis?

Muhamed tegi kolmest usust kokku uue — ristiusust, araabia usust ja juudi usust. Nüüd on maailmas 270 miljonit muhameedlast. Perekonna korraldus osutub neil omapäraseks. See on kõige õigem ning seetõttu levib...

Ja siis?

Seiu tahaks perekonnaelu reformeerida. Mitte küll haaremeid, ütleb ta, kuid siiski on tal omad kavad. «Siiaamaani on olemas neli kvaliteeti: vallaline, abielus, lesk ja lahutatud... Aga võiks veel neli juurde panna. Jutuabielu — tunnuseks ühine rinnamärk. Kirjaabielu — põhineb kirjavahetusel. Sotsiaalkingituste abielu — lillekimp, pakike, pühadekaart.» Seiu mõtleb veidi ja väidab siis, et on veel olemas kolme liiki tööstusabielusid. Ja lõpuks neljas (ent minu arust juba seitsmes!) — aateline abielu, mis seisab selle eest, et rahu võidaks... Pean suu kinni, ehkki mõtlen, et kõik need vormid on ju «aatelise abielu» vormid, ja asi seisab vist jälle uues usuühingus, mis peab viima tuhandeaastase rahuriigini. Olen otsustanud kuulata ja mitte vahele segada.

Ja siis?

«Vastavad reeglid tulevad ette näha, et ei tekiks segadust,» arvab ta. Oh seda Seiu! Meie tsivilisatsioon on kõik need «abielu» vormid juba teostanud — koos kõigi «segadustega», mis võivad tekkida, olgu sul siis ühine rinnamärk või ärgu olgu. Aga Seiu süsteemis on perekonnaelu ümberkorraldamine hoopis omaette nähtus — kui mitte «sol» või «la», siis...

Vahelduseks teen juttu Seiu pirnist. Tahaks nagu midagi päris reaalselt kuulda. Otsekohe on ta kahe jalaga maa peal ja hakkab mulle fakte ette laduma.

Jah, ta külvab selle pirnipuu seemet kuus-seitseist aastat tagasi. Kasvas see söötijäänud maas, sitkes kamaras, «karge sihes», nagu saarlane ütleb. Täiesti väetamata pinnal. Ja kandis pirne. Pirnid olid päris head, kuid ta ei läinud neid ise kuskile pakkuma. Siis avastas selle aian-duse katsepunkt, mis asub Karja mõisas ja oli ette võtnud uurida kohalikke sorte. Nad leidsid, et maitse olevat Seiu pirnil 4+ ja suuruse pall 5. Pirn kaalub 200 grammi. Mõned puud on ka Polli viidud...

Seiu räägib sellest kõigest võrdlemisi ükskõikselt. Miks siis? Ikkagi silmapaistev saavutus.

«Jah, vaata... Kui nad kümnele hektarile kümme tuhat puud on kasvatanud ja kui need minu kasuks räägivad, siis alles hakkab preemia paistma.»

Ahaa! Niisiis huvitab Seiu ka preemia. Aga miks mitte? Maailmaparandajadki vajavad raha. Kord tahtnud Seiu rahukonverentsile sõita, räägitakse külas. Kutset küll polnud, ei olnud ka raha. Siis otsustanud ta oma riideid maha müüa — Tallinnas või kus ta parajasti oli —, et söi-

daks kas või ihualasti! Aga ostu-müügipunktis ei olevat ta riideid vastu võetud: polnud küllalt puhtad.

Hüperboloidne . . . do, re, mi, fa . . .

«Ära pane pahaks, aga nüüd on aeg koju minna,» ütlen ma viimaks.

Ta ei pane pahaks, vaid hakkabki minema, kuid ukse vahel seistes räägib veel mitu juttu maha. Mõtelgu ma järele, nimelt seeüle, et «kui üks ratas pöörab, peavad kõik neli pöörama. Ebausk, ristiusk, kapitalism ja kommuuna. Kõik peavad tegema pööret, kui rahu tahetakse.»

Tema esimene ratas on muidugi usk ja teised rattad tulgu muudkui järele! Juba usuühingute projektist on selge, et Seiu näeb meis oma liitlasi, kuid äärmiselt nõrku liitlasi. Meie omakorda näeme temas nõrka liitlast. Ent tema maailmaparandamise kirg on tohutu, ja küll oleks hea, kui seda saaks kuidagi produktiivselt rakendada!

Olen pikast jutust veidi tülinud. Ei saa enam aru, misuke kruvi te- mal logiseb või misuke minul.

Jutuajamist vägivaldselt lõpetada ei ole mul kombeks. Kuid mõnikord ei suuda vastu pidada, on tahtmine end tuulutada . . .

Hinge kosutuseks meenutan Walt Whitmani värsse:

«Teie roimarid kohtupingis,

vangid vanglates, mõrtsukad raudus ja ahelais,

kes olen siis mina, et pole ma kongis, ei kohtu ees?

Sama hoolimatu, sama saatanlik — miks pole raudus mu randmed, pole ahelais pahklud?»

Üsnagi vaevaliselt saavutan jälle mingi kontakti maailmaga. Mis on norm, mis on normaalsus?

8

Aga tookord, kui Seiu viimati nägin ja kui meil tema pojast juttu oli, jooksis meie vestlus kohe algul ummikusse. Teadsin, et Seiul on oma Põhjanael. Ta ei leina poega. Hüva. Aga miks ta seda teistele peale surub? Miks ta teistelt nõuab, et need oma inimlikud tunded minetak- sid? Iga usk on julm ja õel . . . Iga usk kiusab uskmatauid taga. Ah, käigu need usud kõik kuradile!

Aga et surnud punktist üle saada, tuli vahelduseks midagi ette võtta. Käisime siis metsas tammeoksi murdmas. Oli ka vaja tuua mõned ilu- sad oksad toa kaunistamiseks. Kujutlesin, et nad sobivad suurde põ- randavaasi või nii . . .

Õhtupoolik oli sompus ja udune, tujugi nukravõitu. Väljad haljen- dasid veel, kuid olid juba sügisekarva. Iga kõrre otsas helendas tilk. Mitte just vihmane, vaid märg ilm, selline, kus õhk nõretab niiskusest ja maa on seda juba täis imunud. Läksime üle niidu ja rääkisime kõi- gest muust — põllutöödest, kooliajast, loomade karjatamisest.

Lõpuks hakkasid tammed ja kased eemalt terendama. Nii ilusad puude grupid! Kuid tammed valmistasid mulle pettumuse. Lähedalt vaadates selgus, et lehed olid neil röövikuist auklikuks söödud. Ja ka tõrud ei olnud nii suured, kui kujutlesin.

Seiu ütles: «Ilusamad tõrud peaksid tammel kasvama ikka lõuna pool küljes», ja ta otsis selle lõunapoolse üles ilma suurema vaevata. Seda ma arvasin! Looduses orienteerub ta hästi . . . Siin on ta tähelepanekud ülimalt asjalikud.

Murdsime mõned oksad ja kõndisime tagasi, ajuti savisel pinnal libisedes ja traatide alt läbi ronides. Ja ehkki me temast ei rääkinud, saatis meid Seiu poja vari. Mida lähemale ta tuli, seda kramplikumalt klammerdus Seiu rahuliikumise teema külge. Ta rääkis jälle piibli ja kommunismi ühtsusest, rääkis kärsitult, küsitles, nõudis vastuseid. Külalaps ta vägagi armastas oma poega...

Mõtlesin, et Seiu on teinud kõike, mis inimesel kästakse teha, selleks et ta elu oleks väärtuslik. On maja ehitanud, puid istutanud, oma veendumuste eest võidelnud. On lapsi kasvatanud, ohvrimeelselt käitunud...

... «Juudaks ma ei hakka»... Nad ähvardasid ta surnuks peksta. Kuid surma ta eriti ei kartnud. Jah, surma ta just ei kardad!

Agas kui Seiu küsida, millist tegu ta oma elus kõige tähtsamaks peab, siis ei hakka ta teile rääkima ei sõjavangide varjamisest ega Ellamist, ei aia istutamisest ega laste kasvatamisest, isegi mitte piibli seletamisest, rahumissioonist ega omaloomingust, vaid ütleb:

«Mina ju kuulutasin ette, et Hitler kaotab sõja, kui nad mu habeme maha lõikavad!»

Säh sulle. Kõige oma tagasihoidlikkuse juures ei saa ta kaugemale prohveti habemest. Ta hääl kõlas uhkelt, isegi kõrgilt... Ja minu mõte hakkas tegelema sellega, kuidas Seiu välja vabandada. Tol päeval tahtsin teda nii väga välja vabandada.

Inimene pole ise kohtumõistja oma tegude üle, leidsin paralleeli. Kui kirjanikult küsida tema paremaid teoseid, võib ta osutada just kõige nõrgematele. Võib-olla oli ta seda luues kõige õnnelikum, võib-olla nõudis see temalt suuremat eneseületamist ja julgust. Ka Seiu...

«Ja nüüd on ajalugu selle tõeks teind,» lisab ta äkki.

Ka kõige suurem fantast tahab olla tõestatud...

Miks see küll nõnda on?

1967

Tsüklist „Kodunurga laastud“

Kuu

Kuu paistse mu pääle kavva,
üü käte vahel magasi maja.
Ma vahtse aknade üle lavva
ja mõtli, mida elust viil vaja.

Kuu paistse mu pääle kavva,
mul olli säääl vallus ja ää.
Ma vahtse aknade üle lavva,
ja käte vahel alliss läits pää.

Öö

Säääl vällan uibupuude takan
üü kakass enda ketist valla,
siss tormass mäe päält tuudin alla,
et pimedass läits tare akan.

Ta vinnass enda aida lakka
ja salamahtu kai, kuis plika
säääl sällast kiskse kleidi pika
ja jäi siss nohisaden vakka.

Avarii

Valge näoga tilluke tütrik
justku nöps olli tal.
Esi aga laaberd ümbre,
alati auru all.

Sõitse autuga nigu marun,
üüse kihut üle pää.
Ruttu aigemaija jõudse —
säääl olli olla ää.

Jäigi pää manu viga,
nigu rummal käis.
Üits puul näkku kõvver,
tõne puul arme täis.

Perast tulli tuu peris äda:
kost sa autu sait?
Kae, kinni tahtseva panna!
Maalil üitsainuke laits,

sõitse's ikuga liina,
pallema poisi iist.
. . . Sina nüid, peost suvve elat,
jõvvat määri kohtumiist!

Noh, viimate suure ädaga
— esimiis kõnel kah viil! —
anti tõsele tingimisi,
et vast parandass miilt.

Kes mulle ütless — mine tiia! —,
kas tal omgi pään
enamb õiget mõistust vai ei.
Küsima kah ei lää.

Nüid mass autut kui lõpnut obest
(pää pästse sõaväest!).
Tüüd vaja tetta . . . Traktoriga
viil eilagi äest.

Viin tiip sandiss, õkva õige,
aga kes toda usk,
enne kui endal pää lahki,
silmi iist must.

Kauge suvi

Lehma saiseva varjun
puu all, saba sällan.
Päiv paistse üle mõtsa,
pärnu olliva vällan.

Lamba lõotseva, nõna maan,
pulstunu nigu tuustaku.
Üle mäekondi paistse sääl
puulpalanu Nuustaku.

Ajalugu

Tuule tuleva ja lääva,
egal õigust omajagu.
Vihma tuleva ja lääva,
lõpuss põhja vajoss sagu.

Kellel käen om oma jagu,
tõiste osa järgi vahtva.
Kellel käen om tõiste jagu,
oma tükki kätte tahtva.

Kino

Sia ikeva, pühiva silmi —
laudanukan om röske ja külm.
Tallitaja klubin kaess vilmi,
miil alle ja like silm,

et tuu õnn nigu ladvaupin —
kaugelt teda kiigata saat,
egan kakenun lindijupin
äidsess arm nigu naat.

Pääle kinu tütrigu manu
vajosi üits imelik miis,
pää purjun ja süamen janu,
kæ alt kinni võtt, ütél: Liis.

Sia ikeva, pühiva silmi —
laudanukan om röske ja külm.
Tütrik näi ilusat vilmi,
omgu tal kinni om silm.

Rauk

Ammu avvan nuu päiva,
kirstu pantu nuu üü.
Kohe nuu aja kõik jääva
ja kos om prõlla tuu tüü?

Omgust õdaguni käis maru,
juuskmine, tallitus, müll.
Es ole säääl otsa ega aru,
nüid kõgest om saanu küll.

Kohe nuu tüü kõik jääva?
Millen olli viga — ei tiia?
Kæ aknast — inemise käiva,
kiaki ei joose üleliia.

Kõigil pühabarõiva sällan,
üits illus naine lille kast,
tõne kõnd õlbu perast vällan,
niisama kärutass last.

Kammi juussit ja mõtle:
elu ja surm kui paarisärja,
kohe viil jooset ja tõtlet,
kinni vajosse eluvärje.

Külv

Pilve äitsiva kevadeomgu
taiva pääl nigu roosi,
tii olliva valge, tühja
õkva kui võiduta loosi.

Puu lauliva nigu unen,
muld olli pehme ja lämmi.
Läits välla omgupunen
miis matiga, peran Sämmi.

Peni ai põndakul jälgi,
miis vedasi jalaga itset,
päiv lämmist mõlembi sälgi,
esi kui punane pitsat.

Kooliraha¹

25

aised kaevul märkasid juba eemalt Saugenit. Kalakaupmees Saugenil oli väike lillakashall südi astumisega hobune.

Ena kus leidis aja Kütteõli vahele ilmuda!
Tuleb oma värskel räimega ainult isu tegema.
Tea kellel see praegu liigset senti kala osta.

Eks vabriku ja värkstoa rahvas võta. Ja eks ka need, kes oskasid end kohe Krulli meeste kirja panna.

Kaevurite naised seisis ja vaatasid Saugeni lähenemist. Õhk oli kuum, põuatolmune. Õhus kummitas nälgi. Õpetatud mehed ei ütleks nii. Nad nimetaksid seda alatoitluseks. Aga rahvas, kes näeb oma laste ribisid sinaka naha all, ei armasta peenutseda. Kui õhtul ei teata, mis homme patta või pannile panna, siis on nälgi majas.

Peened inimesed ei kõnele toidust. Seda ei peeta heaks tooniks. Nende jaoks võib kirja panna lugusid uhketest, kes alanduse eest metsa jooksevad, ennast juurikatest, seentest ja marjadest ära toidavad. Kaevurite naised oleksid neil kuumadel augustikuu päevadel säherduste lugude peale kurjaks saanud, sest nemad teadsid ennegi, et seen ja mari pole toit. Sest toit on liha, rasv, piim ja kala. Ja kui pole enam liha, pole kala, kui pole taimeraskvagi iga päev, siis süüakse rukkileiba, nii et kõhud punnis, ja hirm tuleb peale.

Naised kogunesid ikkagi kalavankri juurde, et vähemalt silmadega süüa ja vaadata, millest tuli loobuda.

Sinaida Kaalu jättis kaltsuvaiba kokkulöömise pooleli, et ka hoovile vaatama minna. Kuid sel hetkel astus uksest sisse Aime täpselt niisuguse moega, nagu oleks ta tulnud pühapäeva hommikul laupäevaseks simmanilt, kuigi oli alles laupäevane pärastlõuna ja mingit simmanit kusagil polnud.

«Noh, tagasi?»

«Nagu näed.»

«Miks nad sind siis ei taht?»

«Mina ei tea,» pitsitati surmani tüdinult üle kuivade pruntis huulte. Aga see oli ainult hoovõtt millekski harjumatuks, kuna heledaks pleekinud kulmud kerkisid, hallid silmad tumenesid, nii et kogu nägu võttis otsustava ja ilusama ilme. «Neil oli juba leitud.»

Kes ütleb, et valetaja nägu inetuks muutub? Ainult mõni eluvõoras koolipreili, kes peab oma lapsi küllalt lapsikuteks ja arvab, et neid otseõnadega saab kõlblale teele juhatada. Elu näitab, et valetav nägu ei pruugi sugugi inetuks muutuda. Aime Kaalu valetas, ja ta üsna meeldiv näolapike sai juurde just selle osa jumest, mis tal hetk tagasi puudus.

¹ Vt. «Looming» nr. 7 ja 8.

Südamelihaste paisutatud tegevuse tagajärg. Vaevalt ühelgi inimesel leidub nii peenekoelisi südamelihaseid, mis tundepaisutuste puhul võiksid täpipealselt peegeldada paisutuste põhjused.

Edasi läks juba ühe hooga lõpuni. Ema küsis ja tütar vastas.

Ei olnud Maikova juhutatud külas, kus too oli Borjat vaatamas käinud, mingit lapsehoidjakohta enam saada. Jah, eile oli, vist veel oli, aga äna enam ei olnud.

Löökidega harjunud kaevurinaise oli juba ette aimanud, et Aime tühjalt tagasi laapab, et see saamatu tüdrukuniru omapead midagi ei oska, kuigi ise kuusteist aastat vana ja peaks täie inimese eest väljas olema.

Aime nuttis. Tõepoolest, kui oletada, kui päris hästi oletada, et tüdruk saadeti hommikul vara teele kaugele tundmatusse külla lapsehoidjaks, kui siis edasi oletada, et teadupärane koht oli vahepeal ära antud, ja kui siis tütar koju tagasi tuli — kuhu pidi ta ometi jääma —, ja kui siis kodus sellepärast nii toores sööm ootab, kas ei aja see vett silma?

Aime nuttis, kuna ta oskas oletada.

Ega tal tulnudki kujutlusvõimet eriti nüpeldada, sest maa Moldovale ja tagasi oli ausasti maha kõnnitud ja kõhtki pika matka peale nii tühjaks läinud, et nuuksu või paljalt selle pärast.

Kujutleda-oletada tuli ainult istumine võõras peretoas, jutt perenaisega ja sealt lahkumine. Seda küll ei olnud. Juhatatud küla asus liiga troostitus kohas. Ei puid, ei põõsaid. Lagedad kõrbenud karjamaad, tõlmavad põllud, kus täristati niidumasinaid, rohtukasvanud kruusaaugud, hunnikusse veetud põllukivid.

Mäeveerule rivistunud väikesed talumajad ja laudalobudikud pikkade piksevarraste kaitse all näisid lõunaeelises päikeselöösas väljasurnutena. Aga just seal juhatatud talu õuel põõnutas must läikiv puuma, valmis kõrri kargama igale võõrale, kellel jätkuks julgust läheneda.

Aimel ei jätkunud julgust. Ta istus kivile ja ootas. Keegi pidi ju seal elama, pidi liikuma, pidi välja tulema. Ootamine troostitus võõras paigas paneb noore tüdruku ägedasti meenutama kodukoha võlu, oma armast bituumenihaisulist prõmmivat ja kolisevat õlivabriku asulat.

Ei olnud mingi ime, kui ta järsku arvas teadvat: selles peres on lapsehoidja juba leitud! Küsimatagi selge! Nendel oli lapsehoidjat vaja viljakoristamise ja kartulinoppimise ajaks, nagu teadis rääkida purjus Maikova. Muidugi nad juba leidsid, sest kogu pere oli kusagil kaugemal vilja koristamas, ja kuidas nad seda oleksid muidu saanud, kui neil poleks vahepeal õnnestunud leida lapsehoidjat.

Väga loogiline oletus. Mitte põrmugi kehvem kui mõne klatši saamislugu. Pealegi oletavad klatšijad kunstlugusid enda lõbuks, oma mahakäinud tunnete kunstlikuks ergutamiseks, siin aga tehti seda ühe noore elu kaitseks. Sest mis elu saakski olla kuueteistaastasel tüdrukul lapsehoidjana võõras majas, kaugel kodust, kuigi ta sündis töölise tütreana ning pidi seetõttu ära tegema kõik ettetulevad ja ülejäävad tööd. Selles vanuses inimeselt oleks ebaõiglane nõuda saatusele alistumise tardumust. Kust ta selle võtakski, kui rind alles pakatamas õitselepuhkemise magusvalulises aimuses.

«Süüa ike anti? Pikk maa käidud?»

«Ei antud seal midagi,» nuuksatas tütar kergendatult, sest polnud raske arvata, et kirumisest seks korraks jätkus.

Aga vaata, selle vahe sees käisid naised kalakaussidega, ja Sinaidal tarvitsetes vaid astuda üle koridori naabri juurde, et kuulda saada, kui-

das see arusaaja Saugen oma kaupa poolmuidu oli välja jaganud. Selle hinnaga oleks ka Sinaida võtnud ühe laari värsket räime, kui arusaajal Saugenil oleks olnud aega oodata, kuni kõige laiema seljaga pereema tütre ülekuulamise lõpetab. Just seda aega ühel virgal kalakaupmehel paraku polnud.

Siis näitas loll ja saamatu tüdrukuniru, kui väledad on ta päikeses põlenud säared. Haaras kausi, aga endal polnud sentigi näpus. Läks. Kadus ümber aianurga kui arust lage.

Ja tuli tagasi, kauss kuhjaga täis hõbedasi kalu.

Kauss kuhjaga täis?

«Ta andis muidu!»

«Kuda muidu?»

«Andis noh. Ma unustasin, pidin uuesti tagasi jooksuma, aga ta tõstis kausi täis ja ütles — võta niisama.»

«Mis ta siis... Ega oleks maksnud vast...»

«Sa vaata, missugused kalad! Ta ütles — loksutab need täna niikui-nii raisku, et pole õieti võtjaid.»

Ah, mis seal enam rääkida ja ausust õpetada. Nuga välkuma! Perele jälle midagi lauale panna. Saugen, Saugen, sina vahva kalamees, pidu-korraldaja!

Juba levib pikas koridoris kalapraadimise lõhna. Kassid rädistavad keldritrepil päid ja niisku. Majas läks lahti üleüldine pidu.

Väiksem pakk «Bonat». Aga kui ei ole, siis see pudel taimeõli.

Üks tüdruk jookseb jälle säärite välkudes ümber aianurga. Ta põu on rõomust punnis. Kaladega tuli ema näkku pühade paiste ja tütrele lubatakse jääda siia, kus on hallid krobelistel kivimajad tõrvatud katuste ja tolmuste hoovidega, kus on park ja pargi taga ametnike kaudid kreemvalged villad ja tugevate planktaradega varjatud lilleaiad.

Kodu on kodu.

SEE OLI oma kümme aastat tagasi, kui nad elasid kusagil kaugel küla serval ja maja pidi olema küll päris madal hütike, sest isegi ema lõi tihti pea vastu uksepiita, isast rääkimata. Sealt jäi meelde suur mõisakar, kõik punased lehmad. Neid ajas õhtuti mööda teed vanamees hiiglapika piitsaga. Lembit teadis, ta oli kuulnud, kuidas vanamees piitsaga püssipauku tegi. Meelde jäid sealt veel mustlased. Ema kihutas nad minema. Kohutavad olendid. Isegi Lembit paistis neid kartvat. Ema ütles: annan su mustlastele, kui... Aime oli õige tilluke, aga ta oskas juba taibata, et mustlastele võidakse anda ka tema, kui pahandust teeb.

Siis ühel hommikul tuli isa kusagilt hobusega. Majakraam tõsteti vankrile ja nad kolisid siia, sellesse suurde pika koridoriga ja krobeliste trepiastmetega kivimajja. Ema oli juba ees. Pesi lubjaseid põrandaid. Pliidi all vuhises tuli.

Ema ajas Lembitu koos Aimega välja. Õues oli vett ja pori. Puhus vinge tuul. Aime kartis võõraid lapsi. Kõik siin ajas nutu peale.

Aga maja taga oli suur kuhi saepuru, maja varjas tuult ja päike pais-tis. Miks oli maja taga nii palju saepuru ja kuhu see hiljem kadus? Oli vahva kaevata sinna tokiga kraave ja koopaid, sest saepuru sees leidus veel urbset tahmast lund, mis lahtikraabituna kiiresti sillerdavateks niredeks sulas. Salapärane lõhnava saepuru — uue kodu esimene tervitus. Kui ammu see kõik oli!

Miks oli pika kuuri taga kraav, sügav, roheka veega, järskude kallas-

tega? Suured poisid ehitasid parve. Plaanitsesid sellega peakanalile sõuda. Nemad teadsid, et kraav läheb kuhugi peakanalisse. Mis sai sest parvest? Hiljem käisid poisid otsimas kraavi algust. Lembit rääkis, et kraav algab ilusast koskedega ojast. Sinna pidid nad minema vesiveskeid ehitama. Kas nad käisid? Kraav ise voolas läbi mahajäetud karjääride, kus oli kaks korda üle pea vett. Nad olid lattidega möötanud. Ja vesi oli nii selge, et põhi paistis. Ühe karjääri põhjas oli vagoneti rattapaar, millest võis ehitada rulliku. Poisid lubasid rattapaari välja õngitseda, niipea kui vesi soojaks läheb. Kas nad õngitsesid? Ei vist mitte, sest enne seda viidi nad karja ja tagasi tulid nad sügisel, kui vesi jälle külm.

Kas ei olnud hoopis nii, et rattapaari õngitses välja Kolka Sekretarjov, keda suveks karja ei saadetud, sest vana Sekretarjov oli lukksepp ja käis värkstoas.

Kolka oli suure süljese suuga tedretähniline poiss, kes olevat väiksena rääkinud eesti keelt nii nagu Olga Maikova, see, kelle mees jäi maa all paekivi alla ja suri Tartu haigemajas ära.

Kolkale lubati nende rataste pärast peksa teha. Ega nad vist ei teinud, sest sügisel hakkas Aime koolis käima ja ta pani tähele, et Kolka oli ka alati selles kambas kus Lembit ja naabermajadest Volli ja Toomas ning see kamp riidles Kooliküla baraki poistega. Tol ajal Toomas veel Aimele ei meeldinud, ta ei mõelnudki temale, sest siis oli tal küllalt mõtlemist härra Kleinile, postiljonile, kes kandis pruuni sametist kuube. Postiljon elas selles majas kus Volli Unt. Ta puhus vaskpasunat, mis oli kõver ja läikis. Aga see ei olnud mitte see kõige suurem. Seda kõige suuremat puhus paks vedurijuht Landberg, kes hiljem võttis Laanemaa nimeks. Aime käis Salmega vaatamas, kui nad rahvamaja juures mängisid. Kõigil meestel olid punase randiga, tärnidega mütsid ja nad puhusid vahel nii võimsasti, et õhk värises ja mitte midagi muud polnud kuulda.

Toomas Roos tuli hoopis hiljem.

See oli ühel suvehommikul. Aime läks poodi. Jaama poolt tuli talle vastu noormeese suure kohvriga, peas kirju põhjaga vormimüts. Ühel ajal nii võõras ja nii tuttav. Toomas Roos. Nii uhkelt riides ja nii ilus, et Aimel käis magus judin kõhust läbi ja ta läks üleni punaseks. Oleks tal olnud seljas uus kleit, võib-olla siis ei oleks ta punastanud, aga tal oli vana, see, mis kaenla alt teist värvi riidetükiga lapitud. Kui ammu see oli!

Aga Toomas Roos ei vaadanudki siis väikest punastavat tüdrukut, kes läks kilumannerguga Pleisi poest PIIMA TOOMA.

«Bonat» ei olnud. Proua Pleis pakkus pärisvõid, mida muidugi mõista ei tohtinud võtta. Aime tahtis päevalilleõli, mille jaoks oli väike pudelike kaasa võetud.

Lahkel poeemandal ei olnud selle vastu midagi. Kui õli, siis õli.

Nad olid kahekesi. Niikaua kui leskproua kallas neljakandilisest kollasesildilisest plekknõust õli pudelisse, pidi ta endal tundma naelatorkeid. Noore neitsi vihkavad silmad võivad naeltena torkida. Ta tundis ja tabaski torkajad, kui äkki pilgu lehrilt tõstis.

Seletamatu lugu. Teda võisid praegu vihata teised kaupmehed, kooperatiivi juhatus ja lihunik, kes ei riskinud streigikomiteega ärivahekorra astuda. Aga tema, lõbus ja lahke proua Pleis, kes jagas streigikomitee tagatisel võlgu kõigile puudusekannatajatele, polnud küll nii-

sugust pilku ära teeninud ühelt kaevuri lapselt. Paraku, mis laps ta ikka enam oli. Neiu mis neiu. Kui kiiresti möödub elu! Alles too käis siin, ninanööp vaevalt üle leti ulatumas. Aga nüüd nii nägus neiu valmis. Kui keegi siin kedagi vihkama oleks pidanud, siis õigemini juba see, kellel kõik möödumas, mitte aga see, kellel kõik alles ees.

Seletamatut polnud ses loos kübetki. Tüdruku kõrvu oli ulatunud jutt, et see paks poeproua on heitnud silma noorele Roosile, et ta meelitavat Toomas Roosiga enda juurde üleski. Ise nii vana! Milline jätkus!

Elgi Segler oli iseasi. Elgi oli noor, imeväärsest ilus ja kuidas ta riietes käis — lihtsalt unistus! Ja Toomaga olla nad juba Tallinnas õppides salaja kohtunud. Nende armastus oli nii ilus nagu romaanis ja väga kurb, sest preili Segleri vanemad ei tahtnud kuuldagi sellest metsalisest Roosist, punasest Roosist, nagu mõned teda naerdes kutsusid. Elgi Segleri armastus ei seganud Aimet salamisi Toomale mõtlemast. Poe-proua kohta kerkinud jutt aga segas kohe koledasti.

Isa jõudis juba lõuna ajal Lembitu kaevanduse värava juures välja vahetada, aga see hirmus sekeldaja ilmus alles nüüd, vastu õhtut koju. Ja veel missuguse teatega:

«Täna on Kütteõilis üleüldine pidu!»

Herman Bachmann tundis juba hommikust saadik ennast halvasti. Varased õnnitlejad olid maja lilli täis kandnud — roosid kaasa arvatud.

Julia teadis, et abikaasa ei talu roosilõhna, ja lasi need otsekohe ära viia neist ruumidest, kus ta teadis oma meest liikuvat. Aga jätkus sellestki, mis tuli sisse hingata õnnitluste ajal, et päeva jooksul mitu korda mõelda surmale.

SEE OLI ligi neli aastakümnet tagasi, kui suri professor Svetlov. Peterburis valitses matusepäeval kohutav kuumalaine. Kiriklikust matusest keeldunud kuulsusele kanti mägedena kokku punaseid roose. Väikeses umbses saalis trügiti ja tallati üksteise otsas. Näis, nagu oleks kogu tehniline noorsugu tahtnud ennast ühte tuppa ära mahutada. Kui lõpuks järg kadunule viimse pilgu heitmiseks Bachmanni kätte jõudis, oli ta särk mundrikuue all kaltsuks ligunenud ja ta ei tundnud vähimatki liigutust. Jõudis ainult imestada, kui väikeseks oli tõmbunud võimsa professori nägu. Siis märkas järsku surnu käsi. Need alati elavalt žestikuleerinud käed olid meevaha karva ja noorel üliõpilasel tekkis tunne, nagu levitaksid need läbi rooside laibalehka. Bachmann trügis rahvasummast välja, jooksis läbi hämara kitsa koridori hoovi ja oksendas keldriakna süvendisse. Professori ilmalik matus kujunes poliitiliseks sündmuseks, kardeti üliõpilasrahutusi ja politseinikud saatsid valvsalt kogu pikka protseduuri. Kaks hoovis seisvat mundrimeest nägid pealt, kuidas Bachmann oksendas. Häbi ja alandus. Nii jäidki sest matusest eluks ajaks roosid vastumeelseks, kuna need MEENUTASID SURMA.

Kontorirahvas oli härra Kruuse agaral eestvõttel täies koosseisus nõupidamisesaali kiilutud. Armsal juubilaril tuli püstitajalu ära kuulata Kruuse pateetiline kõne eesti rahvast, tema maapõuevaradest ja ühest tema parimast pojast, kes nii palju väärtuslikke aastaid on pühendanud

Eesti mäetööstuse arendamisele. Tuli ära kuulata, naeratada, tänusõnad öelda ja meenutada, et kõiki oodatakse õhtul ta kodus. Paistis nii, et streigi kestmisega kontorisse kandunud närvilisusest pole jälgegi. Paistis nii, et suure inimese suurele päevale elatakse alamal jäägitult kaasa, ning ülimalt demokraatiseeritud peoõhtu loob juba ette kena ja vajaliku meeleolu.

Aga suur inimene ise tundis kabinetiüksinduses kerget iiveldust. Ega ometi krüsanteemidest, mis tohutus vaasis nahksohva ees laual uhkeldasid? Härra Kruuse vist teadis, et peremees roose ei talu. Küllap ta teadis. Lilian oli selle unustanud. Armas tore laps, ta oli nii uhke oma roosidele. Seoke kaval kelm. Sõitis oma ratsaväekapteniga juba hommikul Tallinnast kohale, et papat näha, papale õnne soovida. Samas aga paljastas enda: ega papal pole midagi selle vastu, kui nad võtavad auto ja teevad ühe sõidu Osvaldi sõjakoolikaaslase juurde Narva. Eks kat-sugu keegi sellisele säravale olendikesele keelata lõbusõitu. Kahju, et poliitiline ebastabiilsus sunnib sissetulekuid ettenägelikult konserveerima, muidu võiks papa talle küll Monika kiusuks mõnel tähtpäeval «Opeli» kinkida. Kui hea on lastel, kes isa muredest midagi ei tea ega pruugigi teada.

Siin on viimane aruanne laoiseisu kohta. Vastik paber. Ja sõrmed sel paberil on ükskord ka niisama kollased nagu professor Svetlovil seal rooside vahel.

Sosnovski vihane raiuv hääl telefonis käis närvidele, nii et käsi hakkas järsku õlast tõmblema. Kurat, kõik vagonetid all on täis, kõik seisavad veostollis ja see seelikukütt ei leia vedurijuhti, kes need vabrikusse veaks.

«Kas sa oled rääkinud lisatasust?»

«Loomulikult. Aga kardetakse omakohut.»

«Vea välja kuidas tahad. Istud ise vedurile.»

«Mis see tähendab?»

«Kui sa ei leia vedajat, istud ise diislile ja vead vagonetid välja.»

«Ma tulen peakontorisse.»

«Miks? Siin on arveametnikud, raamatupidajad, osakonnajuhatajad. Mul ei ole ühtki vedurijuhti sulle anda.»

Sosnovski lubas ikkagi tulla, sest tal oli üks teine asi ka lahendada.

Direktori käsi jäigi õlast imelikult, hirmutaval viisil tõmblema, jalalabad pehmetes suvekingades hakkasid surisema.

Palju suuremisi tuleb ette enne või pärast juubeleid.

Viimaste nädalate ärritused võivad küll südame üle koormata. Noored mehed ei saa millestki aru. Nad viisid inimesed normaalsest elust välja ning tunnevad oma ajutise võimu üle lolli uhkust. Neil pole aimugi, mis on tegelik võim, võimul olevate meeste aheldatus. Ainult ahelatega saab võrrelda võimul olevate meeste omavahelisi sidemeid. Ükski noor naga ei oska alt neid ahelaid näha, neid ei näidata kellelegi, neid tajuvad ainult asjasse pühendatud.

Milline naiivsus noortel meestel koludesse tuisanud! Arvata, et Bachmann sunnitakse lõpuks administratiivnõukogult järeleandmisi välja manguma, teiste sõnadega, enda võimetust tunnistama. Mees, kes oskab kõige kasinamate vahenditega toota sakslastele enam-vähem rahuldavat bensini, ei saa kirjutada paberit, mis teeks tühjaks kogu ta viimase aastakümne töö. Bachmannilt oodati kindlat sõna, kui sündmuste sünop-tikud streigivõimaluseni jõudsid, ning Bachmann ütles selle kindla sõna. Temale loodeti. Õlide tootmiskulud lubas Bachmann kindlalt samale

tasemele jätta. Ei öelnud ometi neid sõnu mingi tasakaalutu noormees, vaid vana tööstusehunt Bachmann. Ja ta ei öelnud seda abitutele poisikestele, vaid meestele, kes tundsid küllalt hästi raha väärtust, et seda kaitsta. Kindral Laidoneri sõnadest polnud ka raske aru saada. Kaevanduse kohapealse direktori mõistlik seisukoht pidi sünge kindrali arvates leidma valitsuses tugeva toetuse. Sellega olid omavahelised ahelad järele proovitud, ning oleks naeruväärne loota, et ükski neist hakkaks oma ketti katki viilima.

Kogu küsimus oli nüüd streigi kestuses ja riigivanemas, kes kuidagi ei raatsinud loobuda demokraatiamängust. Bachmann oli riigivanemast ainult paar aastat noorem, aga streigi ärritavas õhkkonnas hakkas ta seda advokaadist diktaatorit lapsikuses kahtlustama. Bachmanni elukogemused ütlesid, et tähtis pole mitte asutuse nimetus, vaid inimesed, kes asutusi juhivad. Riigivanem aga jahtis viimasel ajal kodade loomise, raiskas tohutult aega, ning tulemusena näis kujunevat küll mingi korporatiivne süsteem, kuid ikkagi väga vedel. Tekkiva süsteemi kõrval lubati rahumeeli tegutseda töölisühingutel ja nende keskliidus paistsid istuvat absoluutsed kommunistid. Kindrali vihje selle asutuse koosseisu muutmisest andis alguses natuke lootusi, kuid viimasest kõnelusest sotsiaalministriga sai Bachmann nii aru, et küsimust alles hakati ette valmistama. Alles hakati. Samal ajal käivad sealt mehed kaevanduse vahet õpetamas, lasevad korjanduslehtedel ringi lennata ja söödavad lullilööjaid.

Bachmanni koostatud aruanded streigi käigust ei sisaldanud ärevaid noote. Uhkus ei lubanud manguda abi valitsuselt, keda ta oma salajasemas hingesopis põlastas. Tema teated Kasele ja Selterile sisaldasid ainult fakte, mida streigi väljasuretamiseks tehtud. Õiged ministrid pidid isegi taipama, kui lollide seaduste otsas nad istuvad, kui palju sigadusi nende endi nina all nagu pilkeks korda saadetakse.

Härja Kruuse tõi pataka sedgeleid allakirjutamiseks. Mis need siis olid? Ah jah, väljatõstmised:

H-ra . . . . .

Arvesse võttes, et Teie pole ettevõtte poolt Teile kasutamiseks antud elukorterit vabastanud vastavalt käitise sisekorra määrustes § 24 p. 15 ettenähtud kolme päeva jooksul, arvates töölt vallandamise ajast, s. o. . . . skp., panen Teile ette vabastada korter hiljemalt . . . aug. s. a. Käesoleva nõude mittetäitmise korral saavad ettevõtte poolt seaduses nimetatud abinõud tarvitusele võetud.

Kütteõli A/Ü Ettevõtte direktor
H. Bachmann

«Mis siis ikka. Tuleb seegi asi ära õiendada.»

«Jah, ainult et teile nii tähtsal päeval.»

«Ooh, mis sest minu päevast. Khjah. Me peame ju uutele töölistele eluruumi garanteerima.»

«Aga loomulikult, härra Bachmann.»

«Kuupäevad jätsite lahtiseks.»

«Te vist mainisite, et kavatsete diferentseerida.»

«Õige küll. Mõtlesin suurematele perekondadele armuaega anda, aga sellega ei võida ei meie ega nemad.»

«Jaa, just. Vaevalt nad oskaksid direktsiooni heatahtlikkust õigesti tõlgitseda.»

«Nii. Vallandamise kuupäev pange tänasest ja väljakolimise tähtaeg vastavalt sellele.»

«Arusaadav.»

Bachmann võttis lauалаekast oma allkirjastambi, veeretask selle läikivat puupidet sõrmede vahel. Jälle langes pilk pehmetele roosakavalgetele sõrmedele ja jälle meenusid professor Svetlovi meevaha karva käed punaste rooside vahel. Vastik surin jalalabades kippus mööda sääremarju põlvedesse. Väsimus. Öhtul veel külalistemass, kõned ja piinav ootamine, millal kõik ükskord lõpeb. Kurat küll. Kui ei ole surmatõbi, siis saab ikka viinast abi.

«Härra Kruuse.»

«Jah? Ma kuulen teid.»

«Seda laadi otsuste vastuvõtmine... Aga teisiti ei õigustaks me usaldust. Nüüd on otsustatud. Ja teid ma palun veel momendiks jääda. Üks naps konjakit on meile praegu lubatud.»

«Tänase päeva puhul...»

«Aah, tänane päev! Võtke see võti, palun. Selle sekretäri parempoolne uks. On teil, millega korki vinnata?»

«Ohvitser peab olema alati relvastatud, härra direktor,» meenutas Kruuse oma kohta kaitseliidukompaniis. Ta heleda suveülikonna põuetaskus leidis korgitseriga nuga. Holger Kruusele ei meeldinud patrooni äkiline meelemuutus, kogu see jahmerdamine tillukese pitsi pärast kiirel päeval. Pealegi oli salakapike sekretäris kahtlaselt tolmune, sest sinna ei ulatunud mamsel Taaveti käsi.

Aga seda märkas direktor isegi. Ta tõmbas rinnataskust oma lumi-valge ilurätikese ja ulatas Kruusele, kes pudeli ja pokaalidega kirjutuslaua juurde astus.

«Kogu see taaga selles kapis seisab ju vabariigi aastapäevast saadik.»

Kruuse läikiva kolba all välgatas kuri kahtlus. Vabariigi aastapäeval ei olnud nõupidamisesaalis ühtki välismaist pudelit.

«Või veelgi varasemast ajast,» naersid tumedad silmad välkuvate prilliklaaside tagant.

Kork pluksatas ja kabinetti imbus «Très vieux» aroomi.

Just sel momendil astus Sosnovski koputamata sisse, oleks harjumatu pildi nägemisest vist küll tagasi põrganud, kui äi poleks talle sõrmega märku andnud ja öelnud:

«Astu, astu ligi, ära karda. Meil on siin härra Kruusega lõbus. Arutame, kes teist kolmest kõige paremini vedurit võiks juhtida, kas sina ise, Takjal või Segler. Nonoo, ära solvu, võta pitsklaas. On vähe tolmune küll seal mu salakapikeses, aga see mark on vähemalt viiskümmend kraadi kange ja tapab kõik peale meiesuguse umbrohu.»

Sosnovski ei saanud millestki aru. Kas tõesti mingi tore uudis? Aga siis poleks too kõnekraaksuja pearaamatupidaja nii hapumagusa näoga.

Klaasid kõlksatasid kokku.

Kruusele tuli kangest joogist pisar silma ja ta pidi korraks prillid eest ära võtma.

«Nii. Sellega on otsustatud,» maigutas direktor suud ja silitas pehmet lõuga. «Kuidas te mõtlete kättetoimetamist?»

«Igale korterikasutajale allkirja vastu. Härra Luht ja härra Veeber viivad kätte. Julgestuseks annan igaks juhuks mõlemale patrulli kaasa.»

«Politseinikkudest?»

«Ei. Mul on omad mehed kompaniist, mitte vormis.»

Bachmann mõtles. Võttis stambi ja ulatas Kruisele, öeldes varjamatu kiitusega toonis:

«See plaan ei vaja parandamist. Enne aga veel üks pits?»

«Ohoh, kas võib? Täna õhtul ei ole meil vist niikuinii karskust ette näha.»

«Seda enam, härra Kruise. Vene üliõpilased teadsid omal ajal, et kõige kõvem on see, kes õigel ajal silda ehitab. Mina küll prooviksin.»

Sosnovski oleks äiale meelsasti mingi jätkuse öelnud, tema sillaehitused kus kurat saatnud, sest uudis, mis teda siia tõi, oli olemuselt ropp, kiiret arupärimist nõudev.

Kui ta siis lõpuks arupärimiseni jõudis, tegi ta seda ülemäära keevaliselt, nii et Bachmann pidi teda kilavi silmi rahustama ja küsima, kust võis Leon seda teada saada.

«Härra Essen andis selgesti mõista.»

«Essen andis mõista? Jajaa, Essenile mu plaan ei meeldi.»

«Kellele see saabki meeldida. Võtta kontorisse dokumentide juurde see punane lurjus minu osakonnast!»

«Ise raiusid ju ka kirkaga karjääris. Oled unustanud?»

«Paljugi, kes kuhu pärast sõda sattus. Olin siiski tema majesteedi armee ohvitser.»

«Kena ohvitser, kes ei osanud õigel ajal õigesse kohta sattuda. Kui teada tahad, siis mina ei karda meeste poliitilisi vaateid — need muutuvad —, mina kardan halbu mehi, näiteks viinanõrku, naistenõrku, laisku, slikerdajaid. Nendega ei ole midagi peale hakata. Rämps. Kindlad, tugevad poisid — vaat see on minu huviala. Nendega võib vante läbi raiuda.»

«Mees, kes nõustub muutma oma vaateid, on vähemalt slikerdaja.»

Bachmann lõi kõrges kaares käega. Tal oli järsku keha energiat täis. Prantsuse konjak pani vere käima.

«Sa tead väga hästi, et nii see ei ole. Poliitika on mehele ainult abinõu, muidugi mõista soliidne abinõu. Mind pole kunagi eriti huvitanud, mis sihis mees läheb, vaid see, mismoodi, missuguse energiaga ta läheb.»

«Huvitavad vaated.»

«Leiad? Hm. Arvan, et sinu... äi on üldse üks huvitav vanamees. Jah. Minule meeldib noor Roos. Ma tunnen iga päev, et mul on vastane. Tekib küsimus, miks see tark energiline isik peab olema massi käsutuses, minule ohtlikus paigas, kui minul äkki avanes võimalus selle laengu ümberpaigutamiseks.»

«Mis ütleb Tallinn? See oleks ju ennekuulmatu.»

«Ma ei tunne isegi huvi, mis ütleb selle kohta Berliin. Tallinn, see armas Tallinn mängib demokraatiat, ei julge nuuti mängu panna ja ootab, mis teeb vana Bachmann. Vana Bachmann muidugi nuuti anda ei karda. Aga vanal Bachmannil on kogemusi, ta teab, et nuudist üksinda ei aita. Tuleb külvata ka lootusesemet. Kui ma pensionile lähen, hakkan kirjutama. Ma kirjutan streikide ajaloo töösturitele salajaseks kasutamiseks.»

«See sinu plaan selle kuradi Roosiga võib küll pensionile minekut kiirendada, usu mind.»

Bachmann hakkas mürinal naerma.

«Ja siis on Sosnovski tuule peal. Süis on ta ju tuule peal!»

«Mis puutub see minusse?»

«Siis on ta tuule peal. Ma ükskord ütlesin sulle, ära raiska. Sul on suur palk. Pane kõrvale.»

«See on juba minu asi. Elame üsna kitsalt.»

«Oo, muidugi. Ja teie laste vanaisa pole ka loll prassija, ka temal on pisikeste jaoks osatud midagi kõrvale panna.»

Sosnovski kuulis esmakordselt vana enda suust, et see on mõelnud ta laste peale, ja ta pidi ennast kokku võtma, et mitte laskuda üksikasjade nõudmiseni. Seepärast jätkas ta endist juttu, kuigi hoopis nõrga inertsi-
siga:

«Kõik see on ju kena, kuid...»

«Ma ei vaja nõuandjaid. Roos mulle meeldib. Ja peale selle on veel üks inimene. Sina kui naistenõrk oled kindlasti märganud oma vanemkümniku tütart. Jajaa, ta on viimasel ajal kuivama hakanud. Kas tead, mis tuleb välja. Segleri tütar ei ole noore Roosi suhtes ükskõikne. Tuleb välja, Julia teadis rääkida, neil on vana armastus või midagi niisugust. Kooliajast ja ikka kestab. Kas näed siis, kui huvitav.»

Sosnovskis väänlesid närvid, ta niheles nahktoolis ja püüdis mõista, kas vana narrib teda selle vana uudisega või ei teadnud ta tõesti varem sellest midagi.

«Segleri tütar on tühine natuur, kõige tavalisem kodukana, aga ta on üsna nägus, ja kui mees oskab talle luua kodukese, siis ära paremat otsigi. Mina tahan, et inimestel siin maamunal oleks natuke õnne või kuidas seda nimetatakse. Sina oled halb inimene, sina ei saa sellest aru. Mina pole ka muidugi mingi haldjas, aga mul on kogemusi ja ma tean, kui vähe on vaja noortele inimestele, et olla kohe päris rahul.»

Mis see siis pidi ometi tähendama? Sosnovski ei taibanud mõhkugi. Punetav kiilaspea hallis pärjas, tumehall ülikond paksul kerel, tugev lott lumivalgel krael, sätendavad mansetinööbid — kõik nii nagu ikka. Aga hääl, mõtted, silmavaade. See polnud enam Bachmann, kes jäi isegi kodus direktoriks, kes isegi puude istutamisel oli direktor. Praegu istus roheline kaleviga kaetud tammise kirjutuslaua taga mingi võõras vana-härä, õnnest ja armastusest heietav pensionär. Kas tõesti viis streik ta rööpast välja? Või mingi lollakas juubel-meeleolu?

Ei.

Direktori käsi patsutas järsku vastu lauda ja pleekinud silmad, mis veel prille ei vajanud, tõmbusid naelteravaks:

«Täna on mul kiire päev. Minöörid said alla tööle, väga hea, kuid ainult osake lahendusest. Esmaspäeval peab kivi vabriku juures olema. Vastasel korral olen sunnitud tarvitama kõige rangemaid abinõusid.»

«Ma rääkisin isiklikult veduri...»

«Mind ei huvita üksikasjad. Istu või isiklikult vedurile. Peaasi on kivi.»

Alandatud osakonnajuhataja tõusis ja läks sõna lausumata välja, lõõskava päikese kätte. Ta vandus maapõhja kogu elu ja juubelipidu, mis oli raisanud tal mitu päeva. Hinnaline põrandavaas, mille kohta ämm nõu andis, leiti piinarikka otsimise järel, ja nagu nüüd hommikul selgus, ei läinudki see siniste toonide tõttu trepikoja uhkuseks, nagu alguses teada oli, vaid lubati paigutada kuhugi verandale või kurat teab kuhu. Narva restoranist tellitud lauda hakkas ämm järsku hommikul liiga kalliks pidama, justkui nüüd enam midagi muuta oleks saanud. Ja kodumajanduskoolist ettekandmiseks palutud näitsikuid hakkas juba ette kahtlustama saamatuses.

Ja nüüd veel tagatippu vana ise ähvardab tarvitada kõige rangemaid

abinõusid, küsimata, kui palju aega pidi tütremees kulutama ta juubeliõhtu peenmehhanismi käikupanekuks.

Noore pargipuu kasinas varjus näis mäeosakonna juhatajat justkui ootavat üks pikemat sorti mees. Sonimüts käis tal kähku peast ja samm püüdis leida kiiresti liikuva Sosnovskiga ühist rütmi. Laudik. Seesama, kelle kohta Kaalu streigi esimesel päeval hüüdis, et Laudikul on ses loos eide tagumendi seisukoht.

Laudikul oli mingi teade edasi anda.

Sosnovskit ei huvitanud momendil ükski teade ja ta ütles pugejale pilkugi heitmata:

«Mine sitale!»

27

Laudik seedis auhaavamist õhtuni.

Polnud enam tema asi, mis ülemustest saab.

Kui nad nii toored on, et ei taha teateidki ära kuulata, siis olgu.

Küll nad veel kahetsevad.

Küll nad siis veel Laudikut meelde tuletavad.

Agaga tuli hoopis nii, et kummipuu all akna juures linikuserva heegeldav hiidnaine tegi ilusat peenikest häält. Küsis tasakesi:

«Kas hoopis Bachmannile endale ei pea sõna viima?»

Seda mõtles Laudik ise ka, mõtles aga nii, nagu mõeldakse võimatu-tele asjadele. Nüüd, pärast naise ütlemist hakkas mõte järsku võimalikuks muutuma.

«Kuhu ma enam jõuan, ega teda enam kontoris ole.»

«Ega sa endale paluma lähe. Temale viid sõna, eks ta või sind koduiski vastu võtta.»

«Seal maja vist juba võõraid täis, pidu varsti algamas,» ajas mees ennast voodiservale istuli ja sobitas sussid päkkade otsa.

«Kui sina oma uue pruuni ülikonna selga paned, oled härra mis härra.»

Hm?

«Jah, õigem on minna. Sest äkki hiljem saavad teada, et ma teadsin, ja hakkavad pärima, miks ei tulnud sõna tooma.»

«Seda minagi,» tõusis naine toolilt ja astus põrandalaudade naksudes riidekapi juurde.

28

Äike?

Lõunapoolne taevas sinetas kui pajapõhi ja kaugusest kandus ähvardavat kõma. Lämmatas.

Julia Bachmann, juba kahisevas muarees, tormas aeda ilma uurima, siis majja tagasi, jälle välja, tema järel kelnerid, teenijad, ettekandjad. Oodati ta märguannet, et hakata sisse kandma kogu pidu. Kuigi klaasuste kokkulükkamise teel sai saalist ja söögitoast paras ruum sajale külalisele, oli perenaisel siiski kole raske otsustada, sest ruumis oleks kõik tulnud nii tavaline, nii tavaline, samal ajal kui aed pakkus lihtsalt võrratu lahenduse. Vanikutega ehitud rõdu, hiina laternad, lauad kaheksale, kümnele, kuuele — kõik see pidi looma hubasuse, sundimatu oleku värskes õhus. Kvartett rõdul oleks kogu loole andnud mingi vii-

niliku värvingu, ütles Lilian, kes alguses küll naeris hiina laternaid, kuid lõpuks leidis kõik suurepärase olevat.

Kuhu ta ise ometi kadus?

Osvald!

Ah soo, ta läks üles tualetti tegema. Oh jumal küll seda äikest! Siin neetud Eestis ei või kunagi ilmale lootma jääda.

Hektor? Mis siis see nii kohutavalt haugub? Kas juba külalised? Ega ometi Lilian teda lahti ei jätnud?

Vana daami jooks üle paeplaatide tegi näitsikutele kangesti nalja. Nagu oleks avatud kaanega tiibklaver äkki sibama pistnud.

«Hektor! Issand, Hektor! Hektor, ei tohi.»

Suur dogi oli aga juba oma töö teinud kutsumata külalise ja tema pruuni ülikonna kallal. Laudiku pintsaku varrukas oli küünarnukist saadik lõhki, pool püksipõhja maas.

Kisa peale astus trepile smokingis juubilar. Mis see siis veel olgu! Iga minut on oodata külaliste saabumist ja nüüd veel see. Kes siis koera lahti jättis? Oi Lilian, Lilian. Kas ta jälle unustas, et Hektor on vahepeal tagedaks läinud.

Kahvatuks ehmunud Laudik püüdis vaprat mängida.

«Et ta ka nii kuri on.»

«Koer on meil tragi, ei oleks tohtinud nii ettevaatamatult sisse tulla.»

«Arvasin, et on kinni.»

«Jumal hoidku,» ilmus Julia, kes vahepeal koera ketitas. «Ma nõnda ehmatsin. Minul palju tegemist. Mõtles, Herman, kui nüüd oleks mõni külaline tulnud!»

«Jah, Pöllud on iga minut saabumas, olid juba pool seitse Tallinnast välja sõitnud.»

«Hirmus! Nüüd veel hästi läks, et teie tulite. See kohe õnnelik õnnetus. Ülikond, oh, mis hirmus, kõik rikutud, ai, ai. Kas hammustas?»

«Ei ole viga. Käsivarrest natuke ja siit tagant, he-he-hee, siin seda pehmet liha küll.»

Julia Bachmannil polnud rohkem aega juhtunule pühendada, sest aianurgast tuli ohvitserist väimees ja teatas, et äike vajub kõrvale. Laudade katmist aeda võis jätkata.

«Mis me siis nüüd teeme teiega? Mis asi siis niisugusel ajal minu juurde tõi?»

«Tulin ainult minutiks, et hoiatada. Täpselt ei kuulnud. Nad, kui seal ühingus arutavad, siis sätivad ka akende alla omad mehed. Jajaa. Aga mõned sõnad püüdsin kinni, kui nad laiali läksid. Teie juubelipidust... Soovingi ka teile palju õnne ja...»

«Nonoh.»

«Ja edu!»

«No ikka jah. Aga mis seal siis kuulda oli?»

«Midagi nad plaanitsevad, nii et paistab, tahavad nagu teie juubelipidu rikkuda.»

«Oo?»

«Täpselt ei tea, mismoodi. Tulin igaks juhuks hoiatama. Ehk tuleks politseile nimmeta.»

«Noh, küll juba vaatame. Muud ei olnudki?»

«Oli ikka veel. Paistab, härra Bachmann, et neil seal komitees järsku kõvad lahkumineked. Ei saanud välja uurida, mispärast, aga on.»

«Milles nii?»

«See Roos, noor Roos, praegu Prostakoviga Tallinna sõitnud, aga kõik

teised siin äkki tema vastu. Mis ta neile teinud on, ei tea, aga välja ta sealt komiteest aetakse. Seda oli kuulda.»

«Ahah, seda võis arvata,» läksid Bachmanni silmad järsku elama.

«Mujalt ka midagi teada?» küsis vapper sõnatooja kadedalt.

«Seda võis arvata,» kordas piduperemees heatujuliselt, lastes küsimuse kõrvust mööda. Siis aga vaatas tähelepanelikult lahingu läbiteinud mehele. «Kuidas nüüd siit niiviisi minnakse? Äratav alevi vahel tähelepanu, valget veel tükk aega. Oot, mul on peetud ülikondi...»

«Mis te nüüd, härra Bachmann, ei ole tarvis tülitada.»

«Nii ei või siit minna.»

«Küll ma kuidagi ikka. Naine parandab ära, mis seal siis nii hullu lahti või.»

Just sel hetkel kostis teelt limusiini kuninglik signaal ja Lilian hüüdis läbi ülakorruse akna:

«Tulevad! Tallinlased tulevad kahe autoga.»

Julia saatis Loori väravaid avama.

Laudik tahtis kummardustega taanduda, kuid ärevaks läinud pere-mees tegi keelava liigutuse:

«Ei lähe, ei lähe. Mees võtab mul korraks sinna kuuri ja ootab seal, kuni ma saadan Loori ülikonnaga. Ja Loori juhatab siis tagumise väikese värava kaudu ära.»

«Kas seda ülikonda... Kui ta tooks mõned vedrunõelad.»

«Mees teeb nõnda, nagu ma ütlesin.»

Laudik läks, kadus. Kaks pikakerelist tugeva tolmukorraga kaetud limusiini veeresid vaikse surinaga väravast maja ette ning järgmisel hetkel oli majaesine täis naeru, tervitushõikeid, kaelalangemisi, lilli ja karpe. Härra Jaak Pöld oma perega, härra Segler — vanemkümniku noorem, ent hoopiski edukam vend — abikaasaga, härra Freiberg üksinda. Kõik pikast kägeras-istumisest veidi väsinud ja sissehingatud tolmust vannitoahimulised. Bachmannide eluaseme viimaseks uudiseks oli garaaži külge sulatatud roosapõskne hoone, mis varjas oma erkpunase kübara all väikest soome tüüpi vihusauna.

Ah mis toredus!

Ja köetud. Kui armas! Ja kapakesed, vaadake, kapakesed!

Luksuse ringis sobib harva kuuldavale tuua ihalushüüdeid, ainult vahest mõne erilise ilupõosa või lillesordi juures, kindlasti aga niisuguses lihtsa sisustusega soome saunakeses, mille näitamisel selgub, et omanik kohe mitte ei saa ilma leilita elatud. Kui andekas! Järeletegemist vääriv.

Peadirektor Pöld oma ürgses talupoeglikkuses oli kohe valmis ennast veel enne pidu leilitama, aga ta väike linnunäoline teinepool tõstis protesti, kuna hakkas juba saabuma kohalikke külalisi ja tallinlastel tuli endid sees kättenäidatud ruumides kiiresti peoks valmis panna.

Aeda kogunevates gruppides räägiti äikesest, mis tagasi vajus. Vihma, vihma oli muidugi vaja, aga mitte täna.

Räägiti Palusalust ja tema vastuvõtumärulist Tallinnas.

Osvald Veermäe ümber kogunenud grupis oli jõutud Viktor Luhti abiga Hispaaniasse. Kaptenile meeldis noor tundmatu blond roosas kleidis ja ta otsustas pardininalisele tülikale provintslasele oma informeeritust näidata. Lõppude lõpuks otsustab asja kaader. Franco käsutusse jäi kogu ohvitserkond ja mis tõsiseid kahtlusi võiski enam olla pärast seda, kui ühinemine kindral Mola vägedega faktiliselt juba toimus. See, et Nõukogude Vene tõstis armee kontingenti viiekümne protsendi

võrra, ei pea kedagi kohutama, sest Berliin ja Rooma jäävad Francole lähemale kui Moskva sellele presidendikesele, kes oma väljaõpetamata barbareid tulle kihutab. Loota võib? Aga loomulikult võib ja tulebki, sest kui Euroopa selles osas jalatäiski barbaritele loovutada, siis lendaks uppi kogu tasakaal. Seda ei lase Berliin iialgi. Pluss Mussolini, kusjuures selles supis ühinevad nende huvid nii prantslaste kui ka inglastega.

Siis jõudis Lilian kohale, et vedada meest kuhugi kellelegi tutvustamiseks. Ah, ka siin ei ole veel jõutud kõigiga... See on, kui nii harva naise kodukohta külastatakse.

Pärast kahekesi aiateel oli kapten üllatunud:

«Segler? Elgi Segler? Kas siis Segleril...»

«Ah, see on Segleri vennatütar. Ma ei mõista, milleks papil oli vaja kõiki neid siia kokku kutsuda. Mõtles, me oleme pandud sinna lauda, kus Essen ja Freiberg. Ma ei talu seda kalapilguga sakslast.»

Tumedad õhtuülikonnad kui suitsupääsukesed segi valgete, punaste, kollaste, kreemide kleitidega, läikivate ja mattidega, julgete ja argade dekolteedega.

Kohvikukvartett hakkas rõdul potipalmide taga vaprasti läbi saagima mingit avamängu pakku.

Paluti laudadesse. Kõiki paluti lauda istuda. Kas kohad leitud? Kohad on nimelised. Palutakse istet võtta. Elevus, naeruprahvatused, hüüatused.

«Preili Segler, miks nii tõsine?»

Preili Segler kehitab õlgu, sest Viktor Luhti küsimus ei vääri rohke-
mat.

«Oled tõesti tujutu,» leiab erutusest õhetav Asta Roos.

Vastuseks vaid üsna väljapigistatud muie.

Peened salatid, pasteet, lõhe, kaaviar, marineeritud silmud, suitsu-
angerjad justkui pilkeks. Toomas ei sobiks iial siia. Need näod, need käed. Kruuse kollakas kolp, Esseni näpitsprillid, lelle muhedalt naerev nägu — ta pidi hiljem vennatütrega pikemalt rääkima —, jovaalselt mürisev Pöld. Ei, Toomas hakkaks siin värisema sellest ebaõigluse enesekindlusest, ta oleks otsekohe *enfant terrible*'iks arvatud.

Kvartett katkestab järsult oma reipa töö, sest Jaak Pöld on püsti tõusnud ja koosviibijate poole pöördunud. Tal on lubatud olla alguses veidi resigneerunud mõttest, et kõik saavad kord kuuekümneseks.

«Välja arvatud daamid!» näitas juubilar ennast bravuursena, mida kviteeris üldine lõbusus.

Kohe tekkinud vaikuses arendas peadirektor mõtet kuuekümneseks saamise kurbusest, sellest, et niisuguses sündmuses ei ole juubilarile midagi rõõmustavat. Julge algus. Julge peadirektor võis nii alustada, sest koolivend Herman, tänane juubilar, oli ju hiljuti Tallinnas tema enda kuuekümnesele tähtpäeval, mis ei olnud nii pidulik, mida ei saatnud nii kena ilmastik.

«Aastad aina tormavad, ja nagu öeldakse — aastate vastu inimene ei saa. Nõnda räägitakse, ja ei mõelda mitte alati sellele, et siin on tege-
mist pooliku tõega. Inimene saab ka aastate vastu midagi teha.» Palju-
tähendav paus. Kuulajate huvi on üldine. «Mina sõitsin täna õhtul autoga Tallinnast, ja kui hakkasid paistma Kütteõli suitsevad tuha-
mäed, tema korstnad ja elamud, siis tuli mulle meelde seesama paik viisteist aastat tagasi. Siis oli siin ainult vesine heinamaa, üksik vilets külake karjamõisa ümber ja raudteejaama hooned. Ei midagi muud. Nüüd näeme siin mürisevaid tehaseid, kõigi reeglite järgi sissevõetud

kaevandust, hõbedasäralisi bensiinireservuaare, tugevaid tööliste maju, asfalteeritud tänavaid ja muidugi kõikjal noori ilupuid. Varsti saab kaevandus uue kino ja rahvamaja. Kõik see näitab kellegi väsimatut hoolitsust rahva eest. Ma ei mõtlegi juubelimeeleolu üle paisutama hakata. Ütlen lihtsalt: Herman Bachmann asus siin töid juhtima lagedal heinamaal.»

Holger Kruise, läbini isamaalane, vilunud peokõneleja, kannatas peadirektori krobeda jutu juures ning kasutas nüüd juhust, et hoogu anda. Tema kõlavast käteplaksutusest lasid end otsekohe kaasa kiskuda kõik laudkonnad.

«Nii et, kallid juubilar, ilma liialdamata kuulub kaevanduse pioneeri aukoht sinule.»

Jälle lagises läbi hämarduva aia elav käteplagin, justkui oleks ehmunud linnuparv puudelt korruga lendu tõusnud.

Sel silmapilgul hakkas võrdlemisi lähedalt kostma puhkpilliorkestri valju mängu. Lihtlabane valsiviis, absoluutselt kohatu. Rahutu nihelemine, peade kergitamine.

«Mis see tähendab?» lasi kõnelejagi ennast hetkeks segadusse viia. Keegi ei saanud talle vastata ja tal ei jäänud muud kui vaprasti jätkata. «Minul ei tarvitse siin loetleda Herman Bachmanni kõiki teeneid üksikult. Nendest on eelmiste päevade ajalehed kirjutanud, ja peab ütleva — väga tabavalt kirjutanud.»

Ei, pagan võtku, need vaskpasunad seal rahvamaja juures tegid parajat häält küll, et suppi rikkuda.

«Ühte joont juubilari juures tahan aga eriti rõhutada,» paisutas Põld oma kopsu. «Need on Kütteõli noored ilupuud.»

Kruise lõi peopesi vastamisi. Seekordki tõusid linnud, kuid mitte enam ühise parvena, vaid siit-sealt üksikutena.

«Kas me võime seda piasiasjaks nimetada? Ei või. Kütteõli noored ilupuud on sümboliks, need otsekui sümboliseerivad Herman Bachmanni ühte tähtsaimat joont — tema alalist, väsimatut hoolitsust rahva eest, tööinimeste eest. Puu on inimesest püsivam. Hästi elatud elu, hästi tehtud töö püsib samuti kauem inimese maisest kestast. Hoolitse hästi oma riigi ja rahva eest, ja sa saad oma aastatest püsivamaks. Mul on rõõm tõsta täna esimene klaas just seda sorti mehe, meie armsa juubilari terviseks.»

Klaasid löödi kokku. Süttisid lõbusad hiina laternad. Juubilari närvitsev, puudrikorra all õhetav abikaasa andis kvartetile märku muusikaks. See alustaski rõõmsat kohvikulugu, kuid puhkpillid rahvamaja juures raiusid oma valsiviisiga kohatult läbi. Tekkis rumal arütmia, mis pikapeale kõiki närviliseks tegi, kuni mängijad Julia märguande peale lõpuks vaikusid.

«See kohe päris häbematus,» ei suutnud ägedaloomuline Julia ennast enam valitseda ning vaatas etteheitvalt Leonile, kes ometi oleks pidanud seda võimalust ette nägema ja sigaduse vältima.

Kruise leidis, et kohatule pasunakoorile tuleb viivitamatult keelav sõna saata.

Kapten Veermäed üllatas politsei tegevusetus.

Hääled paisusid. Aga need polnud piduliste hääled. Juba ootasid daamid härradelt otsustavust. Juba räägiti avalikult streigist, kuigi Monika oli enne algust lasknud külaliste hulgas levitada kokkulepet, et täna õhtul siin majas ei räägita kohalikest sündmustest.

Bachmann ise näis rahulikuks jäävat ja angerjatükki nautivat.

«Keelama minna ei tasu, ei ole ka mõistlik,» arvas ta küllalt kuuldavalt, kuna pasunamehed jõudsid looga parajasti lõpule.

«Seda muidugi,» möönis Põld.

Ettekandjad olid vahepeal vilkalt jookse valanud ja kuldsuu Kruuse leidis kõige kohasema olevat piinlikku vaikust vägeva, hästi läbimõeldud kõnega täita. Ta tõusis nõtkelt püsti.

Siis sündis midagi ettenähtamatut. Maja tagant kostis naise läbitungiv hirmukiljatus ning järgmisel hetkel jooksis peolaudade vahele köögitüdruk Amanda. Harjunud alati pöörduma perenaise poole, tegi ta seda ka nüüd, kuigi olnuks mõistlikum ses õuduses meeste jõule loota.

Kuuri olid ennast peitnud kurjategijad!

Peened proud ei teinud sugugi valitumaid häáli kui ennist köögitüdruk Amanda. Toolid paeplaatidel kolisesid. Mehed moodustasid instinktiivselt gruppe. Kapten Veermäe jooksis ees, tema kannul, kollane kiilaspea veidi viltu ette surutud, sibas härra Kruuse. Bachmann püüdis püsti seistes korda luua, kuid pasunakoor hakkas rahvamaja juures põrutama marulist foksi, mattes tema rahulikuks tehtud hääle. Üldine suma ja kaagutamine alles nüüd lahti läsksi. Ehmatuse kandel näis vist paljudele, et juubelimajale lähenetakse marsitaktis.

Võttis tükk aega, enne kui smokingites sõjamehed tagasi tulid ning naeruga pooleks ära seletasid, et Amanda oli kuuris vaime näinud, et seal polnud mitte hingelistki.

Bachmann, kes Laudiku oli kuuri unustanud, pidas mõistlikumaks teenija kaitseks mitte midagi öelda. Rahvas võis meeolelu tõusuks vana naise üle naerda, ja kui tulivihane Julia sosistas midagi päevapealt minemakihutamisest, siis isegi see ei tekitanud pahases vanahärras tuju õigluse keerukaid mustreid taastada.

Mis pidu see siis nüüd oli?

Võib-olla oleks pidanud korterist väljatõstmised esmaspäevani kontori saladuseks jätma? Sest see aktsioon võib tõesti luua meeolelu, kus jätkub ainult ühest sädemest, et pauk plahvataks.

Pasunakoor rahvamaja juures aga tõrtsutas lõbuga tantsulugusid. Juba kostis sealt sekka ka poiste röögatusi ja tüdrukute kilkeid. Nagu ikka siis, kui lihtrahvas väljas pidutseb, kui pidutuju hoogsaks, üleüldiseks märuliks paisub.

Asta läks järjest mornimaks. Nad rääkisid mererühma pealikuga midagi taktivaesusest.

Taktivaesus? Elgi jälgis söövaid ja viina kummutavaid mehi, kramplikult lõksutavaid naisi, ja tal oli tunne, et just siin peetakse kõige taktivaesemat pidu.

Rahvamaja juures suvel pidusid ei peetud. Pühapäeviti tantsiti rannas. Aga streigi ajal jäid needki sõidud nagu iseendast ära, kuigi ilmad olid ilusad, otse loodud väljasõitudeks rannamännikusse ja luidete vahele, kus siis tavaliselt juba lõunast peale pasunamehed valsse ja fukse puhusid. Muusika, merekohin, laste kilked, pallimütsud, müügitputkade telgiplaksatused — kõik see sulas kuumas päikeses mingiks liivatee- ja kanarbikulõhnliseks seguks, mida juues tüdrukutel tekkis meeldiv pööritus ja liikumistuhin.

Streigi ajal jäid need ära. Juba kolmandat pühapäeva ei sõidetud randa. Kaevanduse juhid ei lubanud veoautosid.

Aime Kaalu pooldas tööseisakut. Või veel! Kütteõli kaevanduses külmutati palgad kõige madalamale. Reaaltasu püsib kriisiaegsel tasemel. Esineb ebaseaduslikke mahaarvestusi. Töölepinguid sõlmitakse igauhuga eraldi. On see kord?

Oh, need streigijuhid on nii võimsad mehed! Unt on küll väikest kasvu, aga ta peab olema väga sitke, ega ta muidu poleks omas kaalus tõstevõistlustel esimeseks tulnud. Muda ei oska pooltki nii peenelt rääkida kui Toomas Roos, aga ta on väga äge ja tema ütlemistest saab natuke paremini aru. Prostakov on venelane, aga tal on niisugused tumedad mõtlikud silmad ja lohukestega naeratus. Vana Sepp on ka vahva. Olderil on ainult kole vali hääl. Nad kõik on väga vaprad mehed, ja pole ometi nende süü, et kaevanduse juhid ei anna oma krusaloksusid streikijate vedamiseks randa.

SEE OLI paari aasta eest rannas ojakese kaldal, kui Aime esimest korda poisiga tantsis. Kolka Sekretarjov tuli ja viis ta teiste tüdrukute hulgast valssi keerutama.

Hirmus põnev. Salme tegi näo, nagu poleks üldse kade. Aga miks ta siis varasema autoga järsku koju sõitis. Oh, kogu too pidu lõppes nii kohutavalt. Verner Silberg sai ühe Varnja poisi käest pussitada. Ja kogu esimese tantsu põnevus haihtus, kui ülilõbus Lembit õõ hakul koju jõudis ja kõigile kuulutas, kuidas ta oma pisukesele õele oli tantsupartneri sokutanud.

Kolka töötas siis õlivabrikus. Nüüd on ta juba üle aasta hauas. Põles ära. Kukkus remondi ajal tuhapunkrisse. Rāpakas, nagu ta oli, toetus riivistamata luugile, ja välja oli kistud mingi tomp. Salme käis vaatamas, aga Kolka ema karjus surnukuuris nii koledasti, et ta ei julgenud lähemale trügida.

Rahvamaja pidudel hakkas Aime koos Salmega möödunud talvest käima. Kool läbi, kes võis neid keelata peale vanemate, kellel seks puhuks polnud palju mahti sõnu kulutada. Vana Kaalu nohises ainult korra läbi nina, et kui Aimel peaks minema nii nagu Silbergi tüdrukul, siis parem ärgu koju tulgu. Aime — ja Silbergi tüdruk! Kuidas võis NIIVIISI VÕRRELDA!

Üldiselt Aimel ja Salmel veel tantsus ei vedanud. Kursusedki läbi tegemata. Kursustele sai kindla partneriga. Vanematel tüdrukutel olid kõigil omad partnerpoisid. Kõige ilusamaks paariks peeti Veera Kovalit ja Juhan Paplit. Aime-ealised olid Paplist vasikavaimustuses, aga Aime küll ei olnud. Mis siis, et ilus põiss, mis siis, et mängis kõige paremini jalgpalli ja tegi nõtkelt ka kõige keerulisemaid tantsusamme. Viktor Neemre ei mänginud halvemini seda lolli jalgpalli ja tantsis vaata et pareminigi. Sest kui nad vahel vahetasid, nii et Juks tantsis Hiljaga ja Viki Veeraga, siis oli kohe näha, kui hästi neil välja tuli. Kõik olenes Hiljast, kes polnud pooltki nii hea kui Veera.

Seekord oli Hilja Vungil kitsas läikiv kleit ja nõrkade lampide valgel ei saanud tüdrukud aru, mis värvi see on. Aime arvas, et lilla, Salme jälle, et hoopis tumeroosa.

Salmele ei meeldinud sugugi kleidi tegumood. Liiga kitsas. Hiljal olid jämedad reied, ja kui Viki võttis tangosamme, siis polnud sugugi sünnis vaadata, kuidas Hilja reied kleidi alt välja kumerdusid.

Rahvast oli peol ülemäära palju. Ega nemad, Aime ja Salme, ei tulnudki tantsimise mõttega. Nad tulid lihtsalt teiste tantsu vaatama, nõndaviisi lepidi kohe alguses kokku, ja seda teadsid mõlemad, et pealtvaatajate õiguseks on tantsijate arvustamine. Jajaa, ka Aimele ei meeldinud Hilja Vungi peokleit. Ja ta ei olnud sugugi rahul ka Lembituga. Mis asja ta iga sammu ajal ennast varvastele tõstab, justkui narr, justkui oleks veel pikkusest puudu. Salme oli sõbratari venna vastu märksa leebem, sest Lembil polnud vigagi võrreldes Kütiga, kes ajas oma suure nudi pea õlgade vahele, justkui kardaks hoopi selja tagant. Jässakal Küttil oli täitsa paras paariline — poemamsel Pleis. Seda märkis Aime õige õela üleolekuga, mille peale Salme turtsatas ja poemanda puhvitud pluusile paar sõnanõela külge haakis.

Tantsida nad ei kavatsenud. Tulid niisama pealt vaatama, ja nagu selgus, oli ka, mida vaadata. Kole palju rahvast. Isegi vanu inimesi ropul kombel. Tea mis need siit otsisid? Tüdrukud ei võinud sellele tulla, et korterist väljatõstmise teade kui ülliränk uudis ajas inimesi üksteiselt hirmu vastu tuge otsima. Vanade rohkus tantsupeol oli neile lihtsalt uudiseks, nii nagu oli uudiseks purjus meeste puudumine. Tõepoolest, mitte ühtki purjus nägu. Haruldaselt tore pidu!

Salme ütles sellega seoses:

«Tead, see Toomas Roos olla nõudnud, et need jäägu abist ilma, kes streigi ajal joovad.»

«Mhmh, räägitakse,» vastas Aime nii hajameelse tooniga kui suutis ning tänas õnne, et pidu peeti paari elektripirni valgel. See terava ninaga Salme oleks ta äkilisest punastamisest tont teab mida välja lugenud.

«Vaata, Toomas Roos on vist enda asemel vana Roosi viinavalvesse saatnud,» itsitas Salme. «Ise Tallinnas, aga vana siin tema eest. Vana Roosi pole ma varem küll ühelgi peol näinud.»

Nad liikusid vaheajal ringi, et mitte jalgu jääda lõhvarditele, ühesilmalisele Strumilovi poisile ja Talimetsale.

Ühes grupis arutasid vanad korterist väljatõstmist.

Tüdrukuid ei huvitanud see asi. Rikkus ainult meeoleolu. Leidsid ka koha, kuhu niisugust muret arutama tulla. Küll juba kuidagi ikka saab. Aga praegu käib nii ilus pidu.

Teises grupis akaatsiapõõsaste all pingi ümber käis jutt Hispaaniast. Franco. Mussolini. Hitler. Stalin.

Tüdrukuid ei huvitanud see viimaste päevade Hispaania jutt. Nii nagu alles hiljaaegu tagasi muud enam ei teatudki kui Abessiinia, Mussolini, neegus, Rahvasteliit.

Ringi tehes sattusid tüdrukud konstaabel Miti kerekale kogule, kes koos Tallinna ratsapolitseinikuga mööda pargiteed piduliste poole jalutasid.

«Vaata, Aime, need lähevad keelavad peo ära.»

«Mis õigusega?»

«Mu isa ütles, et pasunaorkester pannakse nii mürtsuma, et Bachmann ei kuule oma juubelikõnesid.»

«Katsugu nad keelata.»

«Täna veel nalja saab, usu mind.»

Ei midagi. Piduläks edasi väga lõbusasti, aga ka viisakalt. Ei ühtki laaberdaajat pingiridade vahel, põõsaste taga või rahvamajaesisel betoneeritud tantsuplatsil. Isegi kiivris ja laia presentvõõga sipelgana keskelt kokkuveetud tulevalvuril, alati norival Räägul ei tulnud ühelegi

mehele märkust teha, sest hõõguvad konid lendasid täpselt selleks ettenähtud liivakastidesse, et seal augustikuu õhtuses kasteniiskuses ohutult kustuda.

Orkestri suurel vaheajal lasid kinomehaanikud oma torniubrikust heliplaate, kuid see muusika välja kuigi hästi ei kostnud ja eks tantsijadki vajasid veidi puhkust.

Pealtvaatamisest siiski veidi õdusam oli olla koos kogu sädistava, tuult lehvitava, pluusisid ja soenguid kohendava ning uusi tantsusid ootava naissooga.

Aimet ei häirinud kume kõmin, mida tekitas vabriku kivipurustaja. Nagu bituumeni terav lõhn, nii ka see kumin kuulus kodukoha juurde. Aimele ei tulnud momendil meelde vaprate meeste mure, see, et juba kolmandat nädalat käis närvepingutav surumine, kõigi jõudude rakedamine, et see kodune kumin ükskord vaikiks, et lakkaks õlide nirisemine tsisternidesse. Ikka veel leidus laos kivi, ikka veel õnnestus seda juurde hankida ning vabrikul tuli sees hoida.

Aime teadis kõik, ainult et praegu kõlas kumedast müdinast üle tuttav heliplaadimuusika ja tal oli õnnis tunne.

SEE OLI talvel, kui Aime sellesama valsi järgi tantsis Eduard Roosiga, Tooma vennaga. Uisutajate valss, Aime teadis. Aimele Eduard eriti ei meeldinud. Võib-olla oleks see kalasilmadega noormees koguni anti-paatne, kui ta ei oleks Tooma vend. Midagi oli temas vana Roosi ja Asta Roosi moodi ja üldsegi polnud ta niisugune nagu ta vend. Aga siis ta tuli, hiirhall ülikond, kirju lips, pruunid kingad, tuli esimeste hulgas ja kummardas kangelt, justkui tahtnuks tõgada. Võib-olla oleks ta mõnel teisel peol jälle tulnud, aga varsti pärast seda õhtut läks ta kaitsevärke AEGA TEENIMA.

Olgu. Eduard Roosiga poleks Aime küll päriselt käima hakanud, kuigi ta oli Toomas Roosi vend.

No muidugi, Lembit pidi ikka midagi leiutama. Tuli rahvamaja tagant hirmsa hooga, köiepundar õlal, ja hakkas meeskondi köieveoks kokku ajama.

Huvitaval kombel leidus kohe kari mehi, ja kui Lembit pealtvaatajalt kõva kaasaelamist nõudis, said ka noored pidulised järsku aru, mida siin tegelikult plaanitseti.

Kuulgu need seal direktori villas, kuidas streikijad lõbutsevad, nende ähvardustele naeruga vastavad. Täitsa maru! Niikaua kui orkester puhkab, käigu muidu tramburail. Vaadaku, vaadaku politseinikud pealt, kuidas töölisid pidu peavad. Hiiglauhke!

Ja järsku pahaendeline vaikus.

Minöör Kurvits, tugeva auru all, tige kui sõnn, tuli oma poemandale järele. See puikles. Ja siis plahvatas Maikova:

«Mis sina, minjor, siia otsid? Siin sina tühjad vagonetkad ei leia.»

«Astu minema, kas tead,» ütles Lembit, ja Aimel oli tunne, et vend läheb Kurvitsale kallale.

«Mehed, see minjor Kurvits peksa tahab.»

Undile ei meeldinud asi sugugi. Ta nõudis rahu ja korrapidamist, mille peale Muda röögatas:

«Kuradile kuluks üks kittel küll ära.»

Aime nägi, kuidas Unt surus Lembitut tagasi, ta klammerdus Salme

käsivarre külge. Hirmus, kui peaks minema kakluseks — nii toredal peol.

Kurvits läks püstipäiselt ära. Tüdrukud hingasid juba kergendatult, sest Unt hüüdis pasunamehi mängima. Aga samas käisid põosa taga järsud matsud, meeste vihane vandumine ja mõlemad politseinikud jooksid üle platsi pimedusse.

Varsti räägiti, et Suuman oli politseile pihku jäänud. Oli Kurvitsale üle tahi valanud. Aime vaatas vihaseid nägusid, kes Suumani poissi õigustasid, ja tal hakkas paha. Jälle see kole Maikova. Äärepealt oleks tema pärast külasse lapsehõdjaks sattunud. Ja nüüd oli ta jälle esimene, kes karjus: «Peksa! Peksa!» Undil oli täitsa õige sõna: peksuga ei tee muud kui halba endale. Aga kas Maikova sellega nõustus? Ei hoo-piski!

«Mis tema siis kooserdab siin, häbematanee! Paras temale, kui muhku otsa piale sai. Vaenekene Suuman, temal väledam jalgu vaja oleks. Kuradi politseiski!»

«Mina neile veel täna ütlen,» tungis Lembit oma pikka kaela õieli ajades vaidlejate hulka.

Muidugi, kuhu siis tema oma ütlemistega pidigi jääma.

Õnneks jõudis pillikoor foksi lahti lüüa, Pappel ja Neemre läksid platsi ja varsti võis ka suurt ütlejat näha rahvasumma hulgas igal sammul varvastele kerkivat.

Millal siis rong jõudis läbi sõita? Keegi ei märganud selle ähmiga sedagi. Aga läbi oli sõitnud, sest kuidas muidu Toomas Roos peoplat-sile sattuda võis?

Jessas, kui kena ta on, kui naeratab!

Ja mida ta kavatseb? Kuhu ta tuleb? Ega ta ometi... Siin on ainult Aime ja Salme.

«Palun, kas tohib?»

Toomas peatus Aime ees. Ei mingit kahtlust, kuigi kõik järsku nagu unes.

Süda ribide vahel nagu pekslev lind korvis.

«Ma ei oska kõiki samme,» suutis tüdruk piiksatada, enne kui mehe käsi ta pihale jõudis. Pärast seda ei tahtnud sõnad enam suust välja tulla. Ta ei kuulnud ka hästi, mis talle öeldi. Vist seda, et ka Toomas pole teab mis sammude tundja. Ja et Toomal on hea meel toredast peost. Ja et täna peavad kõik tantsima.

Kõik peavad tantsima?

Muidugi, kui kõik poleks parajasti tantsinud, tähendab, kõik tantsu-tüdrukud, siis vaevalt oleks Aime Kaalu praegu Toomas Roosiga tant-sida võinud. Too oleks läinud ja kummardanud kellegi teise ees.

Aga ikkagi — Salme pole ju noorem.

«Ei, pagana tore! Muusika kostab kaugele,» ütles Toomas, kui orkes-ter lõpetas ja tantsijad plaksutamise kordamist nuiasid. «Kas teile ei meeldi, tütarlaps?»

«Meeldib küll,» vastas Aime nii, et teine võis ainult huulte liikumise järgi vastust mõista.

«Olete nii kangesti tõsine.»

Mis muud pidigi momendil olema üks väike keedetud vähike potis? Pärast. Praegu on kõike ühele tütarlapsele liiga palju. Pärast võib sel-lele mõelda ja siis alles hakkavad tulema vastused, üks parem kui teine. Praegu ei tule midagi pähe.

Lembit kerkib nagu paha vaim nende ette. Mida ta tahab?

«Mehed ütlesid, et tuled ühingusse.»
«Kohe, kohe.»
«Nad lähevad juba ees.»
«Kordan tantsu, ja kohe.»
«Ei korda. Pole minu õel vaja sinuga tantsida, leidub talle teisigi.»
«Kes tüdruku tantsule toob, see viib ka ära,» naerab Toomas.
Kas Toomas Roos ei taipa, et Lembit on lausa valmis kaklema? Mis tal on?

Orkester läks lahti ja paarid segunesid.
«Vaat kus nali!» hüüdis naerev Toomas. «Ma ei tundnud ära. Või Aime! Saad rikkaks. Millal sa nii suureks jõudsid kasvada?»

Selle peale pidi vist küll naeratama. Ainult korraks, et kohe seda tõsisemaks muutuda:

«Te peate minema. Lembit oli vihane.»
«Miks vihane? Lembit oli lihtsalt natuke tähtsust täis. Midagi ei põle. Täna rikume ühe mehe juubelipidu ja tantsime ise palju tahame.»

«Te peate siiski minema.»
«Hästi. Kui pean, siis pean. Juhin su ainult suurest summast välja. Või Aime Kaalu. Vaataks, kui vahva!»

Salme ootas endises kohas.
Kuidas küll üks tants hingeldama võib võtta, nii et raske kohe rääkida.

Oh, pärast seda tantsu pole enam tuju teiste oma vaadatagi. Aga mis-moodi sa seda seletad, kui teine ei paista enam sugugi jutukas olevat.

30

Kodu oleks kodu ka ilma toreda peoõhtuta. Aga pidu, tema hääled soojas öös teevad kodu nii koduseks, et noor süda paisub nagu tulisest õhust. Toomal on pärast Tallinna rusuvat, äikeselämmatavat päeva äkiline sõnulseletamatu heldimus hinges. Ta läheb aru andma, sugugi mitte rõõmustama seltsimehi, kes millegipärast ei piiranud teda juba jaamas ega ka tantsuplatsil. Läheb nõu pidama ja arutama raskeid sõlmepeuntraid. Aga ümberringi on mahe tuuletu öö, vilkuvad tuled — mõned koguni kauged kui tähed, mõned otse siinsamas, tee ääres nagu teatrilaval valgustamas lillepuhmast. Siin kohe tulevad noorte paplite read. Neid ses sametis ei näe, aga reibas astuja on omas kodus tagasi, ta teab, et need on just seal ja ei kuskil mujal. Ja siis läheb teekraav sügavaks, selle põhjas on tolmused putked ja siis tuleb konnakujuline raudkivijurakas.

Rahvas tantsib. Las tantsib. Rahvas peab ka direktorihärra juubelit, ainult et omal poolel ja omamoodi. Mis on konstaabel Mitil selle kohta ütlemist? Et pole purjutajaid? Jah, ärgu lootkugi, et võtlev tööline ei teaks, mis ta teeb. Iseasi meeleheitele aetud tööline, kes käega lööb ja lolle viinaventiile lahti kruvib.

Aime Kaalu — vaat kus üllatus! Kui vana ta võiks praegu üldse olla? Kas ta jõudiski otsaga algkooli, kui seal õppisid veel niisugused kanged poisid nagu Volli Unt ja noh, mis seal salata, ka Toomas Roos? Sest mitte iga mees ei räägi ministriga niisugust keelt nagu täna see siin, kes astub praegu mööda tolmust teed, et seltsimeestega kõik üksipulgi läbi arutada.

Paukson lausa keerles tooliserval. Pärast oigas, et nad olevat nii

palju ministri aega kulutanud! Ptüi! Kelle aeg on kallim? Üllatavalt sarnased kered ja näod, isegi ülikonna materjal paistis sotsiaalministril olevat sama, mis tema lugupeetaval töölistegelasel Pauksonil. Ainult käed olid ühel kui kännutõngad, teisel pehmed kui pirukad. Riigivanema aega ei lastudki kulutama. Umbes nii, et kas ministri sõnal ei ole usaldustäratavat kaalu? Oh, miks ei ole, aga praeguses faasis peab delegatsioon vajalikuks kokkusaamist riigivanemaga. Hästi, kurat võtku, ei lastud nüüd, saab mindud järgmisel nädalal, sest rauad olgu kuumad ja pihid kindlad. Kas riigivanema nutused kõned vaesele töörahvale parema elujärje loomisest on poliitika siht või tühi loba — seda on töölistel õigus teada saada. Nagu nad ei teaks, et tühi loba. Aga kui riigijuht võtab vastu, kuulab ära, vaatab silma, siis peab ta midagi lubama, peab, kui ei taha päris haledaks sõnasööjaks jääda. Vähemalt mõned laiemad garantiid, riigi esimese kodaniku manitsevad viiped oma klassi jultunuks läinud vereimejatele.

Nad mõtlevad, et siin on tegemist poisikestega!

Ühingu toas on kogu streigikomitee koos. Suitsud ei ole veel tossanud ja pimedast tulijale hakkab hele elektrivalgus silmadele.

Prostakovi piklik tõmmu nägu on kuidagi liiga tõsine, kui mitte sünge. Reisist väsinud. Ei saanudki vist ka koju; lapsed ootamas linnakosti, mis teadagi nii kitsi, et heldel südamel häbi mõelda.

Kõik on tõsised. Prostakov muidugi andis juba käigu tulemused üldjoontes teada, ministri pakkumised, õigemini tema mitte-midagi-pakkumised teevad igal mehel hinge täis, aga ega siis sellepärast veel lugu lauldud pole, et kõik nii erakordselt mornid on.

«Paukson on meie sundballast,» ühines Roos üldise vihakooriga. Arvas ühinevat. «Me peame kuidagi ilma temata sinna üles välja jõudma. Oksele ajab, kui mõtled, kuidas ta täna Kase juures keerutas.»

Ei mingit kaasaeramist. Tohoh, kas siis üks nurjunud käik võib mehed nõnda rööpast välja lüüa?

«Tuleval nädalal teeme uue rünnaku.»

Unt masseeris sõrmedega silmamune. Paistis, mehel oli jälle see neetud peavalu. Imelikult kuiv, lausa kõle tundus tulijale sõbra hää:

«Keskliidu raha on sul taskus. Kolmsada kuus, jah?»

«Esiialgu kõik. Ma vaatasin korjanduslehti. Väga palju oleneb esimest annetajast. Ma ütlesin ka, et nad usaldusmeestele vihjaksid. On ikka esimene annetaja ütleme kroonine, siis vaatad, terves nimekirjas alla viitkümmend senti ei leia. Aga mõnes ettevõttes on esimene lajatanud kaksikümmend viis senti — ja noh, mis sa sealt enam ootadki.»

Streigiraha koos saatedokumentidega kadus raudsesse karp, võti krigises Undi käes närviliselt ja Toomas hakkas järsku aimama, et meeste tõsidus ei ole hoopiski seotud Tallinna reisiga.

«Raha võivad nad vabalt postiga saata,» ütles Unt mõtlikult, käsi laeka jahedal kaanel.

«Kuidas?» kihvatas Toomas.

«Sest niikuinii pole meil kassasaladust.»

«Pärast seda, kui oleme koosolekud rangelt salastanud?»

«Härra Luhtil olid sendi pealt summad käes, kui käis täna mööda maju väljatõstmise lehti laiali laotamas.»

«Väljatõstmise...»

«Jaah, väljatõstmise lehti.»

«Jama.»

«Laotas neid ja irvitas, et nõukogude abi polevat just kiita, et varsti punased rahad kõrbevad.»

«No kuradi nahatäist kuulata. Korteriga nad ainult hirmutavad ja seda ei või ometi nii tõsiselt võtta. Ma tulin praegu pidult läbi, rahvas...»

«Jaah, sa tulid pidult, sina ei võta tõsiselt. Äkki sul pole hädaagi tõsiselt võtta, kui... kui see värk peaks tööle vastama, mis?»

Tooma käes oli järsku mingi paber. Niisugune jälk rasvapekiline paber ilma nimeta paneb ka kindla mehe sõrmed ärritusest värisema:

«Inimesed ei oleks old teie streiki vasta kui õiged mehed juhivad. Mis äraandia on üks väike mees kui suured ise vorsti mängivad. Roosi poeg võetakse pärast kunturi härrade ulka. Mis eest? Kes ei usu see mingi küsigu Sasnovski käest. Tema on vasta sest ära andiad tema ei salli.»

Viha, solvumine, raevupurse ajavad tervele mehele lõõskava puna näkku.

Aga ka häbi teeb täpselt sama.

«Mis sa kostad?»

«Nagu ma aru saan, olete sellele nimetule lipakale andnud omamoodi tähenduse.»

«Lipakas või mitte. Õigus meil sinult ometi küsida ju on?»

«Ei ole. Niiviisi küll ei ole.»

Muda tõstis oma kestendava lõua ja vaatas põlevate silmadega seisjale:

«A kudaspidi siis on? Ühesõnaga, sina ei tea sest supist midagi? Ei tea? No nii ütlegi siis, et ei tea, ja loril lõpp.»

«Miks ma ei tea. On küll mingi jutt, olen kuulnud.»

«Kust? Kelle käest?»

«Pole sinu asi.»

«Nooh,» ühmas Older nurgast, nii et baraki seinad kõmisesid.

«Muidugi, mis see enam minu asi. Teada. Pruut istub kontoris, soku- tab seal, öde pidutseb praegu direktorihärra juubelil...»

«Mina ütlesin Astale selge sõnaga, et ta sinna ei läheks.»

«Jajah, et praegu on veel vara, et küllap hiljem jõuame kõik üheskoos käia.»

«No kurat, sina, Muda, pead nende sõnade eest vastutama.»

«Julgeb veel kobiseda.»

«Volli. Me käisime ühes koolis, ühes pingis...»

«Algkoolis. Igaüks gümnaasiumi ei pääsenud.»

Kas tõesti ilmsi või unes? Uskumatu!

«Kuule, Volli, sa tead väga hästi, kes mind koolitas ja miks ma edasi ei läinud. Või ütle meestele, kas ma poisina kunagi keerutasin, kas lõhkusin oma kampa?»

«Ära nüüd aja poisikese juttu,» katsus vana Sepp asjale lähemale jõuda. «Sa ütled, et teadsid juba varem seda juttu?»

«Jah, eile sain kuulda ja naersin sõnumitooja välja. On teil nüüd arusaadav? Või tuleb veel seda jama jätkata? Täpsustada? Kes? Kus? Kunas?»

«Ära rabele. Mina, vana Sepp, tunnen elu ja ei küsi ühtki küsimust asjata.»

«Noh, minu pruut, nagu te siin räägite, käis eile õhtupoolikul meil...»

«Sinu juures?»

«Rohkem ikka minu õe juures,» hakkas ülekuulata hoogsalt täpsustama, kuid kuulis naeruturtsatusi ja surus huuled kitsaks triibuks.

Poliitilisele kohale pretendeeriv isik peab olema võimeline taluma ükskõik mis liiki naeru. Ta peab välja kannatama, mitte paigalt lahkuma, isegi mitte nägu tegema, nagu oleks naer ta hella enesetunnet riivanud. Võimumehhanismide juures, pandagu tähele, on alati vanemad mehed. Mitte sellepärast, et nende enesearmastus oleks tuimem. Ei. Vanadel ja samuti väga helladel meestel jätkub naeru väljakannatamiseks rohkem jõudu kogemuste tõttu. Nad teavad, et viimasena naerab ikkagi mees, kes seisab võimulülitite juures, mitte aga naerulodev idioot, keda hoobid hakkavad tabama tihti alles siis, kui ta on ammu oma naeruturtsatuse unustanud. Mees, kellel puudub võime naerusolvanguid välise rahu purki konserveerida, et parajal hetkel seda konservi kaadri-käibes kasutada, ei kõlba poliitilisse tegevusse.

Oma nooruse kogenematus, aga võib-olla ka saatusliku rabaduse tõttu kandis Toomas Roos viimase kategooria märki otsaesel. Paar naeruturtsatust löid ta rivist välja. Just need naeruturtsatused otsustasid kogu loo, andes jämedalt pätserdatud intriigis näilise õiguse valele.

Vana Sepp, Kütteõli esimene kaevur, märkas esimesena Roosi triiputõmbunud huuli ning püüdis neid range tõsidusega taas lahti kangutada:

«Said kuulda kuidas tahes. Aga miks siis meie keegi eile seda sinu käest ei kuulnud? Sinu enda käest? Oli Tallinna sõiduga nii kiire? Ei sa öeld sõidu ajal Prostakovile ka midagi? Miks, inimene?»

Iga küsimuse järel andis ülekuulaja noormehele aega huuli paotada. Seda ei sündinud, sest vaikivate meeste keskel seisis saatusliku rumaluse seni solvunud eneseuhkus. Kogu hingejõud kulus tal mõjuva lõpplause väljamõtlemiseks. See sai niisugune:

«Mis siis ikka. Sõitke kus kurat!»

31

Klassireeturiks tembeldatu läks koju, pea kuidagi imelikult tühi. Vahepeal ainult mõtles masinlikult, kas midagi olulist ei jäänud edasi andmata. Tabanud end sellelt, löi samas käega: niikuinii ei võeta ta teateid ja nõuandeid kuulda.

Ainult ema oli kodus ja ootas poega korterimurega.

Mis teha? Mis ette võtta? Kuhu minna?

Alles nüüd meenus tembeldatule korterist väljatõstmise teateleht. Ehmunud vanale naisele oleks pidanud andma jõudu, aga tembeldatul ei olnud jõudu. Ta tahtis midagi süüa. Ja hirmus uni kippus peale.

Vaimsele vapustusele võib organism reageerida ootamatult sügava unega. Kõlab ebaloomulikkuna? Muidugi. Ainult vist meedikud ei leia selles midagi ebaloomulikku, nimetades vapustusele järgnevat äkilist uinumist šokile lähedaseks seisundiks, noore organismi enesekaitsearmiks.

Toomas ärkas oma kapitaguses ragisevas voodis ja arvas, et on hommik, sest isa rasked sammud panid põrandalauad naksuma.

Isa kustutas tule ja heitis oma lavatsile.

«Mis kell on?»

«Pool üks.»

Pool üks? Pidu lõppes vist.

Unesügavikust ülesehmunud aju valgus raskete mõtete laviin.

Mina, Toomas Roos, ei ole enam mitte keegi. Mäng on kaotatud. Lüüasaanud mehele pole avatud ühtki teed, ühtki ust, ühtki lehekülge eluraamatust. Kauge vedurihüge kutsub kedagi, hoiatab kedagi, kellel on elu sees. Vabrik tühistab kellegi jaoks võitu või kaotust. Üks avaneb ja läbi pimedada kõõgi astub keegi kassisammul. Ka selle pidu sai lõpuks otsa. Astugu julgelt. Siin pole kedagi äratada, sest isa ohib muredes ja ema vahib pimedas lakke ja vend lihtsalt on olemas. Kapi taha surutud vend, kahe mureliku vanainimese esimene laps. Kapitagune. Mida nad mõtlesid mulle elu andmise silmapilgul? Et tuleb ilmale üks hea, armas, tubli olevus? Niisugune, kes leiab endale kunagi ühe teise hea, armsa, tubli olevuse, et sellega siis jätkata heade, armsate, tublide olevuste loomist nii kaugele kui silm ulatub. Aga võta näpust. Üks vääratus plaanis, üks kõva lüüasaamine, ja loomine jääb seisma. Ei mingit huvi teise olevuse vastu, sest sellel teisel olevusel on nüüd jõuetu õigus meenutada oma ennustusi, neidsamu, millest polnud kasu, mis poleks kuhugi viinud ja mis nüüd juba ammugi kuhugi ei vii. Lüüasaanule on elu surmamõistetute kong. Armuandmisepalvet pole mõtet kirjutada. Kuhu? Kellele? Misjaoks? Niikuinii ei anta armu. Istu ja oota, kuni tullakse. Ainuke huvisäde — mismoodi see kõik toimub? Kannatamatute jaoks leidub ooteaja lühendamise viise. Ise. Käpp külge. Välja kehast see tiksumine, see tasane suhin, mida nimetatakse eluks. Loomuvastane? Loodusepilastus? Aga kui ühiskond ise on nii loomuvastane, et ta ei luba ennast mõistusepärasemaks muuta, kui ta hakkab neist katsetestki märatsema, tapma, reetma, laiaks litsuma, siis ei tähenda üksiku indiviidi loomuvastatus midagi. Null. Väike ovaal, palja silmaga seletamatu ringike suures ovaalis. Mis? Mis kuradi ovaalidest ma räägin? Idapiiri taga tehti teisiti, tehakse teisiti. Nullid on ainult segiaetud ajudes. Ja siin on inimesed, keda praegu maha jätta oleks koletu. Isa, ära ohka. Ema, jää puhkama. Teil on poeg. Ta pole päris tubli. Ta on liiga rabe, liiga heitlik. Mõtleb omas haavumises kohe suurtest ja väikestest nullidest. Aga temas on siiski ohvrimeelsust küllalt niipalju, et loobuda kättesaamatutest ahvatlustest, loobuda armastusestki ja pidada elu küljes kinni väsinud ja hirmudes vaevlevaid vanemaid. Ka siis, kui selleks tuleb kas või kümne küünega kive kraapida.

Sel pidujärgsel tunnil ägab kogu kaevandus. See on vaekauaside tasakaalustamise öö. Just niisugustel parteiliste jõudude tasakaalustamise öödel algasid vanasti veresaunad.

Mina, Jaak Põld, ei oleks tarvitsenud siia jääda. Berliini sõit on ukse ees, mul oleks tuhat korda õigus kohe pärast pidu Tallinna teele asuda, õieti juba enne peo lõppu. Rahva kokkuajamisel pole homme mingit mõtet, sest siin ei tee mina oma kõneandega midagi. Nüüd aga lesi siin. Võõras kohas tuleb uni visalt. Väljamagamata öö. Kõrv iga heli peale valvel, nagu luuraks maja ümber teab mis oht. Politseinikud karabiinide ja nuutidega paneksid viie minutiga korra maksma, kui peakski juhtuma, et ründavad. Lõppude lõpuks andis Bachmann korteritest väljatõstmise hoiatuse, mitte mina. Tol korral Bakuus algas asi vastu hommikut akende sisseloopimisega. Siis oli eskadron kasakaid kõvasti rakkes. Siin vaevalt tosinajagu mehi. Eesti politsei üle nuriseda oleks ülekohtune. Siia siiski oleks tulnud paigutada suurem üksus. Bachmann ajab asjad viimse piirini, aga ise kaitset ei nõua. Pärast poja surma on

ta muutunud, tal on vahel imelikke ideid. Mis plaksatus see käis? Kurat, see oli vist kastetilk, mis räästast mingile lehele kukkus. Puuh, umbne on siin luukide taga. Noh, unemehike, kuhu sa jäid? Need viimased konjakid kabinetis olid liigsed. Pole enam see süda. Teised kõik juba unevallas...

Ei olnud sel ööl paljudki veel unevallas.

Seglerite majas põles ühes alumises toas tuli ja vennad arutasid olukorda kogu maailmas. Eestlane on ülimalt poliitikast huvitatud olend, ta räägib meelsamini Hispaania kodusõjast kui oma laste armuasjadest.

Mina, Elgi Segler, olen kõigist kõige mahajäetum tüdruk. Kui keegi tahab teada, mis on eluväsimus, siis tulgu küsigu minult. Ma võin vastata täpselt, mismoodi see tunne on. Eluväsinud inimene ei suuda enam isegi magama heita. Ta lihtsalt istub, käed süles, ja vaatab kottpimedasse õhe. Tal pole kedagi ega midagi oodata. Tal on ainult probleemid, millel puudub lahendus. Või siis on lahendus ilma probleemita. Viktor Luht on loll. Toomal oli tol korral rannas õigus. Halb inimene. Loll pugeja. Kui keegi võtaks vastutust kanda, läheks ta kas või une pealt inimesi nottima. Ta tapaks Tooma. Õudne. Inimhingedesse pilku heites võid avastada jäiseid hukutavaid kuristikke. Mida ta kõik kokku rääkis siin all aiapimedikus, kui Asta oli läinud. Ja mina lasin ennast sel purjus tolvanil suudelda. Lihtsalt selleks, et ta ometi taipaks, misuguse puutüki ta endale saaks. Aga see vist arvas, et olen arglik. Mis vastik, nilbe komöödia! Selle asemel et mõelda armastusele, ma pean mõtlema mingile pugejale. Ja viimati vastab veel tööle, et mõtted kanduvad üle?

Mõtted võivad kanduda vastamisi, kui on veedetud ühine õhtu.

Mina, Viktor Luht, kaitseliidukompanii mererühma pealik, Esseni asetäitja, Esseni puhkuse ajal oli ju kogu majandus minu kätes... Ja täna lubas Elgi Segler ennast suudelda. Ma suudlesin teda. Ta pole enam vastu. Kõik need nipsakused olid, tähendab, mäng. Vana Segler ei saa ometi olla vastu, kuigi vend peadirektori asetäitja. Viktor Luht, koristajanaise vallaspoeg, sina löikad veel elus loorbereid. Eesti vabariik annab kõigile võrdsed sansud, ole vaid mees. Mis see punane Roos pasundab! Elgile tuleb see aps andestada. Ainult üks kord mainida, et Elgi teaks. Mis kuradi huvi oli Elgil selle tõprapøjaga... Ei, olgem suuremeelsed. Niikuinii lööme neid mütsiga, sellest punasest Roosist ei jää halba haisugi. Elgile andestame ja hakkame elama. Ta tuleb... Hm, ta on harjunud paremate tubadega. Ja ema on mul ka jube harimatu. Ah, täna ei mõtle sellele. Elgi on minu. Ta saab olema mu kõrval, siinsamas voodis.

Töölistmajades magatakse kitsikuse või mööblipuuduse pärast kolmekesigi, isa-ema-pisitütreste. Kuni tütrekesest saab tütar ja ta peab kuhugi pudenema. Mõnel puhul pudeneb isa, kes õhtul nohisedes mingi raami nurka lahti tõmbab.

Mina, Aime Kaalu, ei taha magada emaga ühes voodis. Ta on nii suur, vajub peale ja ta on vastikult soe. Üldse ei saa kunagi olla omaette. Nagu selles filmis oli Joan Crawford oma buduaaris. Elgi Segler on Joan Crawfordi moodi. Nüüd nad saavad Toomas Roosiga kokku. Lembit rääkis ikkagi õigust. Kui alatu, kui alatu. Õiget kaevurite juhti ei võetaks ju iialgi kontorisse. Kohutav alatus. Just niisugused ilusad mehed petavadki vaeseid inimesi. Pealt särab, aga seest... Ei taha enam ollagi Kütteõilis. Ükskõik, kas või lapsehoidjaks. Võib-olla must koer pole üldsegi tige. Lähen homme ära. Siis ei kuule vähemalt, et oled

A. Vender

Kindalõng ja jutulõng (Ed. Vilde) (Linoollõige) 1965

liigne suu. Kunagi, mitte kunagi ei andesta ma Roosile seda jälki alatust. Kuidas ta rääkis, kuidas naeris! Ja mina, loll, vahtisin teda nagu ilmaimet. Peaksin talle ütleva, mul on pärast seda... tantsu ometi õigus talle öelda otse näkku, et...

Õigus näkku öelda lihtsalt võetakse, kui vaja. Koguni näkkulöömise õigus võetakse vahel, miks ei.

Mina, Arvi Suuman, sõitsin täna Kurvitsaraisale rusikaga silmade vahele. Esimest korda kaine peaga siin Voose vallamaja soolaputkas laudnaril kui tolapomm. Küll va Mitt mu homme koju laseb, soolaputkaliste söömaraha kõlbab talle endalegi tasku toppida. Minul oli täitsa õigus väänata. Ligi krooni eest padroneid lahti põmmitud ja tema, raisk, loobib selle vagonetti. Persevest. Praagamadu. Kuradi kaabu. Karguta oma poemamslit, aga ära tule musklis mehele tee peale ette.

Vanad on ettevaatlikumad õiguste asjus. Mõnikord võib ka küsimise-õigus küsitavaks muutuda.

Mina, Ludvig Sepp, mõtlen küll, et minul oli õigus küsida. Kui mehel oleks puhast hing sees, ei oleks ta siis ometi nii pepsilt kärsik. Mina oleks tema asemel õige mehena ilusti ära seletanud, punkt punkti järel selgeks teinud. Aga ta ikka, näed, ei ole õige mees. Mina teda Undi kombel ei siuna ega sajatagi. Ainult kahju noorest hingest. Koolihari-dust on kohe õite vaja, aga näe, kool võtab meitelt ka mehed stroist. Revoluutsia ajal läks niiviisi komiteest Karp. Nüüd laiutab riigipiruka juures, isatalu musta rahaga üles upitatud. Noor ja koolitatud on alati kahtlane kaup. Salapraod sees. Kerge murduma. Ära meelitas Bachmann, vana rebane, noore lõvipoja. Homme vaja teha kirjad korteri asjus. Kes meitest oskab nii sõnu ritta seada, et saaks plangule välja panna, et rahvas rahuneks. Ja kurask, nii et neil valgekraelistel ka meite kirjaviisile näpuga näidata ei oleks. Ega nüüd muud kui Puusil-lale traati. Kurb uudis keskusmeestele.

Äike oli kaugelt möödunud ja õine soojalaine sundis tekke maha lük-kama isegi lahtiste akendega tubades.

Mina, Linda Pleis, olen vaba inimene ja minul on õigus olla seal, kus tahan, minna ja tulla, millal tahan. Mu poekene ei kannu kunagi Kurvitsa nime, ei maksa tal kartagi, sest tal pole siit midagi loota. Üksi ma veel ei jää. Küll me midagi välja mõtleme. Minu juures peab olema lõbus ja lahke inimene. Hästi terve musklis mees, kes ei vingi, kes ei armukadetse, kes ei luura sind maise vara pärast, kes maisest varast lihtsat rõõmu oskab tunda ja vahvaid plaane kokku seab. Ah, siis paneks mõnikord poe lukku ja kaoks kohe mitmeks ajaks kuhugi, kus on elu ja lusti ümberringi.

Ärevate ööde rahutust võib peletada mitmel moel. Insener Takjali korteris ülal magamistoas põleb kaua öölamp, mille valgel mees loeb Anatole France'i. Käsi üle seliti lamava lugeja rinna, kuulab naine ja muheleb. Näljases Pariisis raiub giljotiin päid, aga naine õhukese teki all kuulab ja muheleb. Asi on selles, et ta ei saa prantsuse keelest aru, aga talle pakub lõbu kuulata seda ilusat keelt oma mehe suust. Nii kena on, kui mees kuidagi naljakal kombel r-häälikut põristab.

Mina, Leon Sosnovski, võtan hommikul susla, seda riista tunnen Kuk-ruse-päevist küll, ja vean vagonetid kohale. Olgu see minu osa ses need-tud streigis. Niisugune lugu võib üsna hästi imponeerida sellele tõm-mule Takjali prouale. On ikka mask. Naeratab kõigile. Mitte aru ei saa, mida ta täna selle pilguga tahtis öelda või kas ta üldse tahtis midagi öelda. Noh, vaatame. Tema mehe otsene ülemus võtab isiklikult veduri

ja päästab juhatuse viimasel hetkel. Ehtsalt sõjamehelik otsustavus peaks talle, sellisele šokolaadist naisele, mõju avaldama. Küll muljuks kuradit. Peaks leidma kokkusaamise viisi. Eh, ptüi, sai palju kaanitud. Vana kiusab Roosiga. Minu kiusuks ta selle välja mõtles. Aga trääsa sulle. Roosi sa minu narrimiseks oma tiiva alla ei saa. Mina jõuan enne vahele. On minulgi omad nõksud.

Seekord ilmus viin lagedale pärast pidu.

Varsti pärast seda, kui Kämär oli klapitud sentidega Frolovi akna taga ära käinud, läks poissmeeste barakk jutukaks. Mis asja mere kalda peal! Keelas üks mees ja ähvardas üks mees, aga mis tuleb välja? See-sama mees ronib ise salamisi vana Bachmanni tiiva alla. Sülitab kae-vuritele näkku.

Mina, Otto Muda, klappisin kaasa. Kas võit või kaotus, mina kaon varsti niikuinii. Ainoga on sedapsi ja õige mees oma sõna ei murra. Minöör peaks Sillaorul sama palka saama mis Kütteõliski. Sellest annaks juba kõrvalegi panna. Aga kui Kuldhammas teeb hoopis pärast nipitiri? No kurat, siis... Siis... Ei või olla. Nii nad ei tee. Neil ei ole õigust inimesi alt vedada. Mis lubatud, see peab ka täidetud saama. Elu tahab elada. Mehed lähevad viinast ogaraks. Pole õiget sakuskat. Üks heeringas ja kannikas leiba viie peale. Viin on leige. Nüüd on küll paras aeg pista:

«Poisid, mina keeran vinklisse. Pole tuju. See Roosi äraandmise lugu käib hinge peale. Täis tegi meie komitee ja kogu streigi. Ma nägin, kui ta öde läks õhtul Bachmanni pidusse. Siid ümber kere. Kõpsud jalas. Ja mis suupisteid seal täna sisse õgiti! Me lakume siin «riigivanemat» ja näsime koorukest peale. Ptüi!»

32

Homnikul, kui Toomas läks mööda koridori väljakäiku, seisis Mai-kova oma sahvri juures. Möödujat märgates läksid ta tugeva nina sõõr-med laiali nagu tigidal hobusel ja Tooma paljaste varvaste ette lärtsat-tas sulaselge sülg, tühjas sahvris sobramisest ohtrasti suhu kogunenud latakas.

Ema ei teadnud veel midagi. Teda pani imestama, et poeg ei tõttagi kuhugi. Istub maikaväel tagatoas ja loeb rahulikult raamatut.

Isa teadis, aga ta viilis väikest võtmekest, mis kuidagi ei tahtnud lukukesega kokku sobida.

Lõpuks ütles:

«Eks mine uuri naiste käest järele. Nemad teavad vist juba kõik.»

Oi, see polnudki rahu, millega raamatut loeti. Järsku seisis ukseraa-mis üksainus kisendus:

«Minu peale süljatakse, kas kuuled, süljatakse! Ja kõik sellesama Elgi Segleri lolli kontorijutu pärast. Nüüd olen rahva meelest äraandja, ja kellele sa lähed seletama. Kellele?»

«Bachmannile.»

«Mis?»

«Bachmannile,» kordas võtmeviilija veidi valjemalt.

Vaikus. Ja siis äkki otsus:

«Ja lähengi.»

Niisugused otsused tuleb viivitamatult täide viia. Kiiresti, kõrvale vaatamata, sirge rühiga.

Meeleheitele aetud mehel oleks tulnud siiski üks pilk enne kalend-

risse heita. Kuldava hommikupäikese käes särasid suletud kontori hiljuti pestud aknad. Akaatsiapöösastes siutsusid linnud nagu ikka siis, kui inimeste tõtt nad rahule on jätnud.

Täna on ju pühapäev.

Pühapäev, millega pole midagi peale hakata. Ainult seedida seda sees põlevat klompi ja oodata järgmist hommikut. Direktori villasse jalg ei tõuse. Sinna mitte. Ja Tallinna seletama sõita ei tasu samuti täna, sealgi ju pühapäev, neetud pühapäev. Ja raha pole ka sõidule kulutada. Nüüd ei ole ühtki senti raisata.

Koju! Kiri Puusillale. Ja Hermanile. Nad peavad midagi ette võtma. Komitees on reetur. Aga kes? Kes mängis välja oma trumbi? Ega ometi Volli või Prostakov, või Sepp või Larionov, või Muda või Older? Iga mees on vedanud koormat ühes sihis. Kui on vaieldud, siis ainult selleks, et paremini teha, jõudsamalt vedada. Kes andis välja kassa viimase seisu? See saab olla ainult komitee hulgast. Ja selle käsi virutas nüüd ka Toomas Roosile pussi selga.

Seletamatul kombel näis kontori betoontrepil seisvale mehele, et streik on lõpetatud, kaevanduses valitseb uimane suvise pühapäeva-hommiku rahu, pohmeluse tusk, laupäevaste mahtrate laisk läbiseedimine.

Sel unenäolisel hetkel tabas kõrv kääbusveduri käheda vile. See kostis selgesti läbi hommikuse õhu ja nüüd võis kuulda vana veoriista ärevat ähkimistki. Kaevanduse väljaveotee. Kas tõesti leidis vedurijuht, kes riskis vedama minna? Ja kus olid valveposti silmad?

Toomas hakkas kiiresti kaevanduse poole minema. Teeristilt vana auruveduri liikuvat suitsu silmates läks käik üle kergeks sörgiks. Ühingu barakis polnud hingelistki. Toomas jooksis mööda liipreid ähki-vale monstrumile vastu ja vehkis kätega. Täis vagonetid. Kes kurat see on, kes nii julmalt saeb tööliste võidupuu juurt. Ei mõtlegi kiirust vähendada. See sõidab ju... See sõidab ju...

Viimasel hetkel hüppas lihalik inimene tigidalt rühkiva metallilasu eest kõrvale, komistas raudteetammi kiviklibul ning tal jäi nägemata vedurijuht. Ainult sonimütsis kukalt võis veel vaadata ja loendada veduri järele haagitud hästi täislaaditud vagonette.

Toomas hakkas aeglasel sammul kontrollvärava poole liikuma. Kas siis poste tõesti enam väljas polnud? Miks nad ei takistanud?

Värvavas paistis olevat koguni neli meest. Toomas liskas kiirust, laskus teevallilt alla ja nägi oma üllatuseks ka viiendat meest. Hallis lohmakalt istuvas pühapäeva-ülikonnas Volli toetus õlaga vastu väravaputka nurka. Kõik vaikisid.

«Mis see siis tähendab?» küsis Toomas ja tundis vaevalt oma häält, niivõrd imelikult kähises see.

Vana Kaalu tahtis vist midagi vastuseks ühmata, aga lõi ainult käega. Sepp ja Komarov istusid seinäärsele pingile.

«Kes veab?»

Volli lirtsas korraks läbi hammaste ja pööras pilgu kaevanduse mustavate avade poole. Teda huvitas järsku, palju vagonette võis all veel täis olla. Kas Ludvi võis aimata? Nagu ta ise seda paremini poleks aimata võinud.

«Kuulge, mehed, te ärge minuga seda mängu enam mängige. Mõelge loogiliselt. Kui minule see kontorikoha ettepanek tehakse, ma naeran neile näkku. Aga mulle pole tehtud. Ainult jutt on käima lastud. Milleks? Et komiteed lõhkuda.»

Volli külmhallidesse silmadesse kargas järsku sinakas välgusähvatus:

«Mis sa lunid? Ei usalda sind mehed, ja punkt.»

«Üks nimeta kiri...»

«Kiri ka. Asja on uuritud. Tehakse jah sulle niisugune ettepanek.»

«Kas sa, kurat, ei kuule või? Ma ütlesin, mis ma nende ettepanekuga teen.»

«Tee see nüüd igale üksikult selgeks. Käid aasta otsa majast majja. Kurat, kui mul oleks öde nende prassimisest osa võtnud, ma ei oleks küll seoksega ühe katuse alla mahtunud. Praegusel silmapilgul, kus meie asi tõmbab juba vee ja leiva peale.»

«Ütlesin oma öele täpselt samad sõnad.»

«Tema ütles. Aga niiviisi, selle rahvaga pead-jalad koos, võid muudki lausuda. Noh, kui tahad, kas või kogemata. Arutasime. Ei meeldi meile see värk.»

Siin ei ole enam midagi teha. Neile ei meeldinud. Ja usuvad, et seltsimees mängib vastasega kokku. Usuvad. Usutakse võimatutki, kui selleks on eelsoodumus. Asta Roos. Elgi Segler. Rikka onu koolirahad. Küllaldane eelsoodumus.

Missugused näod! Kivikinnised pilgud, kokkupigistatud suud.

Toomale meenus üks öhtu streigi algusest, kui ta tuli ühingusse teatega, et Linda Pleis on nõus puudust kannatavaid perekondi varustama. Tuline rõõm, siiras heakskiit noorele Roosile, kes pidi oskama naistele silma vaadata. Older lõi kämblaga õlale ja kuulutas Roosi kaubandusekomissariks. Sepp hüüdis, et pärast streiki, kui «kuiv seadus» lõpeb, teeb ta Roosile pudeli välja. Muda oli valmis kas või kohe viinakeelust üle astuma. Rõõmus märul, mille järel kõik üheskoos asjaliku õhinaga mingit kirja koostama hakkasid. See oli siis, alles nädal tagasi.

Praegu ei olnud enam midagi teha.

Käänaku tagant ilmus nähtavale kääbusveduri pahviv korsten.

Toomas läks vedurile vastu. Kes siis lõpuks ikkagi vedama hakkas? Asula poolt liikus veotee suunas mehi. Toomas astus raudtee ääres vedelevale rullikule, et paremini näha. Esiialgu ei uskunud ta oma silmi. Veduriaknast oleks nagu välja vaadanud mäeosakonna juhataja ise? Ja oligi! Ja oligi Sosnovski! Tahmane nägu. Lõug jonnakalt püsti, käsi kangil, pilk teraselt ette teele suunatud. Ka vastasleeris on käimas närvide kodusõda. See aktsioon annab neile ainult nädala, kõige rohkem nädala. Mehed peaksid seda mõistma. Keegi peab selgeks tegema: Sosnovski on trump, aga liiga kallilt ära mängitud. Mäeosakonna juhataja ise kättpidi vedurikangide küljes ja kõigest viis-kuus päeva pikendust.

Asulast aiatöödelt kohale rutanud mehed rühkisid rullikul-seisjast mööda. Nagu poleks näinudki oma ühingu sekretäri.

Toomas läks koju. Maikova kastas peenraid, keeras tulijale selja ning pomises midagi tigidalt vene keeles. Täissülitatu näkku ilmus äkki mõistev muie. Mismoodi teisiti võidigi suhtuda streigimurdjasse? Ainult süljelärtsuga. Võitlusvaimu jätkub, kuigi... Kuradi Asta!

Toomal polnud vähematki tahtmist kehvale hommikueinele jääda. Öösel ahnelt söödud leib ja külm jahukaste sibulaga ajasid praegugi veel üles. Ärritatud magu pole suurem asi aparaat. Ema oli nõutu.

«Sa anna mulle leiba ja mõni kild soolaliha kaasa. Teen tiiru randa, võib-olla tulen hilja,» leidis poeg lahenduse.

Vaevatud naine hakkas tasakesi laulu ümiseses poja soovi täitma. Küll kõlas see vana rahvaviis täna võltsilt!

Astagi oli vahepeal ärganud ja istus sistsist hommikukuuves sirmi taga. Vend ei näinud, aga ta kuulis, kuidas kamm läbi tihedate juuste käis.

Raamat ja ujumispuksid laiguliseks kulunud portfelli. Tekk rulli.

Imelik oli kõike seda teha. Nüüd paistis hommik üleliagi pühapäevaseks. Nii nagu vahel vanasti, kui nädala lõpul jõuti mingi asja pärast tülli minna. Korrastamata tuba heledat päikest täis ja vaikselt askeldavad inimesed kitsalt koos — üks kuhugi minekut seadmas, teine ta äraminekut ootamas. Justkui polekski midagi vahepeal juhtunud.

Isegi see:

«Vaata, et sa siis kaugele ei uju, meri on salakaval. Näe, Suumani vanem poeg läks niiviisi teise ilma.»

Nüüd oleks poeg pidanud emale vastama, et meri pole sugugi salakaval ja et Suumani vanem poeg ei uppunud hoopiski mitte meres, vaid vanas vett täis karjääris. Aga midagi oli siiski ka teisiti, midagi suurt ja vapustavat oli seljataha jäänud, mingi rõhuv oht rippus pea kohal. Korterist väljatõstmine. Kütteküsimus, mida komiteel tuli just hakata lahendama ja mis inimesi ärevusse ajas, sest mitte kõigil polnud söögi-keetmiseks priimuseid. Tööle tagasipääsemine kaotuse korral.

Kaotada ei tohi!

Korteritest kogu massi välja tõsta ei ole võimalik.

Kütet võib vastastikuse laenuga korraldada.

Kaotada ei tohi!

Sooht, tekk raami küljes, võis hüpata sadulasse.

Trepile seisma tardunud muretsejale pidi jätkuma käeviipest ja naeratuses.

Frolovi poolt lohises vastu Kämara, silmad jõllis, tolmunud puksid lontis. Tahtis midagi rääkima hakata, aga Roos ei olnud enam Kämara viinahimu taltsutaja. Pleisi poe juures käratsesid naised. Korter. Väljatõstmine. Roosi möödasõidul vaikus kogu summ. Kontorisse töölekutsutud streigijuhti saadeti pilkudega. Imelik, et särk seljas neist pilkudest ei süttinud.

Neli pärna. Esimesed talumajad, vana kõrts. Rukkihakid. Kari ädalal. Küünid, kuhjad, klähvivad õuekoerad, lambad, kask. Seesama kahar arukask. Metsaniiskus. Tuttav kännujuurikas. Siiski on loodus parim rahustaja.

Rand oli täiesti inimtühi. Nagu tookordki. Liiga varane tund. Streigi ajal veomasinaid väljasõiduks ei lubatud, muidu oleksid esimesed huijakad vahest juba kohal. Rattamehed tulid alati hiljem.

Toomas läks aru pidamata oja tihnikuni, toppis oma vana sõiduriista pajupuhmasse ja astus võsast piiratud platsikesele. Seesama koht. Täpselt selle koha peal oli tekk. Hommikune päike sinna ei ulatunud, kare tallatud rohukulu oli veel niiske ja jahe. Toomas istus ja katsus käega maad. Just selle koha peal istus ja lamas Elgi.

Vahepeal oli siin keegi olnud. Põõsaalune oli täis pleekinud kompekipabereid. Tol korral Elgiga ei söönud nad midagi. Ainult tühja «Polo» karbi viskas Toomas tol korral just enne äraminekut põõsasse.

Huvitav, on see veel alles? Toomas pugus ratta juurde ja vaatas. Alles oli. Tühi kartongist karbike põõsas oli alles, tunnistades ükskõikse vaikimisega seda, mis nädalaid tagasi siinsamas juhtus, kuigi

just need nädalad oma sündmustega oleksid nagu ära pleegitanud, ära kustutanud kõik siin juhtunu.

Suitsuhimu tuli äkitselt peale. Öösel ahastades ja hädiseid eluplaane koostades võttis ta vastu rahalise programmi, millesse lülitas ka suitsu mahajätmise. Kogu ta isiklik rahavaru koosnes kaheksast kroonist sentidega. Suitsuraha.

Siia jääda polnud enam tahtmist. Inimene tuli randa päevitama, suplema ja lugema, mitte aga heietama vanu mälestusi.

Kaugel rahvarannast, peaaegu talu karjamaal kadakate ja rändrahnude vahel on lõpuks pleekimispaik leitud ja Dostojevski elulugu peab võitma peatähelepanu endale. Raamat oleks võinud ilmuda viis-kuus aastat varem, siis kui Dostojevski-vaimustus oli kõrgpunktis. Dostojevski ruletikirest ei teadnud Toomas varem midagi, kuigi kunagi põnevuses loetud «Mänguri» järgi oleks võinud seda oletada. Suurte isiksuste elulood pakuvad pagana palju huvitavat ja samal ajal nagu vähendavad nende endi loomingu mõõtmeid. Seni nähtamatuks jäänud seosed saavad nähtavaks ning haruldused põimuvad segi harilikuga.

Selle mõtte vallas luges ta terve lõigu, märkamata teksti sisu, ning pani siis raamatu tekile. Ta oli veendunud, et mõtles kellegi teise mõtet, kusagil juba kirjast olnud mõtet. Teda vallutas soov teada saada, kes see kirjanik oli. Kindlasti ütles seda tuntud kirjanik. Pika pingutuse järel leppis ta lõpuks Balzac'iga, ise rahulolematu sest umbmäärasusest.

Päike tõusis kõrgemale. Mees käis vees keha karastamas, sõi pikkamisi ja mõnuga ära paksu leivatüki praetud pekiviiluga ning talus nälja kustutamise järel vaprast suitsunälga.

Just sel silmapilgul sai kannataja meeldiva vaimse rahulduse. Dostojevski eakaaslane Flaubert oli see mees, kes võis rääkida suurvaimu isiksuse mahasalgamise juttu. Just see mees ju ise pages maale varju, elas eremiidina ainult oma kunstile. Pagana tore, kui mälu ei pea ekslema umbmäärasuse labürindis. Mälu üksi pole tarkus, kuid mälu ei saa tarkus eksisteerida.

SEE OLI ikka selsamal kõige põnevamal kevadel Tallinnas. Nad jalutasid õhtupoolikul Toompeal — veel ühes kohas, kuhu tuttavate jalad võisid ainult harukorral juhtuda — ning märkasid katedraali avatud uksi. Elgi tahtis vene kiriku koori kuulata. Nad läksid sisse ja sattusid laulatusele, mis kestis kaua. Vene kiriku koor tekitas mingi müstilise ülevustunde ja nad tulid välja pisut uimastena, kartes igapäevaste sõnadega mõrastada tuhmilt läikivat lakikorda, mille alla nende hinged olid hetkeks peitunud. Liiklus tänavatel, tuul ja pori aitasid siis TAAS-TADA REAALSUSE.

Kas ka armastus on mälu? Ei, mälu üksi pole armastus. Ja mitte ainult pori ja tuul ei aita taastada reaalsust.

Üsna koltunud ajalehepaber kannatab ikka veel välja need põletavad sõnad:

«Mõnikord sülelevad nad üksteist ainult käsivarsi ja heidavad üksteise kõrvale raudteerööbastele, just sel silmapilgul, kui ekspressrong

kohinal läheneb. Mõnikord korraldavad nad üksteise jaoks väikese banketi, kirjutavad väga kummalisi kirju vanematele ja sõpradele, segavad midagi kibedat riisiviina, ja siis laskub igavene rahu nende üle. Mõnikord valivad nad ühe vanema ja lugupeetavama meetodi: Armastai tapab enne armastatu ainsa mõõgahoobiga ja läbibistab siis enese. Mõnikord jälle seob armastajapaar end Koschi-obiga (kreppsiidist alavöö) kõvasti ühte, nagu näole, ja ses süleluses sööstuvad mõnesse sügavasse jõkke ehk järve. Mitmesugused on teed, mis neid viivad Meidosse, kui on tolle ilma üle sattunud meeleheitesse...»

Elgi käsi koltunud ajalehega langeb sülle.

Oh issand, kõik see on võimalik seal kaugel puhtas kaunis Jaapanis, mitte siin kolisevas pigilinnas!

35

Ainult metsik, arenemata südamega inimene võib hakkama saada niisuguse teoga.

Bachmann astus ähkides läbi maanteekraavi lohu ja hakkas uurima murtud ladvaga paplikest. Hektor võttis aupaklikus kauguses istet ja jälgis teraselt poisikesi palliplatsil. Öhtusse kalduv päike polnud enam palav. Koer lõõtsutas rohkem erutusest. Viimasel ajal ei olnud ta pere-mehega väravast välja saanud. Võõrad lõhnad otse ründasid, tõmbasid, rebisid.

Anna niisugustele ilupuude rüvetajatele voli, ja nad ei tea, mis teevad.

Bachmann võttis taskust liigendpeaga noa.

Sel silmapilgul jõudis tema kohale võrksärgis vaskpunaseks päevitunud kondise näoga jalgrattur, kes pidurdas, nii et kummid kiunatasid.

«Hektor, maha!»

Hüppele tõusnud dogi vajus tagasi.

«Kuulge, härra Roos, te kiitlete, et kaevurid oskavad ise korda pidada. Mis me nüüd siin näeme? Ära reostatud. Inimene, kes murrab istutatud puu, on põrgutuld väärt.»

«Ei tea, mis siis jääb nende jaoks, kes teisi inimesi murravad,» laksati teepervelt vastu.

«Kaevanduse juhatus teeb kõik tööliste heaks. Rahvamaja. Pillikoor. Näitering. Raamatukogu. Need ilupuudki siin suitsu vastu. Kas see tuleb ilma rahata? Te olete Zola'd lugenud, teate küll, mis tingimustes kaevur elas.»

«Kõik on suhteline ja absoluutne. Ka viletsusel on need mõlemad vormid. Inglise kaevur elab praegu paremini kui meie.»

«Inglise kaevur, ütlete? Kuulge, iga inglise kaevuri heaks töötab kakskümmend pärismaalast.»

«Rootsi mäetöölise ostujõud on meie omast kaks korda suurem.»

«Rootsi. Noh, jah. Meie ajalugu on lühem ja investeeringud alles katmisejärgus. Kuigi sellegi ajaga... Kas te teate, mis selle koha peal oli, kui mina siia tulin? Näete, seal haruteel jaama taga seisis vagun, vana haisev kolmanda klassi vagun, kuuliaukusid täis. Selles elasime meie insener Esseniga nagu soldatid. Ei olnud siin rohkem kui see vana karjamõisa laut, mis nüüd jõujaamaks ümber tehtud, vaksali majad ja see Voose küla. Puha mets, võsa ja soo.»

«Teil on veel juubelimeeleolud, härra...»

«Mis tühja sest juubelist.»

«Ükskõik, aga mina ei saa kahjuks teie imetlemisele kaasa elada.»

«Jajaa, te olete alles nii noor.»

«Mitte sellepärast. Ma lihtsalt ei saa imetleda seda, mis on loomulik. Kui siit oleks põlevkivi asemel leitud kulda, oleks meie viletsa asula asemel juba uus San Francisco kasvamas. Kriisi ajal ei ehitatud siin ühtki maja. Nüüd hakkas Hitler bensini nõudma, ja näete, saarlased lasevad jälle kelludel käia. Ükski linn ei teki ilma põhjuseta, ja need, kes tunnevad linnade kasvamise üle mingit uhkust või imestust, on lihtsalt lapsikud, naiivsed inimesed.»

Vanahärra tegi murtud puust elegantse lõikega ladvata kepi ning sidus selle uuesti tugipuude vahele. Operatsioon nõudis kogu tähelepanu. Ja vastatagi polnud tal midagi, sest noore mehe jutt meeldis talle. Noormees oma ragiseva otsekoheusega mõjus vanale pugemisest puretud hingele palsamina. Midagi muidugi vastata tuli:

«Olete noor, liiga noor ja praegu mitte päris terve nagu see puuke-negi siin.»

«Ja teie arvate, et sellest kepest siin saab veel asja?»

«Miks mitte. Pappel. Pappel läheb ikka. Temast ei saa küll enam niisugust nagu need teised, aga huvitav puu saab kindlasti. Minagi loodan seda veel näha, kuigi... hmjah, eile aitasite mul pasunakooriga kenasti juubelit pühitseda.» Ta sülitas kolm korda paplikeste lõigatud otsale. «Õnnistuseks. Puule tuleb see õnnistuseks. Aga inimese peale ei tohi. Jeesusele sülitati, sest tema tuli tervet ilma lunastama. Tervet ilma ei lunastata kunagi. Alguses joostakse järele ja hüütakse hosianna. Aga nii kui tulevad raskused, sülitatakse just lunastajale näkku ja puuakse risti kah.»

«Tõsi, minule täna hommikul sõna otseses mõttes sülitati, esialgu küll ainult varba peale. Jeesust Juudata ei maksa kujutleda. Küll me oma Juuda tabame.»

«Hektor, maha! Ärge niiviisi... Koer saab valesti aru, nagu kärgiks te peremehe peale.»

Toomas tundis narri häbipuna näkku tõusvat. Kuradi rebane.

«Selle asja pärast ma õieti peatuse tegingi,» ütles ta vaevu ennast valitsedes. «Juuda me leiame, kui mitte varem, siis hiljem ikkagi, sest seeklid hakkavad ju välja paistma.»

«Seeklid?»

«Jaa, meie hulgas on üks ülesostetu, küllap teate.»

«Absoluutselt mitte.»

«Ükskõik. Teie positsiooni juures võib see muidugi võimalik olla. Teie aparaat on võimeline liikuma üsna iseseisvalt, aga ikkagi teie poolt näidatud suunas.»

«Siin ma ei vaidle teile vastu, härra Roos. Ja edasi?»

«Eksikombel peetakse ülesostetuks mind, kusjuures need seeklid on pakutud imelikul kombel teie poolt. Härra Pärkmaast vabanev koht kontoris.»

«Kavatsesin teid selles küsimuses homme kontorisse kutsuda.»

«Nii et jutt polegi tuulest?»

«Aga miks tuulest? Mu plaan on täiesti otsekohe. Mulle ei meeldi, kui tööliste eesotsas on võimekaid inimesi. See teeb mu elu natuke ebamugavaks. Mulle soovitatakse teiesugustest lahtisaamiseks lihtsaimaid võtteid. Mulle aga meeldib seekord niisugune manööver, sest kui olla päris avameelne, te olete selles meievahelises pusimises millegagi võitnud minu sümpaatiat. Muidugi tuleb teil teha vaadetes päris järsk

pööre, aga sellega aitab toime tulla töö iseloom. Teie käest hakkavad läbi käima suured arvud, huvitavad dokumendid... loodetavasti saksa keel on teil käes?»

«Jah. Ja huvitav, kui palju makstakse niisuguse vaadete muutmise eest? Ma olen huvitatud oma tulevasesst kuupalgast, juhul kui...»

«Seda mina teile täpselt ei võigi öelda.»

«Noo? Te ei tea oma ametnike palga suurust?»

«Aktsiaseltsi ametnik on vastutav inimene, tema peab ise palju teadma ja vähe rääkima. Meie ei ole nii nagu need Kohtla-Järve omad, kes kepslevad töölistega rahvamajas läbisegi. Ei ole vaja. Mis mina võin palgast öelda? Teie kontoris toomine on väga keeruline asi. Aga minu sõnal on veidi kaalu ja ma teen ka natuke revolutsiooni. Teised streigijuhid annan hiljem võitjate vihavalla alla. Teie suhtes teen mitmetel kaalutlustel erandi. Palk, jah. Hm. Kui olete juba kohale kinnitatud, siis meie härra prokurist annab teile täpse seletuse...»

«Allkirja vastu.»

«Formaalsustest räägime hiljem. Tähtis on teie enda enesetunne. Ma saan aru. Teie haridusega maa all tööl käia teeb muidugi rahulolematuks. Soodustab vaateid, mida meil kontoris ei pooldata. Aga tol korral ei olnud meil teile midagi pakkuda.»

«Ja nüüd järsku on?»

«Nüüd on. Ei maksa loota, et minu abimehed ja ülemused heal meelel teid vastu võtavad. Minu plaan paistab neile vastumeelne ja õige veider olevat, kuigi selles ei puudu oma loogika. Esiteks, ma saan vastase kõige tugevama mehe endale. Jalgpalliklubi, he-hee. Kuuldavasti olete sealt juba ajutiselt eraldatud ja Tallinnastki teie peamees küsimust arutama kutsutud.»

«Teil on õiged andmed,» ütles Toomas kähku vahele, ise endamisi üllatudes, kuna ta Puusilla kohalekutsumisest veel midagi ei teadnud.

«Jah, mind informeeritakse tähtsamatest sündmustest. Ja teiseks, tublimate tegelaste ülevõtmisega rikun ma üldiselt tööliste usaldusvahekordi, mis on väga oluline. Nii et minu äkilisest hellameelsusest ei või selle sammu puhul juttugi olla. Muidugi, ega mina ei ole üldiseltki võttes kättemaksuhimuline. Kõik on hoolega läbi mõeldud. Teie isa on tasakaalukas tööline. Teie õel on väga hea reputatsioon, kena tulevik, ja kas ei või siis mina aidata teil üle saada veast, mille te onu suhtes tegite? Miks mitte. Streigile lööme käega. Oli mis oli. Nooruses tehakse suuremaidki rumalusi. Jaa, ja üks teil tuleb vahest mehena mõelda ka preili Seglerile. Ma tean, ma tean. Nüüd ei käi te isegi salaja enam läbi. Arusaadav. Tema kontoris, teie maa all. Mis parata, vahed on meil üsna suured, niisuguseks on need korra kujunenud. Ärge pange pahaks, vanadele meestele meeldib noori sobitada, kui nad vaid isekeskis sobivad.»

«Räägitakse, et te ei arvestanud alguses nii väga oma tütre sobimisi, kui härra Sosnovski alles maa all puuris.»

«Kas teil, haritud noormehel, kõlbab kuulata rahva loba,» torises Bachmann tõsise pahameelega. Ta pehme läikiv nägu oli järsku üleni pilves.

«Tõsi küll, see pole ju põrmugi minu asi. Nii et minul tuleb siis teha saja kaheksakümne kraadine pööre?»

Vanahärra ilme tõmbus endiselt pehmeks:

«Sellele kohale võiksid kandideerida diplomeeritud ökonomistid.

Aga mulle on oma rahvas lähemal ja ma mõtlen, teie energia juures jõuate kontoritöö kõrval eksternina läbi lüüa.»

«See on muidugi kõige tõsisem ületuleku kaalutlus,» arvas Toomas sedapuhku tõsiselt.

«No näete siis. Ma ei soovi teile halba.»

«Aga sel juhul langeb mulle ka seltskondlikke kohustusi, vist haridusseltsis. . .»

«Väga õige.»

«Jah, kuid barjäärid ametnike ja tööliste vahel on meil tõesti väga kõrged. Kas mina nüüd sealt üle ronides ei kuku liiga kalgile pinnale?»

«Seda küll. Te olete ettenägelik ja mul pole mingit mõtet salata. Aga ärge muretsege. Ma ei kavatsen veel pensionile minna ja meie ringkond on sunnitud arvestama minu autoriteeti.»

«Hästi. Nüüd on mul siiski veel üks küsimus.»

«Palun.»

«Kuidas te õieti olete saanud ülevaate meie streigikassa seisukor-
rast?»

«Mis te enam selle streigiga jahite.»

«Mind lihtsalt huvitab kas või tagantjärele teada saada, kelle kaudu.»

«See pole keeruline. Andmeid ikka pudeneb. Rahvast on palju ja meie oleme sunnitud tähtsamates andmetes orienteeruma.»

«Üks inimene streigikomiteest on kontoriga sidemetes. Huvitav, kes?»

«Ah, no mis te ometi pärite. Mina niisuguste pisiasjadega ise ei saa ju tegemist teha. Kuhu see kõlbaks.»

«Selleks meheks peetakse eksikombel mind.»

«Väga tore! Teile tehakse ülekohut ja teie näitate neile trääsa. Teist saab lähemal ajal ametnik. Teile pole vaja enam mingeid streike ega streigikomiteesid. Kriips peale. Kes vana meelde tuletab — sellel silm peast!»

Staadioni jooksurajale ilmus naine põngerjaga, keda poiste pallitagumine näis väga köitvat. Helju? Jah, Volli naine oli väikse Undiga jalutuskäigul.

Ja kes siis need veel olid? Kas tõesti Elgi ja Asta olid ka päeval rannas, et nad nüüd sealtpoolt sõites pargiteele keerasid. Küllap nad märkasid, kellega Toomas jutujärjele saanud. Helju Unt näis ka huviga teele sihtivat. Olgu nii.

«Paistab, et te mind ei usalda.»

«Küsimus pole usalduses,» vastas Bachmann silmi vidutades.

«Milles veel? Ega ma ei arvanudki, et mulle ütlete. Lootsin ainult jutu sees mõne vihje tabada. Aga teid, härra Bachmann, ei kutsuta mitte asjata rebaseks. Rumal tükk. Mina teid usaldasin, teie aga mind mitte. Koostöö tekib ikkagi vastastikusel usaldusel. Keda me siis nüüd peame süüdistama selles, et meie kaup katki jääb?»

Bachmanni nägu jäigastus.

«Mul on teist kahju, noor mees. Kaevanduses te enam tööd ei leia.»

«Teie ei pidanud ju kätemaksuhimuline olema.»

«Tööle võtavad meil osakonnajuhatajad. Minul ei sobi ennast segada alluvate võimupiiridesse. Ma küll kahtlen, kas ükski osakonnajuhataja tahab teid enam tarvitada.»

«Aega on. Ma loodan, et kirjutate veel alla kollektiivlepingule, ja siis on kaevurid osakonnajuhatajate omavoli eest kaitstud.»

«Pean teid kurvastama. Ma ei kirjuta alla ühelegi nõudmisele, veel vähem sellele kollektiivlepingule. Vabrik töötab veel tükk aega. Ja kui

ladu tühi, lasen vabriku remonti, mida edaspidi oleks tulnud teha niikuinii. Streik tekitab mulle küll ebamugavusi, kuid järeleandmiseks pole mul võimalusi ega põhjustki. Mul on teist väga kahju. Hektor, tule.»

Toomas hüppas sadulasse ja kihutas peksleva südamega edasi. Nüüd oli see tehtud, otsustatud ja tehtud. Kõigist rannas mõeldud võimalustest oli see ikkagi ainus õige. Ainult lapsik mees oleks pakkumise neis alandavais tingimustes vastu võtnud. Ülekohtuselt kahtlustatu võib käia kõikjal sirge seljaga. Ülejooksiku elu aga koosneks koogutamistest elu lõpuni. Ülejooksmiseks on vaja teistsugust iseloomu.

36

Bachmann läks, murtud papli latv käes, oma villa poole. Koer jooksis nuuskides ees otsekui piilur, kelle ülesandeks avastada iga põõsa, iga kivi või kobrulehe tagant vastase salalõkse.

Pärast pidu näis kaevandus väljasurnuna. Kelle jaoks pidi üks härrasmees kandma papli latva? Nad ei näe niikuinii. Nad ei võtaks omakski. Ütlevad, et kaevandusest sõidab läbi vööraid ka. Kaevanduses elab viiskümmend Krulli tehase töolist, kes uue vabriku monteerimisel teenivad rohkem kui nemad ning võivad viinagi võtta.

Põuapäevas närtsida jõudnud latv lennutati hooga akaatsiapõõsasse. Hektor, kes sellele ägedalt järele tormas, kutsuti võimukal häälel tagasi.

Villas valitses tardumus. Kõik peo jäljed olid koristatud. Külalised laiali söitnud. Hommikul oli Põld kuivalt asjalik, rahvaga rääkimise meeleolu asendunud uue plaaniga: Tallinnast sõidab neil päevil kohale töökaitse peainspektor, kellel on rohkem kogemusi tööliiskoosolekutel esinemiseks ja kellel on ka töölistega kontakti võtmiseks paremad eeldused.

Julia rehitses aia tagumisel poolel väikese basseini ääres iirisepeenraid. Tal oli migreen. Ta oli alles äsja märganud, et keegi külalistest jättis siia lilledle vahele suured saapajäljed. Ühte puhmasse oli otse sisse astunud.

Herman ei hakanud nüüdki õiendama, kuigi teadis, et need jäljed võis siia intiimsesse nurka jätta paaniliselt põgenev Laudik. Amanda oli juba enne lõunat läinud, kuna ta sai oma vähese kraami kolimiseks kasutada hobust, millega veeti tagasi peolaudu rahvamaja puhvetisse. Bachmannide majas ei vajatud kasvatamatuid panikööre.

Murtud iirisemõõgad. Murtud pappel. Aina murdmine ja metsikus kõikjal. Mees pidi papli kohta täpse seletuse andma. Kus kohas ja milal? Muidugi öösel, kui nende pidu seal käis. Murtud pappel kasvatas üles võimsa vihkamisepuu.

«Metsik rahvas. Neile ainult anna kätte. Hoolitse nagu viimane tobu. Aga milles on tänu? Ei mingit. Murtakse. Reostatakse. Süljatakse täis. Ja see ropp loom heidab minule ette hoolimatust. Ma ei võtvat neid jutule. Mis juttu on minul ajada nende looduserüvetajatega, tolmupeadega, kes muud ei mõista kui seda, et vähema eest rohkem saada. Minu isal oli väike telliskivivabrik. Õppinud mehi oli siis raske leida, aga ta tegi lühikese lõpu igauhega, kes metsikuks läks ja alevile või vabrikule häbi tegi. Ainult niiviisi saabki neid vaos hoida. Jaak ei julge, nagu paistis, nendega silm silma vastu välja astuda, arvab, et olen ajanud vahekorra liiga teravaks. Ta ei julge. Mina julgen. Aga mina ei taha.

Mina ei poolda liberalismi. Mis palvetamine see olgu! Minu isa ei palvetanud ühegi omataolise ees, ja teda austati. Kardeti ja austati. Minu alluvuses on muidugi teised mõtted ja teine aeg, aga kuidas võiksin ma selle rämpsuuga toime tulla, kui ma neid päevast päeva palumas käiksin. Puumurdjatega mina ei räägi, ma tegutsen. Ma ei anna neile mitte midagi. Isegi mitte seda lubatud kümnet protsenti, mis olevat neid naerma ajanud. Naerge veel natuke, murdke veel mõni paplikene, küll te pärast oma aukudes põrnitsete ja peasüüdlasi otsite. Saadan Leoni Poolasse, las veab seal Sileesiast paarsada paljasjalgset kohale. Maksan kas või omast taskust eksperimendi kinni, kui armas vabariigi valitsus ja meie oma administratiivnõukogu manöövrust ei taha aru saada.»

Julia kuulis õieti esmakordselt, kui raskesti talutav on tema Hermanile kogu lugu. Tal hakkas järsku väga kahju. Aga just kaastunnet ei vaja vanemasse ikka jõudnud mehed. Nad ei vaja vist küll mitte midagi peale iseenda sõnade, mis voolavad välja nagu mürgise vere nired, tuues seega pisut kergendust paistes liigestele ja läikivale südamele.

Vana migreenis naine pidi panema käest reha ja nõudma, et mees istuks ta kõrvale aiapingile. Niiviisi ärrituda enne õhtueinet polnud mõistlik. Lõppude lõpuks oli Herman Bachmann alati õigesti talitanud. Kas ei olnud kolmkümmend aastat tagasi veel hullempi lugu, siis kui seal Bakuu lähedal raudtee ehitusel loobiti öösel aknad sisse ja töödejuhataja paanikasse sattus. Kas ei olnud insener Bachmann see mees, kes otsustavalt juhtimise enda kätte võttis ja segadusele piiri pani.

Kuuekümmnesel mehel polnud siin kaunis aias mingit mõtet hakata vanale koltunud prouale seletama, kuidas ta kolmekümmneselt oma ilusa naise ees kiidelda armastas ja Venemaa politsei jõudude otsustavusest lõviosa enda arvele kandis. Vaevalt see ülestunnistus midagi enam oleks muutnud ses muljete kivistunud vormis. Pealegi oleks tulnud siis seletada sedagi, et akende sisseloopimine andis politseivalitsusele parima põhjuse tallamistööks, põhjuse, mida siin need enamuses eesti tõugu kivimurdjad on osanud vältida.

Hiljem, pärast isutult ja sõnatult istutud teelauda tõmbub tusane vanahärra oma tammisesse kabinetti, et kuulata päevauudiseid Berliinist. Olümpiamängude järelkajad ei huvita teda põrmugi rohkem kui ükskõik mis muusika. Võimas vastuvõtja kiunub, prõmmib, sentimentaalitseb. Tuttavad, ent siiski arusaamatud slaavi keeled kõnelevad midagi ärritatult. Moskva? Zinovjev, Kamenev. Venemaa tumedad jõud on asunud aadrilaskmisele ja tulgu oraakel ise ühele väsinud vanale majanduspoliitikule ütleva, kes selle võimsa aktiga mida võidab või kaotab. Draakonlikud puhastused pole ju muud kui musklingutused enne mida? Enne sõda. Kommunistid alustasid puhastust hiljem kui natsionaalsotsialistid. Järelikult ei alusta suurt löömingut mitte nemad, vaid natsid. Milline lapsikus! On siis puhastamine ainus eeltunnus. Hitleri käes on niikuinii kindel edumaa. Rahutuseks ei tohi olla mingit põhjust. Lapsikud järeldamised võivad pähe ronida ainult pärast niisugust kehva päeva, kui pea tuikab, keel kuivab, ja siis veel see noor mees... Äh!

Bachmann keeras kiiresti Berliinile tagasi. Olgu või lapsik rahvuseluse õhutamine hüppajate ja pommitõstjate abil, peaasi — mitte mõtteid tänasest päevast. Küllap saatejaam annab varsti teada, kuidas kindralitel Francol ja Molal asjad edenevad. Sellest olümpiamängust juba midagi sõltub ses neetud maailmas. Hirmus, kohutav, ei mingil

määral üksikindiviidide soove arvestav olümpiaad, kuid ometi paratamatu ning omas halastamatuses niivõrd võimukas, et ka elust väsinud vanaisad on sunnitud õhtust õhtusse istuma vastuvõtjate juures ja saadud faktide portsust klopsima kokku oma viletsaid prognoose.

Sootuks mõjusam on kõndida süütult süüdistatuna sirge seljaga ülekohtuste hukkamõistjate pilkude all — küllap tuleb aeg, küllap veel kahetsete — kui istuda heledas elektrivalguses kahe vanainimese pilkude all ning otsida vastust küsimusele: mida teha?

«Minul on veel kaheksa krooni kolmkümmend viis senti.»

«Taevane kohus, selle sa ju suitsetad ära.»

«Jätsin maha tänasest päevast,» litsus poeg läbi hammaste.

Selle peale isa ainult mühatas. Elutarkus ei saa ühtki summat küllaldaseks pidada, kui sellele pidevat juurdevoolu näha ei ole, kui pole palka ja kui uhkus ei kannata ennast puudusesselangenute nimekirja panna.

Vana vaskplekist äratuskell tiksus laual äreva rutuga.

«Võta see puha enda kätte, ema. Jätan ainult mõne sendi margiraha. Ma vaatan veel natuke homme-ülehomme siin, eks ma võin ju siis ka mõnda tallu koristusele minna.»

Vana Roos ajas habetunud lõua püsti, nii et kõrisooned kortsus naha alt traatidena sinetama lõid.

«Kuhu? Kas mina istuks kodus? Kütteõli ümber ei olnud varemgi hooajakätest puudu, mis veel praegu rääkida.»

«Siis sõtkun kaugemale. Kurat, peab hakkama saama. Saavad teised, saame ka meie. Ja lõppude lõpuks, mis häbiasi see siis meile peaks olema streigikassast võtta.»

«Ei!» hüüdis Melanie valjult, näol jälestus. «Ennem ma kirjutan Alfredile.»

«Mitte mingil tingimusel! Sellelt orjakauplejalt...»

«Kuidas sa räägid oma ema vennast!»

«Noh, jah, vabanda, aga saa ometi aru: tema koolitas mind pealtnäha nagu onu puhtast südamest, tegelikult tahtis ta minust teha endasuguse kodanlase.»

«Ja mis sellest?» küsis vana Roos lauale vaadates.

Tooma kõnevoolu võis katkestada ainult niisugune ääretu juhmus: mis sellest?

«Jajah, mis sellest? Kui see sinu sõber Herman — istub sul nüüd seal keskliidus hea koha peal, nagu ma aru saan —, kui see ei oleks sind tagant torkinud, ei oleks sina teadnud midagi sest kodanlasest või töölisest. Inimene oleks õppinud ja edasi läinud.»

«Ah nii oled hakanud arvama?»

«Jah, kodanlane elab hästi. Näeme oma silmaga.»

«Aga kuhu ma teid oleksin toppinud? Üks õige kodanlane häbeneb lihttöolistest vanemaid, see ju ka üks reegel. Kooliajal hakkasingi juba häbenema, ja kui teada tahate, siis sellest kõik lahti läkski. Seesama Herman sai sabast kinni. Mul oli valida, kas anda talle vastu vahtimist või katsuda ausaks inimeseks tagasi saada. Mina katsusin tagasi ausaks saada.»

Ema vaatas poega, endal silmad märjad.

SEE OLI ammu, ühel suvisel palgalaupäeval, kui Narva pudupoodnikud veel rahvamaja vastas platsil oma palatkade alt sitsi-satsi pakkusid. Oli päris uhke tunne minna sinna pojaga, kellele pidi juba alt üles vaatama ja keda teised pereemad kadedalt silmitsesid värvilise koolimütsi pärast. Poisile tuli sokid jalga osta. Sokke oli kirevatel lettidel nii palju, et võttis kohe higiseks. Melanie läks alati higiseks, kui tuli osta riidet, saabast või lihtsat kammigi, sest kauba kõlblikkus ja hindade erinevus surusid mõtlemise ja kogu keha piinliku valikuraskuse ette. Kui siis niiviisi valides ja tingides sokikaup ükskord klappis, polnud poega enam ta kõrval. Poeg ära kadunud. Poeg oli kodus ja turtus pahaselt igale küsimusele vastu. Ta oli oma ema selle vastiku tingimise, just vastiku tingimise pärast häbenema hakanud ja vaikselt ära tulnud. Niisiis kaubaturul ärakadunud poja leidis ema küll veel kodust eest, aga tegelikult pidi ta külma ehmatusejudinaga tunnetama, et ta kõige armsamast lapsest hakkab kujunema KADUNUD POEG.

Tagasi ausaks pidi ta saama, ja ükskõik kui raskeks ka ei lähe, on ikkagi parem ausaks jääda. Nii mõtles ema ja vaatas poega, endal silmad märjad.

«Ja Herman hea koha peal keskliidus,» ütles poeg isale vihaselt otsa vaadates. «Eks mine ja proovi seal olla. Nad ei ole oma ametiruumide eest võimelised korrapäraselt üürigi maksma, mis me siis veel nende palkadest räägime. Ametiühingud peavad arvuliselt kasvama, muidu me edasi ei saa. On vaja oma suurt ajalehte ja oma raadiosaatekava. Meie surume praegu siin Bachmanniga vastamisi. Aga keskliidu mehed peavad päevast päeva suruma valitsuse asustustega. Puusild on töötulide lahendamise komisjonis ainuke tööliste esindaja härrade hulgas.»

Isad ei harju hästi sellega, kui pojad neid õpetama hakkavad.

«Sina jääd rahva silmis ikka süüdlaseks. Ajasid asja püsti, nüüd on nälg ukse ees; korterist tõstetakse välja ka kõik, kes lahti lastud. Neil ju nimekirjad tehtud.»

«Kas mina...»

«Kes siis? Sa ei ole kuulnudki, mis rahvas meie kohta räägib.»

«Tühja loba ei ole vaja kuulatagi.»

«Paukson hoiatas esimesel koosolekul.»

«Paukson! See härrastööline! Kõik need Pauksonid ja Viherpuud on vastikud käsnad, kes töölisliikumise küljest mahla imevad ja rasvuvad.»

«Kuidas sa võid Viherpuud...» tuli ema oma mälestusterännult tagasi. «Härä Viherpuu on nii meeldiv inimene.»

«Pealtnäha oleme kõik meeldivad. Täna, natukese aja eest jalutas vastu, pidas kinni. Arvasin, et haigekassa mees tunneb ka streigi vastu huvi. Aga see tuletas meelde, et mul raamatute äratoomise tähtaeg üle lastud. Viin talle homme ära ja ei võtagi enam, niikuinii tuleb...»

«Mis?» läksid ema silmad ärevust täis.

Kütteolist väljasõõmise perspektiivi polnud mingit mõtet koduseks nutulauluks muuta.

«Niikuinii tuleb minna kaugemale, vaadata, kas pole kusagil vilja koristada. Te ärge muretsege. On elatud vee ja leiva peal ja korterist nii lihtsalt välja ei tõsteta. Tühjad ähvardused.»

«Rahvas laupäeva hommikust peale...»

Emä ei saanud lõpetada, kuna üks läks lahti ja sisse lendas Asta, pruunik põlenud näol ahne uudishimu.

«Me tulime rannast. Me nägime, kui sa tee peal Bachmanniga rääkisid.»

Vanemad võpatasid ja jäid kangestunult kuulama. Pärast hommikust juttu Volliga kontrollväravas mõtles Toomas igasuguse vahekorra õega katkestada. Praegu see siiski veel ei õnnestunud, sest kius tõi vägisi sõnad suhu.

«Jah, me ajasime Bachmanniga head juttu.»

«Kas ta tegi ettepaneku... Kas ta... härra Pärkmaa...»

«Jaa, jaa, oli juttu.»

«Ja sa ütlesid ära?»

«Miks sa nii arvad?»

«Sinust võib ju kõike uskuda,» võttis Asta taburetil istet ja heitis jala üle põlve, toetudes ise mingis tärkavas kergendustundes seljaga vastu kapinurka. «Muide, me mõlemad arvasime, Elgi samuti, et sa võisid kõik ise ära rikkuda, kuigi sul praeguses situatsioonis ei ole enam vähimatki põhjust... Me leidsime, et nüüd ei saa ka sulle enam keegi näpuga näidata sellepärast, mida sina arvatavasti kartsid.»

«Näpuga näitamine käib juba täiel rindel, mis sellest. Noh, Bachmannil pole praegu kergem. Ta ütles, et talle seistakse vastu, et see pole sugugi nii lihtne.»

«Aga loomulikult. Sa mõtle ise, kes sa praegu oled ja kelleks tema tahab sind tõsta.»

«Kui palju Pärkmaa palka saab?» tundis isa järsku huvi.

«Ma küsisin Bachmannilt, aga ta ei teadnud.»

«Mis?»

«Seda pidi mulle härra Holm allkirja vastu teatama.»

«Kolmsada krooni kuus, ma tean.» See oli muidugi Asta, kes niisuguseid asju võis kindlal toonil öelda.

«Ei mina usu, et meie Toomas...»

«Usu ikka, ema,» naeris poeg. «Bachmann ise pakkus täna Pärkmaa kohta. Kolmsada krooni, ma ei tea, mis see kursi järgi seeklites teeks. Juudale maksti seeklites.»

Asta jalg asetuse teise kõrvale ja selg tuli kapi küljest lahti.

Toomas tõusis püsti. Suitsunälg üksi juba kippus marru ajama.

«Kolmkümmend seeklit ühekordselt, kolmsada krooni igakuiselt. Hinnad on tõusnud. Ainuke häda, ma ei saa nende antvärkide püüne peal hüpata ja proua Laanestet tõsta nagu härra Pärkmaa. Ja härra Pärkmaa kaitseliitlasemunder jääb mulle õlgadest vist kitsaks. Nii ma Bachmannile ütlesingi.»

«Psühhopaat!»

Õelnud viimase sõna, kadus Asta tuppa oma sirmi taha. Isa jäi lauale vahtides istuma. Ema võttis kapist pestud sokid ja asus nõeluma. Poeg avas raamatu, et vähemalt silmadega üle käia sellest, mida haridusseltsi raamatukogu nii kiivalt taga nõudis.

Suurem osa hommikupoolikust läks Puusillale adresseeritud kirja koostamiseks. Ei mingit vingumist. Asjalik, mehine, objektiivne pidi see saama. Kõige raskem koht, mis nõudis aina uusi ja uusi alustamisi, oli Asta. Imelik, et mitte Elgi, vaid Asta.

«Tarkade kivi» jäigi pooleli, sest ta tahtis avamise ajaks raamatu-

kogusse jõuda. Poolelijätmine ei tekitanud ses meeolus mingit puudu-
jäägitunnet. Skandinaavlastest austas ta tõsiselt ainult Knut Hamsunit,
kõik teised näisid ta meelest Hamsuni stiilivagudes tuhnivat. Larseni
taanlaste hädad tundusid talle naeruväärseina, võrreldes heitlusega
Kütteõlis.

Ikka veel ärasaadetud kirja mõttes üle lugedes astus ta palava heleda
päikese käest jahedasse raamatukoguruumi ja tardus hetkeks ukse
juurde. Elgi oli ju see kreemis kleidis naine, kes lasi endale raamatuid
märkida ning vestles Viherpuuga sundimatult, nagu oleks sisseastuja
kõige tavalisem, kõige tühipaljama isik. Kerge viisakas peanoogutus
tervituseks ja vestlus jätkus.

Toomas, kellele teeskluse nägemine valmistas otse füüsilist piina,
surus suu kokku ja hakkas raamaturiideid uurima, kuigi tal laenuta-
misekavatsust polnud. Teda vihastas Elgi juures ootamatult avastatud
võime rääkida teistega, nagu poleks juurdetulijal mingit tähtsust, samal
ajal kui see juurdetulija oli tema enda poolt kohale petetud. Kind-
lasti korraldas ta Viherpuu kaudu siin kohtumise. Ootab ära, kuni ka
kohalepetetu on raamatud vahetanud, ja siis hakkab kusagil koridori-
nurgas pinnima, vesistama.

Läks. Eeskotta ei jäänud. Noh, varitseb kusagil heki taga. Ei saa ta
ometi jätta oigamata härra Pärkmaa koha pärast, mis nüüd on jääda-
valt kaotsi lastud.

Toomas ei saanud alguses midagi aru, millest see meeldiv inimene
Viherpuu õieti rääkis, kuna rääkija ei vaadanud talle otsa, ei katkesta-
nud märkmete tegemist ega muutnud hääletooni. Alles siis plahvatas
asja tuum kuulaja teadvuses, kui Viherpuu jõudis sõnadeni:

«... ja see mees on teil Muda, kurioosel kombel nime ja isiku täius-
lik ühtelangevus.»

«See on ju siis... Kas teie...?»

«Säilitage rahu, valige raamatuid, kuigi ma eile ei kutsunud, nagu
näete, teid mitte raamatute pärast. Teeme nii, et mina pole teid infor-
meerinud, sest mul pole soovi oma kohta kaotada. Haigekassa sobib mu
kondile ja vaimule kõige paremini.»

«Ma saan aru, aga...»

«Oodake, pikkamööda ja rahulikult.»

Rahulikult! Tooma suulagi oli paberkuiv, süda vasardas ja ta oleks
laua taga istuvat kõhetut härrasmeest raputanud, et kiiremini kõik
teada saada, et siis kohe minema tormata, ühingutuppa sisse prahvatada.

«Mul on selle täpse nimega mehe kohta kindlad andmed, aga need on
ainult minul, saate aru?»

«Jah.»

Viherpuu vaatas korraks laua juures seisja kõhnunud nägu ja ta sil-
mad läikivate prilliklaaside taga tõmbusid naerule. Ei see taibanud
veel mõhkugi. Lihtsalt loll aus laeng, mis ühe hooga võimeline purus-
tama nii vaenlast kui sõpra.

«Nii et te mõistate — minu andmeid ei saa te kasutada.»

Nüüd Toomas taipas:

«Loomulikult! Teie nimi jääb täiesti kõrvale.»

«Nii oleks ökonoomsem.»

Väike kõverate jalgadega poisike tuli oma raamatuga. Sel ajal, kui
Viherpuu talle kiiruga ühe «Tarzani» välja kirjutas, otsis Toomas juu-
beldava ihaga Muda tegevusest kahtlasi jooni ja plekke.

«Nii oleks tõesti ökonoomsem,» jätkas Viherpuu, kui kõhn poisike oli

läinud. «Mõelge ise välja, mismoodi te seda lugu kasutada saate. Minu korteri aknast on politseijaoskond hästi näha. Hiljuti sattusin väga kummalisele pildile. Konstaabel Mitt viis tolle Muda jaoskonda, aga ise ilmus umbes poole tunni pärast oma lillepeenraid kastma. Too Muda oli aga veel ligi pool tundi majas. Teatavasti arestikambrit jaoskonna ruumides ei ole. Mind hakkas lugu huvitama ja mul õnnestus kindlaks teha, kes oli see isik, kes pidas Muda kinni. See oli kaitsepolitsei assistent Aasnurm. Ainult tema sai see olla.»

«Kurat!»

«Sellest üksinda teile vist veel ei piisa. Laupäeval oli juhus Sepaga juttu puhuda. Naljatasin ja opereerisin assistendi nimega. Selgus, et poliitiline politsei ei ole veel ühtki streigijuhti puudutanud. Nii et meil jääb üle küsida, miks Muda oma jaoskonnas käimisest midagi pole rääkinud? Miks ta seda käiku teiste ees varjab?»

«Tõbras! Kõik on selge!»

«Muidugi, ka seda viimast kahtlustust saab tagasi ajada, kõveraks väänata. Teolt tabamine see veel pole.»

«Peaasi, tähelepanu on õigesse sihti seatud.»

«Just seda pidasingi silmas, kui otsustasin teid kogusse kutsuda.»

«Ma pean nüüd mõtlema, ma pean...»

«Võtke üks raamat või paar igaks juhuks kaasa.»

«Jaa, just. Mis see on? «Vutimehed». Ma võtan selle.»

«Palun. Või parem siiski see, täiskasvanuile. Märgin kohe ära.»

«Täna. Aga teie... Mis huvides teie mulle rääkisite?»

«Õigluse huvides, ainult õigluse huvides.»

«Ja kui mina nüüd teie nime kasutan?»

«Te ei kasuta.»

«Kust te teate?»

«Olen teist tosin aastat kauem inimesi jälginud. Palun.»

«Aitäh. Üleüldse olen nüüdsest peale teie tänuvõlglane.»

Mis tühjad sõnad! Kui mees õigluse huvides riskib korraliku kohaga, siis ta ei ole Pauksoni kambas, siis on ta seltsimees, kellele tuleks öelda midagi kohe päris südame soojast sopist. Hiljem, kui rohkem aega ja aeg ise rahulikum. Nüüd tuli tormata raamatuga koju, võtta jalgratas ja sõita kuhugi vaiksesse paika plaani pidama.

Päikese käes turgatas meelde Elgi. Teda polnud kusagil ootamas. Lihtsalt sattusid raamatukogus juhuslikult vastamisi, ainult selleks, et näidata teineteisele oma tundetust. Jaa, kummalisel kombel näis rutatajale, et ka tema oli raamatukogutappa astudes niisama tundetu kui tema kunagine armastatu.

Töökaitseinspektor Liivak Tallinnast oli harjunud toime tulema raskemagi rahvaga kui see siin pikas puupüsti täiskiilutud saalis. Ta oli Tallinnas härra Põllule sõna andnud, et viib mehed maa alla, ja pani välja oma parima.

Toomas seisis meeste vahele surutuna puhveti ukse juures ja ta nägi ainult oraatori kooljanägu, kui see vahel sammu tagasi astus. Liivak tõsise rahvamehena kõnepulti ei kasutanud, vaid seisis esimese rea ja püüne vahelises käigus, mis andis liikumisvabaduse ka jalgadele, kuna käte hoost ei paistnud talle veel piisavat. Oskas end kuulama panna, ehkki sisuliselt ajas kõige paksemat kroonumehe juttu. Vahel kadus

Toomal kuulamisejärg käest. Ta oleks võinud lähemalegi trügida, aga valitud kohast sai ta kõige paremini jälgida elusat Juudast, kes istus Prostakovi ja Sepa vahel ning sulas kokku üldise meestesummaga. Sulas kokku ükskõik kelle teise silmis, mitte aga Toomas Roosi ja Volde-
mar Undi silmis.

Eile öösel koppis Toomas Volli üles ja tunni ajaga said neist uuesti paarimehed, hirmsa kogemuse võrra targemad ja selle võrra ka mehi-
semad lahinguvennad, kes ilma mingite töotusteta ja muu tühise sõna-
prahita ühise vaenlase poolt liideti.

Jõle oli vaadata äraandjat, kellel endal veel aimugi polnud, et teda
juba vaadatakse, et ta mõne tunni pärast peab astuma meeste kohtu
ette. Veel ta naerab koos teistega, veel kortsutab kulmu, vehib käega
ja seletab Sepale midagi enda arust naljakat. Mismoodi võib küll ini-
mene ise ennast tunda inimkonna selle sügavaima kuristiku — reetmise
kuristiku põhjas? Neil peab selleks olema mingi õigustus, nad on õigus-
tuse välja mõelnud ja vist korrutavad endale seda iga päev, nii et sellest
on saanud lihvitud sõnade libe ratas. Huvitav oleks teada, mis hinna
eest too oma seltsimehed maha müüs? Kindlasti mitte akordse tasu eest.
Jõle vaadata. Ja jõle mõelda, et see plekilise näoga mees on kõigile teis-
tele komiteelastele veel seltsimees, kes korraldab valvepostide asja ning
lööb koos teistega tagasi töötsijate gruppe.

Liivak jõudis tänases «Uues Eestis» ilmunud artiklini ja Tooma tähe-
lepanu koondus jäägitult kõnelejale, kes artiklit väga tähtsaks pidas:

«Nagu näete, teie enda ühing rikkus kogu supi. No öelge ise, inime-
sed: sel ajal, kui vabariigi valitsus asutab kutsekodasid, et ükskord ka
töösajad üldrahvalikult ära korraldada, saate teie oma ühingu eestvõttel
hakkama kõige suurema segadusega, mida meie maal üldse on nähtud.
Kuhu see kõlbab. Ajaleht märgib õigesti, et süüdi on ühingu Kütteõli
osakond, kes võttis endale ebaseaduslikke õigusi. Arvestage seda, tööli-
sed, et artikli seisukohad on ka vabariigi valitsuse seisukohad, ja neid
tuleb teil võtta kui kõige tõsisemat hoiatust. On viimane aeg ohtlik
mäng lõpetada. Võite olla minu sõna peale kindlad, mul on kõik läbi
räägitud — juba täna õhtul hakkavad osakonnajuhatajad inimesi uuesti
tööle vastu võtma.»

«Keda võtma, keda jätma!» hüüdis Older, nii et saal kõmises.

«Selles vägevas artiklis ei ole tööliste nõudmisi nimetatudki,» jonnis
Unt koosoleku juhataja laua tagant.

Liivak ootas, suu lahti, kuni üldine sumin vaibus:

«Ma juba alguses ütlesin, et venitamisega võib minna kaotsi ka see,
mida töötülide komisjon vahendajana alguses pakkus ja millega töö-
andja siinemaani veel nõus on, minu sõna selle peale.»

«Teiste sõnadega — asume tööle, ilma et midagi sisuliselt oleks võit-
nud,» jäi Unt kindlaks.

Kuulajate pahameel inspektori vastu hakkas võtma avaliku lärmi
vormi. Juba vilistati. Juba trambiti jalgu.

«Ärge lärmake, vaid kuulake, mis minul on teile öelda. Kui inimesed
täna ei hakka ennast tööle registreerima, nõutab kaevanduse direktor
vastava kontingendi mäetöölisi Poolast, kus praegu töökäte ülejääk.»

Vile. Kisa. Kloppimine.

Kaalu ajas enda tagumises reas kogu pikkuses püsti, kallutas end üle
istujate ja oli valjuhäälselt veendunud, et see nõks küll läbi ei lähe.

«Vähe sellest, et see läbi läheb,» karjus Liivak üle lärmi. «Vähe sel-
lest. Välismaalt kutsutud tööliste tuleb anda ka korterid, ja need, kes

täna-homme tööle ei asu, peavad korterid vabaks tegema. Teist võimalust ei ole. Juhatusel on õigus korterid vabaks teha.»

«Jama!» hüüdis Toomas ootamatult valjusti. Ta ei kavatsenud ennast lasta avalikku vaidlusse kiskuda, kuid korterist väljatõstmise ähvardus tekitas saalis ilmselt hirmujudinaid, ja selle peale tuli hüüe nagu iseendast.

«Mis on jama? Kes seda julgeb öelda?»

Toomas trügis meeste vahelt esile, et oma vastast näha ja ennast sellele näidata.

«Teie olete töökaitseinspektor ja peaksite nime järgi tööd kaitsma. Teie aga, härra Liivak, sõitsite Tallinnast siia meid ähvardama ja noomima. Vaat see ongi jama!»

«Kes teie olete?»

«Mina olen tööline. Kaevur.»

«Siis kasige tööle!»

See ütlemine saigi ägedale inspektorile saatustlikuks. Tööle kasida ei taha ükski inimene ilmas. Tööle tahetakse minna, tööle sammutakse, mitte ei kasita.

«Ma ei saa praegu tööle kasida, sest mina ei ole streigimurdja. Bachmann pakkus mulle kohta koguni kontoris, aga mina ütlesin sellest ära, sest kui ma oleksin pakkumise vastu võtnud, siis oleksin ma lurjusena rikkunud streigi tavasid. Kütteõilis on sitked kaevurid. Ja teie ärge tehke ka ennast siin täiskasvanud inimeste ees lapseks. Te teate sama hästi kui meegi, et poola kaevurid oskavad kaevata kivisütt, põlevkivi nad ei tunne. Ma tahaksin küll näha meie kümnikkude ja härra Sosnovski enda nägu, kui paarsada umbkeelset söekaevurit meie põlevkivikihte puurima hakkavad. Esimese palga põmmutavad nad õhku ja siis istuvad nad oma kompsudega ilusti Tallinnas Poola saatkonna trepil.»

Välismaine ähvardus muutus paugupealt naeruväärseks kõigile arusaadavaks pildiks ja saalis puhkes kosekohinana naer ning kiiduavaldus. Mõnutundest ja erutuse kasvust hakkasid Toomal reielihased võdisema. Aga ta talitses ennast ning jõudis enne Liivakut jaole:

«Ja teie, töökaitseinspektor, tulete töölistele rahulikult ütleva, et neid seadusliku streigi puhul korteritest välja tõstetakse. Kes tõstab? Olge aus ja seletage töölistele ka väljatõstmise mehaanikat. Miks te seda ei tee? Aga vaat sellepärast, et mehaanika taha kogu sõit seisma jääbki. Või arvate, et tööline on nii loll ja ei tunne oma tillukesi õigusi? Me rakendame neid õigusi. Kaevanduse juhatus saab oma korterid kätte ainult kohtu kaudu. Kakssada kohtuprotsessi ei ole isegi mitte härra Bachmannile jõukohane. Ja kui ka on, siis mõtleme natuke, katsume natuke ette kujutada: kahesaja perekonna väljatõstmine ühes väikeses alevis on üleriigiline skandaal. Olge mureta, sellest jõledusest hakkavad kirjutama ka välismaa lehed.»

«Moskva, jah?» sai Liivak vahele mõirata.

«Küllap Moskva, küllap ka Pariis ja London ja Stockholm ja sada linna peale selle,» liialdas noor vaidleja tulises võiduveendumuses.

Tema oligi juba võidumees. Ühe pauguga, raksatava ägeda plahvatusega taastas ta usalduse streikijate silmis. Kontori poolt kokkuaetud koosolek ei andnud Bachmanni leerile ühtki plusspunkti. Nagu pilkeks just sellel koosolekul sai Roos kõige mõjukamalt Bachmanni alatu triki paljaks koorida.

Toomas Roosi autoriteet tõusis ainsa löögiga tippu. Närvid, mis toidu-

puuduses ja kontori ähvardamistes olid pillikeeltena pingule veetud, lõdvenesid järsku üldises lootusepuhangus. Lunastaja tuli kiusaja küüsi puhtana, ilusana, agarana, nakatades oma hooga vanamehigi. Närvide sõjas on säärastel ülevatel pingelanguse momentidel rabavalt suur tähendus.

Isegi Juudas trügis kätt suruma ja kuulama, mida etteotsa tagasitoodul inimestele veel öelda on. Tema krobelist sooniste sõrmedega kätt ei pandud tähele. Mis siis sellest? Jõudiski too ses tuhinas kõiki käppi läbi suruda. Võitjale võis ka niisama sõbraliku võmmu turjale lüüa, et ootamatust pöördest kasvanud salamuret varjata. Kas teistel oligi enam meeles, et Otto Muda kõige ägedamalt Roosi süüdistas, tema kõrvaldamist nõudis?

Oli meeles, Unt hakkas kohe sellest peale, kui komitee rahvamaja taha pöösaste villu oli platsi võtnud.

«Me kõik arvasime nii. Sa ise ka,» sai Muda tõsiehtsalt pahaseks.

Sepp tunnistas enda peasüüdlaseks. Mitte ülekuulamise pärast. Selleks oli tal ometi õigus. Ta arvas, et ei osanud täpipealselt küsimusi anda.

Older ajas Roosi loo ülepingutatud närvide kraesse. Aga tema meelest oli praegu olukord veelgi hullemaks läinud.

Pärast hallikaskahvatu rõugearmilise mehemüraka otsekohest prahvatust sigines meeste hulka võõrastav vaikus. Ka venelased, kes ses küsimuses nagu kokkulepitult peaaegu erapooletuse äärel olid seisnud, lõpetasid omavahelise tasase vestluse ja nihkusid lähemale. Ka nendele näis Olderi välja ütlemata jäänud, kuid kõigile arusaadav mõttekäik neetult olulisena.

«Noh, Tom, mis me ikka venitame. Räägi ära,» andis Unt signaali ning tõusis pingilt.

Ka Toomas tõusis püsti. Moment oli riskantne. Viherpuu otsustasid nad eile öösel jätta ainult endi teada ning paljastamine pidi õnnestuma psühholoogilise rünnakuga.

«Ma ei öelnud Bachmannile kohe ära. Tegin talle head näitemängu ja rebane lendas orki. Ta ütles, et kontoris võetakse hiljem, kui olen talle teeneid osutanud. Tegin näo, nagu oleksin ta kohapakkumist puhta kullana võtnud, ja kurtsin, et mul pole streigikomitees enam usaldust. Selle peale ütles Bachmann, et tal on ühe meie mehega salakaup, ja mina...» Kuradi suu hakkas järsku kuivama. Kõige raskem töö on valetamine, sellest läheb keel paksuks nagu padi. «Mina pidin ise salakauplejaga ühenduse võtma ja tema sõnumid kontoris sokuutama. Praegu pidi neil ajutiselt side käima kaitsepolitsei assistendi kaudu. Salakaupleja istub praegu meie hulgas. Enne kui ütlen ta nime, tahame Volliga teada, mis provokaatoriga ette võetakse.»

Olderi viha ses plahvatuslikus õhkkonnas leidis ainsa väljapääsu mahalöömises.

Eks see oli mõeldud muidugi vaimse mahalöömisena, kuid rünnaku-alune ei pidanud enam vastu.

«Perse minge oma streigiga!» röögatas ta muruveerelt püsti karates ja pistis pükste lotendades mööda pargiteed punuma.

Mõranemine võttis märgatava ulatuse kuu viimasel päeval, mil vabrik ennetähtaegselt remonti läks.

Päev hiljem sõitis Leon Sosnovski Poolasse.

Siis tulid esimesed kohtukutsed korterist väljatõstmise asjas, mida saatis plankudele kleebitud ähvardus, et mingit halastust enam ei tunta.

Sel õhtul tungis vastaskorterist sisse vaikne nohik Maks. Ta oli kõvasti julgust võtnud, peksis rusikaga vastu lauda ja nõudis õigust tööle minna. Toomas viskas räuskaja välja. Ta ei talunud viinastunud panikööri. Ja tal oli kiire, kuna lõpetas parajasti vastust kontori ähvardusele, ning seejärel tahtis ta Puusillale kõik täpselt kirja teel teatavaks teha.

Hiljem käis Maks vabandamas. Tegelikult oli ta kainenunud aruga veelgi suuremat muret tundma hakanud.

Remondile võeti meelsasti mehi, kes palumas käisid. Ka Maks võis tööürbi selga tõmmata. Mõne päeva pärast saabusid kohtukutsete tühistused neile, kes tööle võeti.

Older näitas naerdes oma kutset kõigile ja lubas enda lasta tapiga linna sõidutada. Hiljem tegi tulevikuplaane juhuks, kui töölised peaksid tööpoolest kaotuse vastu võtma.

Julma järjekindlusega järgnes löök löögile.

Iga päev tõi komiteesse mehi ja naisi, kelle majja jõudis puuduse kondine käsi. Tuli kirjutada tšekke kahekümne viiele sendile, kolmekümnele. Ainult väikeste lastega emad said leivatšekkidele piimalisa.

Kaevandusasula kohal lasus vaikus. Lõpuks ometi vaikis vabrik. Aga kõik teadsid, et need on kontorile võidetud vaikusenädalad, mida keskliidu korjanduslehtedega naljalt kinni ei topi. Põmmud maa all tuletasid meelde minööre, kes tilkhaaval kogusid uut varu jahtuma lastud vabrikukoletisele.

Kohtupäeva-eelsel hommikul oli Older peksnud oma kõige väiksemat poega leivanäppamise eest. Suurel rõugearmilisel mehel rippus pisar heleda ripsmekarva küljes, kui ta Toomale oma hingevalu kurtis. Kõögikapist võetud leivatüki pärast oli ta väikese Endli tagumiku rihmaga kirjuks peksnud!

Sel päeval tehti kirjalik avaldus direktori nimele. Komitee nõustus kollektiivlepingu punktid revideerimisele võtma. Kontori postkasti lastud kiri kadus kui pimedasse kaevu.

Vastus tuli hoopis Narvast. Politseiprefekti blanketil nõuti kategoorilises toonis kõigi koosolekute eelregistreerimist, sealhulgas ka streigikomitee koosolekute registreerimist.

Toomas Roos ja Ludvig Sepp kihutasid ülepeakaela Tallinna.

Alles kolmandal päeval vabanesid riigivanemal mõned minutid kütetöölilaste ärakuulamiseks, nagu tähendas koloneliaukraadis adjutant. Puusilda ei lubatud.

Turske vingus näoga puhas vanamees tohtu laua taga ei kuulunud kuigi palju, kuna ta rääkis ise. Kurtis oma igapäevase töö raskuste üle, selgitas kutsekodasid kui klassivahede reguleerimise ideaalset abinõu — muidugi juhul, kui kõik rahvakihid ise targa tahtmisega käed külge panevad ja valitsuse juhtmõtted ilma moonutamata omaks võtavad. Streigist ikka sama jutt mis ministritelgi. Oli komisjon, oli lahendus, miks ei arvestatud? Tema ametikoht ei võimaldanud tal vahendaja ossa

astumist. Arveteõiendust streikijatega ta ei pooldanud ja seda ta ka direktor Bachmannist ei eeldanud. Korterist väljatõstmise ajas streikijate endi süüks, kes pahatahtlikult niisuguse abinõu esile kutsuvad. Tööle tagasivõtmise eest lubas oma pooldava seisukoha avaldada, kuid tema rangeks nõudmiseks jäi kohene tööleasumine komisjoni poolt pakutud tingimustel. Streigimurdjate vallandamise punkti pidas halvaks kiusuks. Kokkuleppimise viimastes üksikasjades soovitas veel kord ühendusse astuda majandusminister Selteriga, kes on kogu looga tihedamini kursis ja kellel on ka volitused tegutseda valitsuse nimel.

Ilm oli pilves ja kogu Tallinn uppus niiskesse jahedusse. Kastanid pildusid juba lehti tänavatele.

Kaks löödud meest läksid Toompealt otse Pärnu maanteele seltsimeestega nõu pidama. Veel näis neile, et majandusministriga tuleb kohutada kaalukamatena. Veel süüdistasid nad endid sellepärast, et unustasid riigivanemale öelda seda ja teist.

Aga keskliidus oli vahepeal pomm lõhkenud. Pool tundi tagasi helistas Volli Kütteõlist. Sada kakskümmend lampi oli hommikul politseinike kaitse all kaevanduse kontrollväravast sisse läinud.

Tagasisõit kujunes mõlemale omamoodi kannatuse prooviks. Rong näis liikuvat teona ja igas jaamas peatuti terve igavik. Neile tundus, et tarvitseb vaid kohale jõuda, tarvitseb vaid õlg alla lüüa, ning hirmus katastroof jääb tulemata, teine vahetus jääb alla minemata ja need, kes seal käisid, häbenevad oma silmad peast.

Siis langesid nad äkki realismi kalgile kivipõrandale ning tundsid, et päästa võib veel ainult ime. Massiline tööleasumine võrdub tammi purunemisega, mida voolavate veemägede all enam ei paranda.

Toomas püüdis ajalehte lugeda. Aga sealtki vaatasid vastu kaotused. Franco tungis peale. Mis imelik asi, et ülekohtusel poolel on ikka nii palju jõudu tagavaraks? Seal. Siin. Ja küllap mujalgi veel.

Kaotust pole lihtne vastu võtta. Toomale meenus järsku üks tähtsusetu maleturniir koolipäevist.

SEE OLI tema jaoks hiilgav kuni lõpuni. Mingi eriline mängulust lubas tal ühe kaotusega püsida kahekümne poisi ees ning ainult vinnilise näoga Hargla seisis ta kõrval, see ainuke, kes teda võita suutis, kuid kes ise ka ühe rumala nulli sai hoopis taha jäetud mängijalt.

Esikoha pidi otsustama kolmepartiline matš Harglaga, kes kaotas esimesel õhtupoolikul ja kes kiunudes süüdistas ümber trüginud pealtvaatajaid. Toomas mõistis, kui raske oli vastasel, ja ta tundis võidetule isegi kaasa. Siis võttis Kernu valla poiss end kokku. Järgmisel õhtupoolikul alustas ta füüsikakabinetis Toomale vähetuntud avanguga ja viis tunni ajaga enda kindlasse võiduseisu. Pealtvaatajad lahkusid üksteise järel. Nad ei saanud aru, miks kaotaja üldse mängu jätkab. Kaotaja aga jätkas ikka veel mingis lapsikus lootuses leida rabav lahendus viigiks. Kolmandal õhtul alustas Toomas ülima ettevaatlikkusega, sest nüüd pidi tulema lahendus. Kõik läkski võidu poole kuni selle saatusliku käiguni, mille peale poisid ümberringi raskesti ohkasid.

Herman püüdis teda lohutada, püüdis kaotuse tähtsust miinimumini vähendada, lõi terve teooria kaotuste tasemetest. Kõik asjata. Lüüasaanu hüppas bussi ja sõitis puruksnäritud südamega Nõmmele, jalutas kuni tihke pimedani mändide all ning jättis kõik õpperaamatud hiljem puutumatuks lauale.

Aga hommikune päike tervitas naervat poissi. Kaotusevalu on liiga eba-
mugav selleks, et teda KAUA TALUDA!

Ühe tähtsusetu maleturniiri lõpp rikkus ainult öhtu. Kui kauaks jääb
hinge valu, mis järgneb streigi võimalikule kaotusele? Sama tunne
korrutatuna tuhandega, kõigi kaevurite kaotusvaluga. Tuhat öhtut.
Ligi kolm aastat. Võimatu.

Raudteeäärsetel põllul küürutasid naised kartulikorvidega. Noore-
poolne peremees ajas halli hobusega vagusid lahti. Ühe talu õuel peksti
reht, kaugel väljal roomasid viljakoormad. Oja veerel niitis vana lapi-
tud pükstes mees ädalat. Naine lookleval jalgrajal kandis riidega kae-
tud korvi, küllap seeneline. Kaugel kirikutorni ümber tiirutasid mustad
linnud. Ei ühtki märki katastroofist. Rahulik pooltühi vagun rahulikul
maastikul. Ainult kaks vaevatud meest rahulikus vagunis läbi rahuliku
maastiku sõitmas õnnetuskohale.

Ja polnud enam kuhugi õlga alla lüüa.

Ühingus istus väikest kasvu, head lõhna levitav mundrimees ja vaid-
les Undiga, kes keeldus mingile paberile alla kirjutamast. Kui Sepp ja
Roos sisse astusid, hüüdis higine sasipäine Unt neid appi:

«Kas me oleme ühtki komitee kirja välja pannud allkirjadega?»

Alati olid need plangule läinud terve streigikomitee nimel. Aga
milles siis asi?

Toomas luges ilusas masinakirjas teksti:

«Streigikomitee teatab kõigile streikivatele töölistele: kuna enamus
töolistest on tööle asunud, siis teeb härra peaminister Narva politsei-
prefekti kaudu teatavaks, et Kütteõli tööliste streik loetakse lõpetatuks
ning streigikomitee läheb laiali. Kõigil töölistel, kes veel tööle asunud
ei ole, soovitatakse seda teha otsekohe.»

Oodati Toomas Roosi reageeringut.

«Oleme sunnitud laiali minema. Kas nii või teisiti oleme sunnitud ka
edasi andma, mis härra peaminister Narva politseiprefekti kaudu tea-
tab. Viiekümne aasta pärast ei tea keegi, kes Kütteõli kaevurite traagi-
list streiki nimeliselt juhtisid. Aga küll teatakse, kes oli tuhande
ühexasasaja kolmekümne kuuendal aastal selle va-ba-riigi peaminist-
riks.»

Väikese hallipäise mundrimehe galoppivad sõrmed laual peatusid, ta
silmad paksude prilliklaaside taga kitsenesid.

«Mis te sellega öelda tahate?»

«Kui valitsus ei luba töölistel oma majandusliku huvi nimel streikida,
siis on see valitsus pankroti äärel.»

«Teie nimi?»

«Kas minu nimi, härra prefekt, muudab olematuks hirmsa tõe, mille
ma praegu ütlesin? Teade pannakse välja. Seegi ei muuda asja käiku.»

«Hästi. Mina ei tulnud siia vaidlema, vaid valitsuse korraldust raken-
dama,» ütles kõrge mundrikandja pabereid kollasesse nagisevasse port-
felli pistes. «Pidage meeles, et igasugused katsed jätkata streigi organi-
seerimist on nüüd juba vastuolus seadusega ning kuuluvad kohtu kor-
ras karistamisele.»

«Kas komitee rahavahekordade likvideerimine ka või?» tahtis Unt
veel pilkepistega hiilata.

«Likvideerimine ei ole organiseerimine,» tuli kuiv torge hüvastijātu asemel.

Väljas oli sadama hakanud. Iga minutiga tõmbus pimedamaks. Linda Pleis, kellele Larionov oli järele saadetud, ilmus vihmamantlis, põlev tormilatern käes.

Ta oli kangesti toimekas ja liiga pidulikus heledas kleidis, mis märja mantli alt kuidagi kohatuna välja tuli. Aga sellelegi vaatamata tundis ta väga, väga kaasa meestele, kes kuuenädalase pingutamise peale midagi ei võitnud.

«Palka ei võitnud, kollektiivlepingut ei võitnud, aga meie ametiühing sai nüüd lapsekingadest ükskord välja,» leidis Toomas järsku arvetelt pilku üles lüües. «Või arvate, et neil ei tulnud meie pärast miljonit korstnasse kirjutada. Vähemalt. Ja see juba sunnib organiseeritud töolist arvestama. Las kogume uuesti jõudu!»

Undil oli jälle kõva peavalu. Aga koju minna polnud isu. Mitte ükski neist istujaist ei tahtnud hakata koju minema. Üksijäämise hirm. Silm silma vastu perekondadega. Ükski komiteelane Sosnovski armule ei lootnud, kuigi Roos ja Sepp tulid riigivanema sõnaga — mitte lubada arveõiendusi streikijatega. Jumal kõrgel, keiser kaugel.

Linda Pleisil ei olnud poekassas kolmel pühade laupäeval kokkugi nii suurt summat, nagu ta nüüd komitee laekurilt lõpparvena kätte sai.

«Ja kuidas ma julgen minna, üksik naisterahvas, selle pimedaga koju — ligi tuhat krooni käekotis,» lisis Linda pool-naljatumisi.

Older leidis, et siin polegi nalja, ning pakkus ennast vahimeheks kaasa.

«Tulge siis juba kõik. Ma teen teile natuke eluvett välja. Oletegi muidu siin nüüd na plasside nägudega, ise kanged mehejuurikad.»

Viieks minutiks tuju ja kuraaži! Veidi tegevust, mis mustade mõtete kaarnakarja aitas eemale peletada.

Üles mehed oma poriste saabastega küll ei tulnud. Nemad harjunud siinsamas poeruumides kastide ja tünnide otsas oma õllepudelit kummutama. Kusagilt tagant pimedusest ilmus letti kolmveerandiitriine «riigivanem». Olut võis iga mees enda käega riuilult võtta, sel ajal kui kohev poemand leiba ja suitsuvorsti lahti lõikas.

Volli löi päkaga korgi minema ja lasi pudeli ringi käia. Kõigepealt anti «viinakomissarile», et ei oleks ütlemist. Kurb ja mehelik naljatamine, mis kohe uppus pai perenaise tervitamisesse. Tuletati meelde, kuidas Pleisi pood leivakilost kaks senti maha jättis, ja Sepal oli teada seegi, kuidas Linda latsekestele piimatilga ikka liitrile otsa surkas.

Õige kiitus läheb inimesele magusasti hinge. Linda silmad hiilgasid, pehmed käed valmistasid vilkalt matsakaid suupisteid.

Varsti kõmises suletud poes üleüldine arvamustevahetus. Viin teeb mure kergemaks ning annab julgust näkku vaadata ka tumedale tulevikule.

Kus tehti põhiviga? Miks närvid vastu ei pidanud? Kas Muda, kes kadus kui tina tuhka, mängis juba algusest peale vorsti? Kas ei tulnud kõik juba sellest, kui Roosile vahepeal itsket tehti? Mis sest, et mõni päev, oota, mis sest, aga inimesed ei anna sulle enam täit usaldust. Muda lugu otsa, vaata, hakkaski komitee rahva silmis langema. See nüüd ükski... Mõistagi, et see ükski ei oleks... Kõige tähtsam punkt on ikkagi talupojas. Mis talupojas? Jah, talupoja hinges! Paljukest meil päristöölist leidub. Suurem osa taludest tulnud. Ega kirka käes veel töolist ei tähenda. Aga Ilmar! Ilmar? Older ju puhta talupoja poeg. Jah, ja

pidas lõpuni vastu, endal pere taga. Ära sa, Roos, nii ägedasti viltu vea. Ilmar Ilmariks, aga Päts oma poliitika just talupoja varakogumisele rajabki. Selles mõttes küll, oota, aga . . . Mina ütlen, et keskliidu mees- tel oleks tulnud kõik kaevandused üles tõsta. Eks katsu, kui Paukson . . . Paukson on tõbras. Nüüd on minul ka päris selge, mis mehed need on. Kroonutöölised! Ja riik on meil esmaklassiline. Priima värk. Tahaks näha, kui üks valgekrae selle palgaga peaks all suhvlit vuhtima. Ha-ha-ha-ha-haa! Tal oleks enne toss väljas, kui perse higiseks saab. Oi vabandust, pai perenaine. Aga perenaine, miks perenaine ise ei võta?

Perenaine ei tahtnud, tal oli niigi hea meeste juttu kuulata ja oma piskust mõnd suutäit pakkuda.

Peiesid kaua ei peeta. Ka Kütteõli streigi peiepidu ei kestnud üle tunni ja pehmekeelsed mehed hakkasid läbi vihmasabina kasarmute suunas astuma. Pimedus, vihm ja tume tulevik. Vilkuvate tulede read. Iga tulukese taga inimesed mõtlemas toidurahale, millest pidi pigistama veel saapad, sokid, palitud, pesu, mõtlemas vihaga nendele, kes ennast võita ei lasknud, ja kibedusega nendele, kes võita ei osanud.

Viin oli Vollil peavalu ära võtnud. Lahkumisel mängis ta muretut. Lõi Toomale kämblaga õlale ja ütles nagu poisipõlves:

«Homme näeme.»

«Kus kohas?»

«Kus kohas? Jaa. Eks siis ikka kaevanduse putkas. Sosnovski Poolas, küll Takjal meid alla saadab.»

«No luba kahelda. Sosnovskil ammu must nimekiri tehtud.»

«Siis ratastele ja uut ilma otsima. Mõni mõis!»

«Mõni mõis!»

Jalgratas tahtis määrimist ja just selle töö kavatses Toomas veel õhtul ette võtta, sest viinavingust hakkasid juba läbi paistma koduste mure- likud näod, ema vaiksed südamesse tungivad ohked. Ükskõik mis tööd tehes ei ole ka suur mure suisa tont seinal.

Maja juurde viis aedadevaheline lühike tänavajupp. Sellel teosal tuli talle vastu Elgi, keda ta pimeduse ja vihmavarju tõttu ära ei tund- nud, tüdruk aga teda küll, sest ta oli oodanud ning kuulnud Toomast kellegagi lahkumissõnu vahetavat.

«Natukese aja eest tuli teile politseinik Mitt,» ütles Elgi ärevusest sõnalõppe neelates ning toetas ennast vastu aialippe.

Politseilist lahendust ootas Toomas kõige vähem. Ta ei teadnud endal olevat vanglaga lõppevat süüd, kuid sekeldused politseiga ei meeldinud talle sugugi.

«Ta istub ja ootab sind. Sind areteeritakse.»

«Ja mis siis sellest?»

Tõepoolest, mis saigi sellest olla, kui politseinikul oli käsk üks eesti mees kinni võtta? Kuhu oli sel mehel pakku minna?

«Tulin välja, et juhul, kui tuled, hoiatan sind.»

«Aitäh. Ühesõnaga — saame veel enne hüvasti jätta, kuigi . . .»

«Mis sa tegid? Millega sa hakkama said, et nad sind kinni tahavad võtta?»

«Ütlesin prefektile, et Eesti riik ja tema peaminister ei kõlba koera hanna allagi,» meenus järsku noormehel üks üsna reaalne võimalus ja ta kõhust käis läbi vastik jõnks.

«Sa oled hull.»

«Ja võib-olla tegin veelgi midagi, mis nende meelest karistust vää- rib.»

«Mida? Ütle, mida?»

«Ma ei tea. Ütlesin, et võib-olla. Nemad ju teavad paremini nõksusid, kuidas tülikatest kodanikest lahti saada.»

«Ma ei saa täna magada.»

«Miks? Minu pärast? Või mispärast? Kui minu pärast, siis muretsed sa küll asjata. Peavad kroonu toidul natuke kinni ja lasevad lahti, et otsigu ise. Ja igale poole annavad teada, et liigub ringi punane batsill. Ei kaevuriks, ei turbalõikajaks, ei metsatöölisekski, sest inimesi rikkuda nad ei lase. Ehk õnnestub saada kusagil üht erilist salajast tööd, sibi-tööd, aga see on isegi minu silmis kaunis õudne amet...»

«Ma mõistan su meeoleolu, aga ütle, kas sa siis ka nüüd ei taha minna onu juurde?»

«Ei.»

«Miks? Kõik on ju siin lõppenud?»

Toomas vaikis. See oli uue kvaliteedi tekkimise silmapilk. Sekundi jooksul uueks saanud, nägijaks muutunud, tundis ta hämmeldust oma hiljutise pimeduse üle. Kuidas võis ta olla armunud ja armastada seda tühist papagoid, kes aina kordas ja kordas oma mõttekest, nägemata korrakski mehe hinge, aimamata valu, mis lõõmas lüüasaanu südames mitte enam tühise malekaotuse pärast, vaid sellepärast, et tal ei lastud isegi mitte vastutust lõpuni kanda, silma vaadata kõigile kaaskannatajatele, kellele ta ometi töötas võitu, mitte kaotust.

«Ütle siis ometi midagi!»

«Ei. Sa ei saa sellest aru.»

«Ma saan aru.»

«Jah, jah, siin on minul küll kõik lõppenud. Nüüd on lõppenud. Aitäh hoiatamast. Täna pole mul mingit isu politseinikuga vestelda. Tahan olla veel omaette peremees. Las otsivad vaba kodanikku. Ütle Astale, kui näed, ta andku vanadele teada, et kuuri pole sisse murtud, vaid see olin mina, kes ilma võtmeta ratta järel käis. Ela hästi!»

«Toomas!»

«Tasem. Ela hästi. Võib-olla juhtume veel kunagi kokku ses neetud karjakoplis.»

Oma kuuri sissemurdval mehel oli kahju isast, kes hommikul peab hakkama parandama lukku, ja emast, kellele kogu lugu aina uusi muresid juurde kannab, ja omamoodi kahju oli tal ka noorest võõrast naisest, kes ikka veel mustava koguna aia ääres seisis ning sellega põgenejale kuuritaguse raja, ringiga maanteele väljaviiva kõrvalraja peale sundis.

Põgenikud peavad kasutama iga vaba hetke sügavaks uneks, et kohe esimese kahtlase krabina peale üles viskuda.

Toomas Roos oli alles algaja põgenik ja tal oli liiga palju mõelda, et magama jääda, kuigi heintes paksu saaniteki all oli väga mugav ning tasane vihmasabin laudakatusel mängis meeldivaimat uneviisi.

Heintes tundus olevat nõmmeliivatee lõhna. Või jäi see ninna kuumast teest, mida perenaine hilisele märjale ja natuke imelikule saabunule pakkus. Ah Tommi? See oli siis Tommi! Üheksa aastat tagasi. Jajaa! Siin oli kõik vanaviisi, ainult Peep ja pisi-Sirje olid veel juurde siginenud ja nende vanemad paistsid hoopis nooremad kui karjapoisi-

päevil. Mis seal imestada. Poisikesele paistab kahekümnene vanemana kui täiskasvanud mehele kolmekümnene.

Toomale meeldis lakas. Ei olnud sugugi külma, nagu perenaine kartis. Oli ainult mure koduste pärast, mure lüüasaanute pärast, ja teadmatust.

Keegi astus üle rohtukasvanud õue. Sammud lähenesid. Ettevaatlikud ja kiired sammud. Siis naksusid redelipulgad. Luugi paotamisega oli tulijal veidi tegemist.

«Kes seal on?» küsis Toomas sosinal, endal süda sees kui vasar põmmimas.

Naine?

Õine külaline tõmbas enda taga luugi koomale ja jäi liikumatuks. Oli kuulda, kuidas ta oma hingamist püüdis valitseda. Alt kostis mäletsevate lehmade puhkimist ja kettide tilksumist.

«Ma tulin ütleva, et ärge siia jääge,» sosistati siis luugi juurest.

«Kes te olete?»

«Ma olen siin lapsehoidjaks. Te teate mind küll, ma olen Lembit Kaalu õde.»

«Aime?»

Toomal hakkas äkki seletamatult lõbus. Tore lugu. Nägus mustasilmaline neiuhakatis tuleb ise poisi juurde ehale. Mida kuradit peaksid poisid niisuguses olukorras tegema? Ta tõusis paremini istuma ja mäs-sis selja tekiga kinni. Lakas oli tõesti jahe. Heinad sabisesid ja ta ei kuulnud alguses kõike, mida luugi juurest sosistati.

Tüdruk oli pahane? Või lihtsalt suures ärevuses? Ta oli oma asemelt kapi tagant pealt kuulnud. Ei oleks sugugi vaja olnud politseist rääkida. Peremees arvas nüüd, et äkki varjavad hoopis suurt kurjategijat, kes põgenemas, ja lubas vara hommikul, kui veidi valgema, politseisse ütleva minna.

«Või nii on lood,» muutus mees nukraks. Naljakas, ent samal ajal ka lõpmata nukker lugu. Viinauimas tehtud otsus siia kunagisse karjatallu sõita tundus kainenenu meeltes üpris pentsikuna. Kõikjal ainult teiste elu segamine, rahuliku une rikkumine.

«Sõitke kohe ära,» soovitati tulise sosinaga.

«Hommikuni aega veel küll.»

«Aga te võite magama jääda.»

«Ei jää. Sul hakkab külma.»

«Ma olen heinte sees.»

«Heinad on soojad, eks ole? Ah nad siis ei uskunud mu lugu. Aga sina, Aime, usud või?»

«Miks ma ei usu.»

«Kuidas sa siia said? Kas nad kuulsid?»

«Ei, nad jäid magama. Ma tulin veranda kaudu välja.»

«On sul hea laps hoida?»

«Sirje on väike, vahel karjub. Aga Mati on vastik poiss, ja Peep, see on neljane, teeb ka venna järel paha.»

«Mati on vist kümne ringis. Kui mina siin karjas käisin, siis oli Mati alles hällis. Pagana kõva tõrts aega on sellest mööda läinud. Ja nad joo-vad ikka liivateest keedetud teed...»

«Mina küll ei taha seda.»

«Mina ka ei tahtnud. Aga täna maitses päris hästi. Poisipõlv tuli selgesti meelde. Kui ma oleksin teadnud, et nad mind ei usu, võib-olla siis poleks ka tahtnud.»

Toomas ei osanud enam midagi öelda ja mõtles, miks tüdruk vaikides

istub ja ära ei lähe. Tal oli tunne, et kui tüdruk on alla läinud, saab ta hakata ühte tähtsat mõtet mõtlema, niisugust, mis nagu universaalne võti kõik lukud lahti teeb.

«Minu meelest peaksite küll ära minema.»

«Kole pime on. Pori ja pimedaga on paha sõita, ma leidsin vaevalt küla üles. Ja ma olen hirmus väsinud.»

«Siis te magate sisse.»

«Ära karda, olen viimasel ajal harjunud vähese magamisega. Ja ega ma ei karda politseid. Ma arvan, et neil on mind väga raske vangi panna, olen ju kaval kui porikärbes.»

«Ei ole ühtigi kaval.»

«Noo? Mis ma siis olen?»

«Ma ei tea. Kaval te küll ei ole.»

«Hea küll. Ma mõtlesin siin ja minul on niisugune arvamus, et nad ei saagi mind seaduse järgi vangi panna. Võib-olla tuli konstaabel mulle ette lugema väljasaatmise kirja.»

«Väljasaatmise kirja? Mis see on?»

«Üks paber. Seal on kõik üleval, kus ma ei tohi elada ja kus ma võin elada.»

«Aga mis õigusega? Mispärast?»

«Mispärast? Sellepärast, et seda päris õigust maailmas nii napilt on. Kui vana sa oled praegu?»

«Kuusteist.»

«Tahad, et peremees mind välja anda ei saa. Aga äkki peremehel on õigus mind välja anda?»

«Ei ole. Mitte mingi hinna eest ei ole. Niisugune igavene...»

«Aitäh, Aime. Sul hakkab siin külm.»

«Mul ei ole sugugi veel külm.»

«Sa oled tubli tüdruk. Pean sind alati hästi meeles. Aga nüüd heidan ma magama.»

Heinad hakkasid sabisema, luuk lükati pärani ja murelik hoiataja hakkas redelitpidi alla laskuma.

«Ärge siis kaua magage. Ma ei taha, et politsei teid kinni võtab.»

«Ole mureta, seda ei juhtu. Lähen homme ise neile külla. Peaasi, täna vastu õhtut ei tahtnud enam neid lolle mundrimehi näha. Ära sa, Aime, kunagi mundrikandjale mehele mine, eks ole?»

Pimedusest kostis kerge turtsatus ja luuk lükati kinni. Eks naljaks oligi see öeldud, sest üks tubli mees ei pea ometi tublile tüdrukule jätma haleda põgeniku muljet, kes kusagil heinavirnas hirmust väri-seb.

Ka pilkases pimeduses peab silmad sulgema, kui soovid, et une hall mehike su juurde julgeks hiilida. Väsinud ajus ei kinnistu terviklikud pildid. Sähvatavad vaid fragmendid. Elgi kurb nägu. Sosnovski tahmane lõust veduriaknas. Elgi piinlikkusest õhetav nägu. Volli sasipea. Aime ehmunud-õnnelik pilk. Tantsijate murd lampide valgel. Elgi rannas. Elgi Pirital valges pluusis.

Mitte midagi halba ei ole Elgis. Neetult kahju, otse hale, hale, et kõik nii pidi minema. Ta ei mõista meest, kes pole ju mingi mõistatus. Õppis tundma üht poissi ja jäi talle truuks ka siis, kui poisist sai oma klassi tagasitlunud mees. Kogu mehaanika.

Mida ta praegu teeb? On ta veel üleval? Süüdistab ta Toomas Roosi?

Pimedus. All mäletsevad ja puhivad loomad. Soojas kambri norskab tõsine põllumees, kes aovalgel enne kartulimaale minekut käib igaks

juhuks valla konstaablit hoiatamas. Et ei tuleks peresse pahandust. Kusagil kapi taga, jälle kapi taga, viskleb rahutuses kuueteistkümneaastane tütarlaps, kes ei tohi mundrikandjale mehele minna.

See tütarlaps on Toomas Roosisse armunud. Toomas Roosist aga võib siin sõjaseisukorda seatud karjakoplis saada ka üks mundrikandja — vöödilise mundri kandja.

Elgile tuleks kirjutada kiri. Pikk ja põhjalik. Alustada juba sellest, kuidas poisike Tom esimest aastat onu juures elas, kuidas talle seal kõik pööraselt meeldima hakkas — toad, mööbel, veeklosett, raadio, õunaaed, autosõidud. Osasaamine eluhüvedest kui üks uhkeldamise allikaid. Kui poleks Hermani sügavat varatarka uhkust vastu tulnud, siis poleks praegu ainsatki takistust Toomas Roosi ja Elgi Segleri ühinemiseks. Ehk oleks olnud juba ühine kena kodugi selle pimedada laudapealse asemel. Astale poleks siis tarvitsenud öelda vihaseid sõnu ja vanemad poleks pruukinud häbeneda poja pärast, kes nüüd peab minema mundrimeeste küüsi. Siis ei oleks tarvitsenud maha jätta suitsetamist leivaraha säästmise pärast ega oleks tarvitsenud kuulda isa pilkavat mühatamist selle lapsikuse pärast. Siis oleks võinud omandada mingi kauni kombe kutsuda endi poole valitud külalisi või vaadata ära kõik teatrietendused. Siis oleks võinud sõita pulmareisilegi, et armastada võõral maal võõraste lahkete teenrite soodustusel. Kusagil merekaldal või järvesopis oleks võinud veeta raugeid suvepäevi, et järgmisel suvel tantsida kusagil lõbus-lärmakas kuurhoones. Küll kõige kõrval oleks jäänud siis veel aega laialt enda harimisekski, antiiki tungimiseks, keelteoskuse omandamiseks. Ja moodidesse poleks siis vajadust nii hädise pilkega suhtuda, vaid leebe mõistva üleolekuga kui mees, kes . . . Kui härrasmees, kes . . .

Kui kaks lehma võidu põit kergendavad, siis ärkab laudalakas erkalt uinunud mees ilmtingimata.

Läbi luugipragude võis aimata öö taandumise märki.

Niiske ülikond oli heintele visatuna kortsud sisse võtnud, kuid mees polnud nõudlikus tujus. Ta lükkas luugi lahti. Kogu küla magas sügis-hommikus hämaruses.

Õhtul sõbrunenud süsimust koeravolask ilmus rehe alt välja ja venitas magusas ringutuses reisi.

«Hüvasti, Pontu, lihtne mehike. Ega sa ometi kavatse tervisi saata ühele oma liigikaaslasemale Hektorile? See olevat küll ühel tõprapojal püksid lõhki rebinud, aga see juhtus tal kogemata. Pealegi ei näe ma su uhket suguvenda nii pea või ei näe enam üldse, sest nii mõnegi mehe elus algab nüüd uus ja hullem järk. Aidaa!»

Tahenenud teel võis lausa lusti sõita.

Kiri Elgile? Kas ta mõistaks lõpuks kõike põhjani? Ja kui mõistaks, kas muudaks see enam midagi ses elus, mis oleks võinud olla, jah, oleks võinud olla.

Aga SEE OLI NII, NAGU SEE OLI.

Pompejis

SIIN UNES EI RÄÄGI LAPS

ei õhka laudas lehm
ei valva läve koer
ja keegi ei maga
kellegi kaisus

Venuse tempel on tühi
saunad on kuivad
purskkaevud on vait
Kord siivutu lind
lendas teisele tuvile selga
Ja nõnda nad
kuuma tuha all
aatriumis elama jäid
tuhat aastat ja kauem
purpurpunasel seinal
maalitud õrre peal

Võib-olla inimhäälselt
nüüd öösiti itkevad
kivid siin
tahmavihmast ja sinistest välkudest
sulatule punastest koskedest
tontlikult valgest maast
otsekui leepranahksest
millest isegi nutuga
harjunud silmad
kohkuvad tagasi

Pilkase pimedal lävel
ehitas unistaja
sõnadest õhulosse
kui siis Vesuuvi kurgust
kärgetas taevasse
puu
tüvi sel piinial must
oksad tigeapunased
Hukkus teater
toed ja sambad
kukkusid kolinal jumalad
peatuks ja küünarnukituks
Mälestustes võib-olla

miski ei varise kokku
Hauast väljakaevatud
linn
ja anumatesse kuivanud
viin
mõttevärvide jõus
edasi elab
akadeemia hiites vaidlused
templites vandenõu
saunades luule
Cave canem

NAISED TÕSTAVAD KÄTELE LAPSI

Need lapsed ei kasvagi
suureks
Nende päev jääb katki
nende silmadesse hangub
igavene lapseag

Suured õied on toas
Tüürose purpurist eesriided
hoiavad jahedust
Krateeris veini veega
lahjendab ori
Keegi neetult ilus ja laisk
tapab igavust
Must vein seisab sinises klaasis

Armastajate ööl
keegi vargsi
ulatab võtmed
vana halliks läind koer
ju vist ei kuulnud
Keegi kavatseb alata
tähtsat tegu
Keegi valjusti püüab
elu
paremaks nutta
Kergesti vesistab see kes ise
sadu silmi on pannud
pisaraid valama

Mõni kuulutab paratamatust
mis seadusi peale sunnib
ja tegusid
mõni tagajärgi juurdleb
ja põhjusi otsib
Üks usku nõuab
et kinni tast hoida
Teine veel ei tea kuidas toimida
otsuseid kaks on tal
Aga mirt teeb neiule rõõmu
üksainuke õites oks

Tige vanadus veab
vagusid näkku
prosedale
Mirriga kastetud saab
üks õnnetu pea
ja rinna käharad karvad
Usub mõni et orjus
on maailmast püsivam
Õnnetustest ei ole
veel keegi õpetust võtnud
Kõrgel puus punab magusaim
õun
Need kes isuvad teda
ei ulatu võtma

Müüri varju heitsid
nad maha
Ka teistega on ju
seda korduvalt juhtunud
kui arm valab neisse
põlemistuld
Võidukaarte alt läbi
traavivad hobused
lilleahelad kaelas
Hoiatab kelluke ristteel
et kandetoolid
ja kaarikud kokku ei
põrkaks

Viinad käärivad
tulel keeb oapuder
Tänaval jõudevahtijad
Kime kauplemiskisa
tüss
valetäringumäng
Kröösus põlvitab müntide
mäe ees
Kedagi rõõmustab ost
iludusmärkide toos

Piin on arukal kaua
kõnelda lolliga
Joo ja raputa mured südameelt
Pärjatud päi on ta
lõhnast sidrunipuust
lebamispingil külili
See kes pärjata
kõrgete lauas kohta ei vääri
Liudadel kantakse ette
söömingu sissejuhatust
joomingu rõõmsat algust
metssea verist liha
valge rasvaga maksa

lumega ülepuistatud
kõiksugu rohtusid peeni

Laest langeb lõhnavat vett
uimaseks teevad roosid
väsinuks lebamispink
tundetuks tantsutüdrukud
Tüütavad Lesbose viisid
verre ei löö Lesbose
viin
Meelekujutust toitku
armutoa õpetuspildid
Priaposelt saagu väge
virguja harude vahel

SEE PÄEV OLI LÜHIKE
lapsed ei kasvanud suureks
Üks tüdruk komistas kividel
silmaades loomalik
hirm
Vesuuvi pärani kurgust
surmapuu plahvatas üles
laia krooniga piinia
Pilkasest pimedast sadas
mustade tegude arve
Aur kiskus lahti suud
tuhk tuiskas kinni silmad

Võib-olla nüüd öösiti
kivid
hüüavad inimhääli
Ja rohi sööb varemeist läbi
kui kisendus unes
Võib-olla päikeses küpsevad
marjad
tilguvad verd

KES KUULAB SIND HOIATAV MAA
ja mõistab su märke
ja kõnet
ja ärkvel on ja ei maga
võib-olla ehk see
kes kuristikkude kohal
käies ka mõtelda suudab
Kes janu käes piineldes jaksab
karika tagasi lükata
Kes nälginult sööma ei istu
olgu või eeposepikkune
roogade laud

Ei mõista su kõnet see
kes sündides pime
kes kurdiks ise end teeb
kes petetud on
ja kes petab end ise
Kes usklikult lihtsameelne
või muretult lapsik
kes roimar ja tööriist kes

POMPEJIS ON APRILLIKUU

oliivipuu heledad salad
teele jäid maha
busside vaevatud kered
ohivad väravas
Ah kui palju koralle
on aetud niitide otsa
neid tahtma
Kunagi maksid nad vähe
mõned sestertsid vaid

Metsiku küüslaugu õied
tungivad templisse
Päike karistab lagedust
Väriseb õhk
Klaasises taevas ei sebi ühtegi
pilve
Magab
või teeskleb magajat
kahe valge peaga
Vesuuv

Higi nõrgub rindade nõkku
reied kleepuvad kokku
valgusest pime
määgiv turistide kari
lämpab Fortuna tänaval
Kihvad irevil karvad püsti
lävel hoiatus uriseb näkku
Cave canem
Kui see üksi suudaks vaid
vaenlase eest sind kaitsta
Järeltarkuses sageli
selgub kes on su sõber

Aatrium söögiruum peristüül
antiikse *playboy* villas
Seintel *ars amatoria*
armuõpetuspildid
Quadrupedans Equinus
Ja kaalukausil on sahk
Priapose omast vägevam

Mehed on kadedad
daamid on tummad
oma liire nad aga
taga ei kahetse

Pompejis on kevadekuu
Päike põletab lagedust
Väriseb õhk
Metsiku küüslaugu õied
tungivad templisse

Kes kuulab sind hoiatav maa
ja mõistab su märke

Magab
või teeskleb magajat
kahe peaga
Vesuuv

Pompejis 1964
Tallinnas 1967

Revolutsioonipäevad Esna vallas

evolutsioonilised sündmused suurtes keskustes erinesid paljus sellest, mis toimus noil päevil külades ja mõisates. Neis kodu-uurimuslikes ridades heidaksimegi pilgu ühe tavalise Kesk-Eesti valla minevikku.

Esna vald asus seal, kus praegu on Esna külanõukogu ning selle piires kolm kolhoosi ja naaberkülanõukogudest kaks sovhoosi.

Nüüdse «Oktoobri» kolhoosi aladel olid varem Esna mõisa maad (Paide—Tamsalu raudteest lõuna pool), Küti karjamõis, Esna ja Ämbra küla ning Peetri kirikumõis; Kalinini kolhoosi maadel — Müüsleri mõis ja Kõisi mõis koos samanimeliste küladega. Kunagine Öötla mõis ja Öötla ning Vodja küla moodustavad praeguse «Punalipu» kolhoosi.

Paide külanõukogusse kuuluv Viisu sovhoos hõlmab endise Viisu mõisa koos Koordi külaga; Alliku sovhoosi Kodasema osakond endise Kodasema mõisa ning Tännapere küla ja Esna mõisa maa-alad Paide—Tamsalu raudteest põhja pool.

VEEBRUARIREVOLUTSIOON

Pärast seda kui Petrogradi revolutsioonilised töölised ja soldatid kukutasid isevalitseja (27. veebruaril 1917), likvideeriti märtsikuu esimeste päevade jooksul tsaarivõim ka kõigis Eesti linnades. Loodi uusi võimuorganeid (miilits jms.).

Paide kodanlik linnavolikogu nimetas aga miilitsakomiteesse endised politsei juhtivad töötajad. Linnavahtid ja strasnikud tõmbasid erariided selga, panid valged sidemed ümber käsivarre — ja Paide miilitsavägi oligi moodustatud. Säärane teguviis tekitas rahva seas meelepaha. Öeldi: «Vana valitsus uue naha sees.» Rahvas kogunes turuplatsile ja nõudis selle kohta seletust. Öhtul hakkas rahvahulk koos soldatitega politseilt ja strasnikutelt sõjariistu ära korjama. Niisugust pööret nähes viisid linnavahtid ja strasnikud ise oma relvad tagasi. Otsiti endist kreisipolitsei ülemat Senko Popovskit ja rahvakoolide inspektorit Rõbalkat. Need olid aga linnast põgenenud. Revolutsiooniline rahvahulk vabastas vangid Paide vanglast.

Teated Paide sündmustest jõudsid Tallinna liialt erutaval kujul. Kohe saatis sealne miilitsakomitee erirongiga 50 relvastatud meest Paide. A. Veiler määrati kubermangukomissar Poska poolt ajutiselt Paide miilitsaväe ülemaks. «Ühenduse» saalis moodustati seltskondlike, tööliste jne. organisatsioonide esindajate poolt uus enamasti kodanlastest koosnev rahvakaitseväe komitee. Relvastatud mehed sõitsid Tallinna tagasi.

Paide VSDT(b)P organisatsioon oli nõrk ja nii saavutasid kodanlased ka teiste omavalitsusasutuste valimistel enamuse. Maal toimusid muudatused rahulikus tempos.

Esna vallas ei olnud enamlaste partei rakukest ega muid töölisorganisatsioone. Sellest tuligi, et Veebruarirevolutsiooni ajal haarasid vallas võimu kodanlased. Märtsi algul vabastati urjadnikud, kuid nende asemele moodustati kodanlastest rahvamiilits. Esna vallas pandi vanemmiilitsionääriks vallasekretär August Vilms. Töölistele ei antud koosolekutest ja valimistest mitte teadagi. Nii haaras kodanlus ka vallavalitsuses ülemvõimu. Uueks vallavanemaks valiti küll kingsepp Johannes Septer, kuid rikkamad taluperemehed pilkasid teda: «Kellega sa valla ees vastutad? Ega su liistud midagi maksa!»

Töölised pidasid tarvilikuks korraldada koosolekuid ning kutsuda kõnelejaid, organiseerida tööliste liit, et vabastada end kodanlikest eestkostjaist. Uuenduseks oli see, et kuberner Korostovetsi eestikeelsete kohanimede venestamise aktsiooni tagajärjel Esna vallale 1915. a. antud Russki nimi muudeti endiselt Esnaks ja et Esna vallaga liideti Kõisi mõis ja küla (4 talu) Koigi vallast, Peetri alevi ja Ataste mõisa maa-alad Aruküla mõisa valdusest, Ammuta mõis ja küla Kuksema mõisa valdusest. Esna piirkonnast lahutati Korba mõis ja veski ning need ühendati Anna vallaga. Vallavalitsuse sisemise asjaajamise keeleks võeti eesti keel. Kuberner Šahhovskoi korraldusel oli Eestis igal pool talurahva asutustes vene keel maksma pandud. Esna valla volikogu püüdis mõisnikelt tühjale vallakassale lisa saada. Öötla, Viisu ja Vodja mõisa omanikud (viimane ka Koordi ja Esna mõisa volinik) olid nõus vallaomavalitsuse ülalpidamiseks maksustamata mõisa adramaa pealt à 8 rbl. (1. jaanuarini 1918. a.) maksma. See jäi neil aga lubaduseks, sest vallavalitsus taotles veel 20. oktoobril vallamaksu sissekasseerimist mõisnikelt.

Kodanlaste moodustatud toitluskomitees tegutsesid mõisavalitsejad ja teised tagurlased. Toiduainetest oli suur puudus, kuid Esna valla mõisates oli veel 1917. aasta juunis eelmise aasta vili peksmata.

Kõikide tarbeainete hinnad olid tõusnud, mõisnikud aga keeldusid tööliste nõudmistele vaatamata palga tõstmisest. Säärane olukord tekitas tööliste seas suurt rahulolematust. Kõisi mõisa moonameeste klassiteadvust tõstis ajaleht «Kiir», mida loeti suure huviga. Moonamehi valgustasid poliitiliselt veel endine Narva kangur, Kõisi mõisa tööline Marie Mägi ja aidamees Bollwärk, kes oli palju poliitilist kirjandust lugenud. Moonamehed nõudsid aastapalgale lisaks 20 rubla rahas ja 10 puuda nisu ning kaheksatunnilist tööpäeva. Parun Brevern oli kangekaelne, ei täitnud tööliste nõudmisi.

Nisulõikuse ajal puhkes siin streik, mille juhiks ja õhutajaks oli Kõisi mõisa aidamees Bollwärk. Mõisnik kutsus kohale miilitsa, kuid see ei saanud mehi tööle sundida. Viimaks hakkasid kubjas, väljavaht ja parunile truuks jäänud streigimurdjad nisu lõikama, kuna toatüdrukud ja kokad sidusid.

Vahepeal peeti läbirääkimisi, kuid pooled ei taganenud kumbki oma seisukohtadelt. Nisupõld lõigati küll kuidagi maha, aga ei jõutud kokku panna. Tuli vihm ja nisu läks kasvama. Streik oli kestnud juba nädalapäevad ja ähvardas mõisat suure kahjuga. Viimaks manitses naabermõisnik Schilling Müüslerist pooled kokkuleppele. Meestele anti pool nõutud summast ja kaheksatunniline tööpäev. Kaheksatunniline tööpäev oli töölistele alguses isegi võõras. Vanemad töölised, kes olid

aastakümneid harjunud töötama päikeseketta tõusust selle viimaste kiirte kadumiseni, tundsid nagu piinlikkust, kui päikene veel taevakaarel sätendas, nemad aga mõisapõllul töö katkestasid ja mõisa suurvankril koju sõitsid.

Ka Vodja ja Öötlä mõisa töölised streikisid kolm päeva, kuna nende palk oli teenistusse kauplemise ajast püsinud endiselt 120 rubla aastas. Tööliste nõudmistele vaatamata keeldusid mõisnikud palka tõstmast. Maakorralduse komitee esindajate kaastegevusel tõstsid mõisnikud neis mõisates viimaks tööliste rahapalka kuni 300 rublani aastas.

Ka talupidajad avaldasid rahulolematust. Valitsus oli kehtestanud kindlad põllu- ja karjasaaduste hinnad (nisu 3—3,5, rukis 1,8—2, kaer 2—2,5, oder 1,5—1,8 rubla puud), aga vajalike tarbeainete (raud, põllutööriistad jne.) hindu ei reguleeritud. Väikepõllupidajad teatasid vallavalitsusele, et nad nii madalate hindadega kroonule vilja ei anna, sest kõik, mis nemad peavad ostma, on hinnalt mitmekordseks tõusnud. Nad väitsid, et neil on kasulikum tulevikus suurem osa põlde heina alla panna ning viljakultuure vähem külvata.

OKTOOBRIREVOLUTSIOONI AJAJÄRGUL

Esna valla elanikud olid 1917. aasta sündmuste käigus poliitiliselt aktiveerunud. Peaaegu igas peres käis ajalehti. Juba varem loeti «Päevalehte», «Tallinna Teatajat», «Tallinna Uudiseid». Nüüd lugesid mõisatöölised hoolega enamlikke ajalehti — «Kiirt», «Töölist», «Maatameest». Külades organiseeriti kordamööda posti äratoomist vallamajast. Loeti huviga, vahetati mõtteid sõja, poliitilise ning majandusliku olukorra üle.

Kohe pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu asus Eestimaa Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee Nõukogude valitsuse dekreete ellu viima. Tehti lõpp sotsiaalsele ja rahvuslikule survele. Koolides sai õppekeeleks emakeel. Likvideeriti aadliseisus ning parunite tiitlid ühes eesõigustega. Likvideeriti talupoegade võlad mõisnikele ja pankadele. Lenini maadekreedi alusel viidi läbi mõisamaade konfiskeerimine ja töötava talurahva kasutusse andmine.

Enamlased korraldasid maal tööliste miitinguid. Novembrikuus sõitsid Tallinnast Eduard Paalo ja Eero Roosna-Allikule rahvakoosolekule kõnelema. Töörahas kogunes paraadukse kaudu mõisahäärberisse miitingule. Parunite saalis kõlasid nüüd kontrastina maakeelsed sõnad: «Revolutsioon on võitnud! Paruneid pole vaja! Mõisad tarvis üle võtta ja rahvas ise hakkab mõisa majapidamist juhtima.»

Parun ja ta perekond olid veel mõisas. Nad elasid üle viirastuslikke tunde. Parun pagenud Kodasema mõisa kartulikuuhjade vahele varjule, sealt Kodasema härrastemajja. Öösel põgenesid saksad ja toatüdrukud Tallinna. Kutsar oli nad pimedas Aegviitu sõidutanud.

Detsembrikuu jooksul moodustati kõigis ümbruskonna mõisates tööraha komiteed, kuhu kuulusid kohalikud mõisatöölised. Öötlas ja Kütis kuulusid mõisatööliste seas tööraha komiteesse ka mõisavalitsejad.

Aktiivsemad uue eest võitlejad olid Esna valla organisaatorid: Tallinnast saadetud enamlane August Kasak (õige nimega Jungholts) ja

Kodasema mõisa moonamees Friedrich Meinberg. Kasak oli energiline tegelane ja hea kõnemees. Ta asukoht oli Müüsleri mõisas, siit käis ta teistes ümberkaudsetes mõisates juhtimas ja korraldamas ning rahva-koosolekutel kõnelemas. Tema eestvõtmisel moodustati ajutine Esna valla töörahva nõukogu, mille esimeheks sai Friedrich Meinberg ja abiks Esna mõisa moonamees Tõnis Martinson. Aja pöördel leidis teisi julgeid mehi, kes kindlalt uskusid revolutsiooni ja rahva võidusse.

MÕISATE ÜLEVÕTMINE

Esna valla mõisate ülevõtmine toimus järk-järgult. Mõisnikud olid lahkunud ja kohale jäänud valitsejaid tuli mõisate juhtimisest kõrvale tõrjuda.

15. detsembril 1917 võeti Esna vallas esimesena Kodasema mõisas 79 596 rbl. väärtuses varandust üle. Mõisa ülevõtmisel viibisid kohaliku töörahva nõukogu esindajad F. Meinberg ja T. Martinson ning Kodasema mõisa esindajad M. Vogel, I. Liidten ja K. Kippel. Pärast seda võeti detsembri- ja jaanuarikuu jooksul kõik Esna valla mõisad kohalike mõisakomiteede poolt üle. Ülevõetud mõisatest olid rikkamad Viisu ja Öötla. Peetri pastor Beerman oli kirikumõisa maad välja rentinud. Usklikud pidasid seda pastori palgamaaks ega pooldanud selle ülevõtmist. F. Meinberg võttis üksi Peetri kirikumõisa maad üle. Tegelikult ei muutunud siin palju, kuna komiteed ei jõutud moodustada. Nii oli 30. jaanuariks 1918 Lenini maadekreedi alusel kõik Esna valla mõisate maad ja peale selle mõisate varandust üldse 1 052 783 rbl. väärtuses konfiskeeritud ning mõisa töörahva nõukogude juhtimisel mõisatöölise kasutusse antud.

Nagu kõikjal Eestis, nii ka siin maa südames tundis töörahvas suurt rõõmu kodanluse allajäämisest ja revolutsiooni võidust, hiljem tunti üldist heameelt imperialistliku sõja lõpetamisest. Soldatid tulid koju...

Ülevõetud mõisate härrastemajad olid nüüd töörahva kasutuses. Inimestes toimus muutus. Mõisate õued ja hooned täitusid lõbusa jutukõma ja askeldusega, heideti nalja. Inimesed saunaosmikutest ja moonamajadest talitasid enesekindlalt mõisalossides. Suurtes mõisasaalides peeti spontaanselt rahvakoosolekuid ja tantsuõhtuid.

Kasak oli tagasihoidlik ning pidas rahvakoosolekuid ja tantsuõhtuid algul Müüsleri koolimajas. Kui Müüsleri mõisapere lahkus Paidesse, hakati kokkutulekuid pidama mõisa saalis. Sakste omad teenijad tassid laiali mõisa mööblit, serviise jne.

Kasak oli väikese kasvuga lõbus ja energiline noormees. Mõnikord tõi ta ühe noore neiu ja vahel Müüsleri kooliõpetaja Adolf Taki mõisa klaverit mängima. Peale mõisatöölise käisid veel külanoored ja isegi Koigi noored Müüsleri mõisa tantsupidudel. Peod olid alati tujuküllased. Tantsiti polkat, valssi, reinlendrit, krakovjakki, vengerkat, papiljonipolkat, padekaatrit, padespanni. Muusika vaheajal mängiti ringmänge. Talurahvas oli seniajani küünides ja murul tantsu keerutanud. Nii mõnigi paar lendas harjumatuses mõisa saali libedale põrandale maha.

Ka teistes mõisates — Öötlas, Viisus, Esnas — peeti tantsupidusid ja miitinguid. Roosna-Alliku loss oli sagedaste miitingute ja tantsupidude kohaks. Esimesel koosolekul olid vanal mõisasulasel Ehvardil kotid

ümber jalgade ja pastlad jalas. Ta istus valge linaga kaetud diivanile, öeldes: «Ah, kus kuradid istusid pehmel! Katsun ka sohval istuda!» Ta liikus edasi ja kiikus ka voodiserval ega jõudnud sakste pehmet aset küllalt kiita.

Ühel jaanuarikuu päeval oli vana Pangapea Kata mõisa viljapeksu ajal masina alt aganaid ära tõmbamas. Ta ei jaksanud nii ruttu teha, kui vaja oli. Kubjas tõukas teda. Öhtul arutasid noored mõisa härraste-majas, kuidas kubjast õpetada töörahvaga ümber käima. Otsustati kub-jas boikoti alla panna. Järgmisel päeval olid kõik töölised rehel ja keegi ei vastanud kupjale ega kõnetanud teda. Kubjas jäi nõutuks ja vandus: «Mis nüüd lahti on?» Nii õpetasid töölised endisi mõisa sundijaid kontrollima oma käitumist töötajate suhtes.

Mõisate järkjärgulise ülevõtmisega algas mõisnike majandusliku võimu murdmine.

Mõisate ülevõtmisel kerkis üles ka töötajate palkade normeerimine. Elukallidus oli mitmekordselt tõusnud, palgad aga püsisid madalal tase-mel. Üldist palgatariifi ei olnud. Töölised ise töötasid uued palganormid välja. Arhiiviandmetel oli

«Kõisi mõisa tööliste 1917. a. palk

106 rbl. raha, 4 veerikut¹ nisu, 44 veerikut rukist, 36 veerikut odre, 2 veerikut herneid, 5 külimitu² maad — õuemaad. Üks külimit mõisa põllust linamaad. Üks vakamaa³ rukist mõisa põllust, selle eest tegi naine 20 päeva ja lõikas kaks vakamaad rukist veel juurde.

Üks vakamaa odra mõisa põllust lõikas omale, selle eest tegi naine 20 päeva ja lõikas 2 vakamaad odra veel juurde. Naised tegid päevad suvel. Üks vakamaa teise aasta põlluheina ja metsaheinamaad, mõisa aru sel-gesti ei tea.

Kõisi mõisa tööliste uus palganorm 1918. aastaks

800 rubla raha	5 puuda herneid
15 puuda ⁴ nisu	360 " kartuleid
70 " rukkeid	5 " soola
70 " otri	2 " petrooliumi
25 " kaeru	20 naela ⁶ villa
2 puuda linu	150 puuda põlluheina
2 veerandit ⁵ silku	150 " metsaheina
5 sülda põletuspuid	300 " söömapõhku
15 sülda hagu	160 " aluspõhku
1 lehm, 4 lammast	

Mõisa sepp nõuab 1000 rubla, muu materjal nõnda kui enne on kirju-tatud [1917. a. norm — autor].

¹ 1 veerik = 26,24 l.

² 1 külimit = 13,2 l.

³ 1 vakamaa = 0,18 ha.

⁴ 1 puud = 16,38 kg.

⁵ 1 veerand = 33,25 l.

⁶ 1 nael = 409,5 g.

Päevilised mehed nõuavad 20 rubla päevas. Päevilised naised nõuavad juurde 8 rubla päevas, talvel 3 rubla päevas.»

Tööraha komiteed ei leppinud ainult tööliste palgatingimuste parandamisega, vaid taotlesid ka elu-olu tingimuste parandamist.

KONTRREVOLUTSIONÄÄRID TAKISTAVAD TÖÖRAHVA NÕUKOGUDE TÖÖD

Mõnel pool oli mõisakomiteedesse sattunud kodanluse mõjualuseid ja organiseerimisvõimetuid isikuid. Varsti nad lahkusid kas ise või neid asendati teadlikumate isikutega uute valimiste teel. Raskus seisis ka selles, et mõisad võeti enne üle, kui oli moodustatud vallakomitee, kelle kontrolli alla mõisakomiteed pidid kuuluma; teiseks jäeti kohati endised mõisavalitsejad majapidamist juhtima.

Kõigi eespool mainitud põhjuste tõttu ei laabunud tööraha nõukogude töö just igal pool. Näiteks oli Kodasema mõis enne ülevõtmist novembris ära rüüstatud. Siin oli loomi müüdud ja saadud sissetulek — 21 000 rbl. — mingisugusele asutusele «Paide Koolid ja Ko.» välja antud. Niisama oli ka vilja müüdud. 17. detsembril arutas Kodasema tööliste vanemate nõukogu Esna valla ajutise tööraha nõukogu esindajate T. Martinsoni ja F. Meinbergi juuresolekul seda küsimust. Koosolijad otsustasid uue korra kehtestamiseks ning rahva varanduse kaitseks paluda Paides asuvat II eesti polgu komiteed kuus soldatit Kodasema mõisa saata.

Peetri kirikumõisast oli 20 lehma ja 30 koormat ristikkeina salaja Tallinna toimetatud. Mõisateenijad nõudsid, et see varandus tagasi toodaks ning valitseja Freese selle ja muude kuritarvituste pärast vastutusele võetaks.

Ammuta mõisa tööliste vanemate nõukogu palus Järvamaa Tööraha Nõukogu Täidesaatvalt Komiteelt abi, sest mõisavalitseja takistas neid uue korra kehtestamisel Ammuta mõisas.

Kirjalikest ettekannetest ja ajalehtede artiklitest selgub klassivõitluse tõus maal. Enamlaste partei juhtimisel paljastati revolutsioonile vastutöötajaid. Vastupropagandat tegi Esna valla sekretär August Vilms, kes pooldas Kerenski poliitikat ega tahtnud nõukogude võimu ning selle korraldusi tunnustada. Kodanlastest koosnev toitluskomitee tegi tööliste ülekohut. Komitee hooletuse tõttu mädanes Öötla mõisa väljadel mahaniidetud vili. Maatamehed nõudsid vallanõukogu esimehe J. Septeri ja sekretäri A. Vilmsi ning tema moodustatud toitluskomitee vastutuselevõtmist.

Enamlaste partei juhendamisel korraldas A. Kasak proletariaadi poliitilise teadlikkuse tõstmiseks Esna vallamajas mitmeid miitinguid. Need koosolekud olid sageli väga kärarikkad. Head kõnelejad vallamaja koosolekutel olid A. Kasak, F. Meinberg, Orina mõisa sepp Suurkivi, Kabrits Kalitsa külast. Viimane oli ka Tallinnas Oleviste kirikus maatameeste konverentsil käinud ja esines Esna vallamajas selle kohta aruandega.

Ajutise Esna valla tööraha nõukogu kõrval eksisteeris paralleelselt ka kodanlik vallavalitsus, kes valla tööraha nõukogu valimises takistas tegi. Aktivistidel tuli hoolega agitatsioonitööd teha, et selgitada olukorda ja tugevdada nõukogude võimu maal. F. Meinberg palus maakonna täitevkomiteelt tagurlaste vastu abi. Ta teatas, et 10. jaanuaril

ei saadud Esna valla töörahva nõukogu valimisi läbi viia, sest selleks tarvilikud nimekirjad olid ikka veel koostamata. Ajutine valla töörahva nõukogu ajas eeskätt hädalisi jooksvaid asju.

Laiemate rahvahulkade revolutsioonilise teadlikkuse äratamiseks kasutati peale kõnede veel revolutsioonilise kirjanduse levitamist. Ka siin leidis takistajaid. Müüsleri paruniproua Schilling keelas mõisa postimehel Peetri postkontorist «Töölist» ja «Maatameest» mõisa postikotis kohale tuua. Postimees tõi tööliste tellimisel nende ajalehed siiski salaja oma taskus mõisa. Järvamaa Töörahva Nõukogu Täidesaatev Komitee nõudis ajalehtede kinnipidamise lõpetamist ja keelas endisi mõisavalitsejaid, kupjaid jne. juhtivatele kohtadele asetada, lubades vajaduse korral saata haritud tööjõudu ja instruktoreid.

Mõisate üleminek mõisatööliste juhtimisele oli maainimeste keskses jututeemaks. Seda aktsiooni mõisteti ja õigustati üldiselt kui parunite poolt röövitud eestlaste maa ja varanduste tagasivõtmist. Kuid mõisad säilitati, sest taheti luua eeskujulikud sotsialistlikud suurmajapidamised, mis pidid kuuluma mõisatööliste kollektiividele. Rikkamad taluperemehed tahtsid mõisamaid osta oma lastele, seepärast ei meeldinud neile, et eraomanduse õigus maa kohta võidaks kaotada. Nii tekkis mõneski kohas vasturääkimisi ja kokkupõrkeid.

Nõukogude võimu tugevdamiseks ja parunite ning nende poolehoidjate salasepitsuste murdmiseks otsustati mõisasaksad endisest ümbrusest isoleerida. 27/28. jaanuaril 1918 kuulutati kõigis Eesti linnades välja piiramisreisikord. Kõik endised balti mõisnikuseisusest isikud, üle 17 aasta mehed ja üle 20 aasta naised — välja arvatud imetavad emad ja vanadusest jõuetud — kuulusid areteerimisele. Areteeritud parunid saadeti Eestist välja. Esna vallast saadeti Omskisse Öötle mõisnik Stackelberg, Vodjalt J. Toll, Kõisist E. Brevern. Müüsleri Schilling, endine Vene Duuma liige, istus Petrogradis Krestõ vanglas.

Rahva julgeoleku, ülevõetud mõisate ning revolutsioonilise korra kaitseks moodustati Esna vallas jaanuari lõpul Kasaka poolt punakaardisalk, millesse kuulusid kohapealsed mõisatöölised.

Esna vallas oli algul kümme-kond punakaartlast, hiljem nende arv suurenes. Punakaardi vanemaks nimetati Müüsleri mõisa moonamees Karl Oras.

Esna valla töörahva nõukogu senised kandidaadid-mõisatöölised olid valitud 11.—20. jaanuarini mõisate kaupa. Veebruaris toimus valla uue töörahva nõukogu valimine. Samal rahvarohkel koosolekul valiti ka mõisate töörahva komiteed, kes nüüd pidid oma kätte võtma mõisate majandusliku juhtimise.

Vallamajja tulnuist moodustasid enamuse mõisatöölised ja maata proletariaat. Kohal oli ka peremehi. Koosolek oli hirmus kärarikas, ei jõutud kuidagi valimisteni, sest suurem osa peremehi oli enamlike kandidaatide vastu. Viimaks tuldi valimistega toime, kuid siis ei andnud senine vallavanem Johannes Septer valla asjaajamist üle. Uus valla töörahva nõukogu seisis keerulise olukorra ees. Punakaart oli küll organiseeritud, kuid punakaartlasi oli nii vähe, et jõuga ei hakatud midagi üle võtma. Punakaardi vanem Karl Oras käis küll püssiga vallamajas ja nõudis kassa üleandmist, kuid Septer ei nõustunud. Nii ei saadud ametnikele palkagi maksta. Puudus raha isegi paberi ostmiseks.

Revolutsioonilisel töörahval tuli võidelda mitmel rindel: endiste mõisate juhtkonnaga ja kodanliku vallavalitsusega. Ka mõisa töölistekomiteed ei olnud igal pool oma ülesannete kõrgusel, tuli need ümber

valida. Tuli võidelda klassivaenlase pisitasa urgitsemise, spekulatsioon, puskariajamise vastu. Oli vaja organiseerida valla töörahva toitlustamist, koolide varustamist, võidelda loomasöödapuuduse vastu.

Ehkki mõisakomiteedes algul esines ebakindlust, töötasid nad siiski täie hoo ja eduga. Suurem organiseerimistöö lasus Kasaka ja Meinbergi õlgadel. Maakonna täitevkomiteelt sai vähe abi, sest ka Paides oli kodanlus end tugevasti kindlustanud ja maakonna täitevkomiteel tuli tublisti võidelda kodanlaste pealetungi vastu küll Paides, küll ümbruskonna valdades.

SAKSA OKUPATSIOONI EELÕHTUL. VERINE TERROR ERVITAL (ÄRVITAL)

22. veebruaril rääkis Esna valla punakaardisalg vanem Karl Oras oma naisele:

«Täna tuleb Ärvita mõisa minna, sest mõisnikud võivad koju tulla. Nad ähvardavad rahvast mõisa ülevõtmise pärast ja nõuavad endi kätte mõisa piimaraha. Meid kutsuti sinna korda looma.»

Müüsleri punakaartlased, Müüsleri mõisa moonamehed Karl Oras, Ernits Seiten, Johannes Seiten, Karl Adrat ja Köisi mõisa moonamees August Tiisel võtsid püssid ning sõitsid Müüsleri mõisa hobusel Aruküla mõisa. Sealt võtsid nad 17 vene soldatit kaasa ja sõitsid üheskoos Ervital. Soldatid ja J. Seiten jäid õue valvama, teised sisenesid mõisahoonesse.

Kolm mõisaisandat istusid laua ääres. Üks neist oli Ervita mõisa valitseja — Ervita härra kasupoeg (Piibe veski möldri poeg), teine Ervita proua vend.

Punakaardi vanem K. Oras kamandas neil käed üles ja Tiisel nõudis dokumente. Härrad palusid luba minna teise tuppa dokumente tooma. Neid lubati ja kaks härrat lahkusid teise tuppa. Nad hüüdsid ukse vahelt: «Otto!» Kui Otto tõusis ja eemaldus, lasti uksekardinate tagant revolvriga Orasele surmav kuul. Tiisel tahtis välja joosta, kuid tema surmati selja tagant lasuga. Karl Adrat sai kuuli kopsu ja suri aasta pärast. Neljas, Hindus Tuuts, sai käsivarrest haavata, Ernits Seiten pääses tervena minema. Ellujäänud tormasid välja, võtsid hobused ja kihutasid minema. Ka soldatid lahkusid.

Õösel viisid Ervita moonamehed Orase laiba koju. Teda jäi leinama naine seitsme lapsega. Töölisvanem sepp Jeneri käes oli mõisa kassa. Ta andis puusärgiraha ja laskis matuseks tappa mõisa härja. Pühapäeval maeti Oras ja Tiisel Peetri surnuaiale. Töökaaslased Müüsleri ja Köisi mõisast saatsid langenud võitlejaid nende viimsel teekonnal. Kõik ümbruskonna inimesed olid parunite julmast veretööst vapustatud.

Samade mõisnike terrori ohvriks langes mitu meest ka Koerus. Mõisnike julgust suurendas saksa vägede lähenemine.

Mõrvarid jäid karistamata — nad seletasid, et olevat lasknud enesekaitseks.

Kasak oli juba enne kohalt kadunud ega tulnud enam tagasi.

Kuni sakslaste tulekuni seisid mitmes mõisas sõjaväeosad: Päinurmes, Huuksis, Vodjal, Viisus, Öötlas, Esnas, Roosna-Allikul.

Vene soldateid oli paigutatud ka taludesse. Esna külas oli igas talus seitse meest. Nad olid rahulikud ja kohtlesid külarahvast sõbralikult.

Mingisuguseid vägivalda-akte elanike kallal ei juhtunud. Ka ei seganud soldatid end mõisate ülevõtmisse. Enne sakslaste tulekut müüsid nad oma hobused oksjonitel maha ja ühel ööl olid ise salamahiti kadunud.

Roosna-Alliku mõisas oli seisnud sõjaväe rahakassa. Soldatid valvasid seda hoolega. Ohvitserid läksid juba kolm nädalat enne ära, jättes mehed omapead. Pärast alles selgus, et ohvitserid olid raha ära viinud ja soldatid valvasid tühja kassat.

Taganemise teesid läbi Järvamaa oli kolm. Maanteel liikusid lõputud sõjaväe hobuvoorid Tapa ja Rakke suunas mööda Türi—Paide—Roosna—Alliku—Tapa ja mööda Türi—Paide—Müüsleri—Koeru—Rakke—Kiltsi teesid. Osa vägesid lahkus Paidest rongidega Tamsalusse.

Neil rahutuul veebruaripäevil andis Öötla metsavaht-punakaartlane Purk Öötla punakaartlastele veel üpris rahuliku käsu minna Tallinna kaitsma. Ise jäi ta valda korda pidama. Noormehed Hugo Riisen, Jüri Jätsa, Aleksander Kramer (pärast Kadaksaar), Mart Savel võtsid püssid ning padrunid, rakendasid mõisa hobuse ree ette ja sõitsid Paide. Nad läksid Paide Punakaardi staapi, et võtta lisavarustust. Staabis olid aga juba kodanluse tegelased sees.

Vene väeosad põgenesid pauku tegemata, jättes rutuga maha isegi sõjavarustuse, mille omanikeks said varsti kohale jõudnud sakslased. Viisu küla peremehed Põlts ja M. Rusi käisid 12 vene soldati tungival palvel neid Tapale küütimas. Venelased andsid kummalegi mehele 60 kerenski rubla. Tapal olid organiseeritud punakaartlased vastas ega lasknud põgenikke rongile, öeldes, et nad peavad sakslastele vastu hakkama ega tohi põgeneda. Samal ööl tulid sakslased sisse ja Viisu küla mehed tulid koju tagasi.

Punakaartlased avaldasid mõnel pool saksa okupantidele vastupanu. Kuksema mõisa noortöölised-punakaartlased vennaksed Roosalgud vedasid kahekesi kuulipilduja Järva-Jaani kiriku torni ja avasid sealt tule saksa okupantide pihta. Nad tulistasid padrunit lõppemiseni.

Mehed toodi tornist alla. Saksa soldatid rakendasid nad hobuste kõrvale, ise istusid reele ja sõitsid niiviisi Järva-Jaanist Kuksema mõisa. Noorem Roosalk lasti Kuksema mõisa taga maha.

Järvamaal oli suurem lahing punakaartlaste ja saksa okupantide vahel Orina mõisa juures, kus sakslaste rünnak tagasi löödi. Alles siis, kui sakslased saatsid Orinasse suurema väeüksuse, pidid punakaartlased taganema.

Punakaartlaste vastupanu pidi mujalgi Saksa regulaarväe ülekaalu ees taanduma.

Eestis algas kaheksakuine pime öö — saksa okupatsioon.

SAKSA OKUPATSIOON 1918. AASTAL. PARUNITE KÄTTEMAKS AKTIVISTIDELE

Saksa okupatsiooniväed saabusid Esna valda 4. märtsil 1918. Nüüd algas kättemaks punakaartlastele ja mõisakomitee liikmetele neis mõisates, kus kohalik mõisnik või valitseja tasumist ihkas. Paljudes kohtades aitas agaralt kaasa ka eesti kodanlus.

Müüsleri mõisas oli 4. märtsil Võisiku paruni Mühleni juhtimisel kohtumõistmine. Kubjas Alberg oli siin palju kaevanud ja paha teinud.

Mõisatöölised vahistati ja pandi hobusetalli seinä äärde ritta seisma, selg vastu müüri.

Siia toodi Tooma-Juhani perenaine Adramus, Magda Septer, mõisamoonakad Ernits ning Johannes Seiten ja nende isa Aadu. Toodi 17-aastane Julius Oras, Jakob Reinlau, Jakob Jener (mõisa sepp), Heinrich Alamaa, saunik Jaan Roos, päevamehed Eduard Tuisk ja Martin Sang. Viimased kaks selle eest, et mõisa teopäevad tegemata olid jätnud.

Üldse oli rivis 16 inimest. Nad seisid, nende hulgas Müüsleri kooliõpetaja Adolf Takk, kes saadi kätte Kõisist, niiviisi paar tundi. Luise Takk (oli Kõisi kooliõpetaja) sõitles Võisiku härrat ja ütles: «Kui mu mehe maha lasete, siis laske ka mind ja lapsed maha!» Ta läks oma mehe kõrvale rivisse. Sakslane karjus: «Mutter weg!» Luise Takk aga püsis paigal, kuni kõik rivistatud moonamehed regedele kamandati ja algas kurb teekond püssitääkide vahel Paide poole. Luise Takk sõitis oma äia hobusel Paide kaasa.

Paides viidi vahialused vanglasse. L. Takile anti ta mehe nuga ja uur. L. Takk sai Paides postiljon Kuke käest Müüsleri mõisaproua aadressi. See oli Pikal tänaval endine Roballi maja. L. Takk sai tuttava Müüsleri mõisa virtina Pendrimandi ja lastebonne Bogoslavska (poola rahvusest) vahetalitusel proua Schillingiga rääkida ning esitada oma muret mehe pärast.

Proua Schilling oli väga vihane, et tema häärberis oli tantsitud, ega andnud talle mingit konkreetset vastust. Öhtul tuli majja palju mõisnikke kokku. Nad rääkisid oma päevastest haarangutest. Mõisnikud vahetusid ja käisid kõik oma kodukohast kaugemal mõisates kohut mõistmas ning vangistamas.

Adolf Takk ja vana mõisatöoline Aadu Seiten vabastati järgmisel päeval. Magda Septer, kes oli rase, vabastati ka. Teised vahialused saadeti kõik edasi Tallinna elevaatorisse.

Proua Schilling käsutas paar päeva peale vangistamist kõik ülejäänud töölised mõisa trepi ette. Ta seisis uhkelt trepil ja teatas: «Minu kalli karja pulli tapsite teie ära! Võtke ta välja kust võtate! Üheksa päeva jooksul olgu mõisa korterid tühjad neist perekondadest, kust keegi perekonnaliige on vangistatud.»

Pauline Orasel oli seitse last toita. Ta oli raskeid hoope saanud mehe mõrvamisega, poja vangistamisega; nüüd võeti talt peavari ja ta saadeti armutult lastega tänavale. Ta sai peavarju Älli külas oma mehe venna juures. Siit käis ta iga päev 7 km kaugusel raudtee ehitustöödel. Alles kevadel sai P. Orase 15-aastane poeg Karl Esna mõisa Lammumäele korteri ja moonamehekoha ning P. Oras ise mõisasse lüpsjaks.

Parun Schilling kutsus Aadu Seiteni enda juurde ja noomis teda, et kuidas ta lubas oma kaks täisealist poega minna mõisat üle võtma. Sel põhjusel ei saavat tema Seitenit enam oma mõisas pidada. Vao parun Hofmann võttis Seiteni Vaole moonameheks. Nii pidid paljud Müüsleri aktivistid ja teopäevade tegematajätjad lahkuma ning mujal mõisates tööd otsima. Müüsleri mõisas pidid töölised tagasi viima kõik komitee ajal mõisast ostetud kraami ja loomad, olgugi et nende eest oli makstud raha ja viimane kulutatud mõisa tuludeks. Oli ostja ostetud sea ära söönud, tuli mõisa viia teine. Mõisnik Karl von Schilling hakkas ise toitluskomitee ninameheks ja juhtis soldateid oma ebasõbralikelt popsidelt liha ning mune rekviireerima.

Kõisi mõisas seisis mõisaproua suurel trepil, kaks saksa soldatit kõr-

val. Proua süüdistas ägedalt töölisi ja vallandas neid töölt, öeldes: «Otsige jüripäeval omale uus koht!»

Möldri naine Pauliine Roosipõld ja moonamehe naine Kai Sube olid käinud mõisas diivanil istumas. Mölder Roosipõld lasti selle pärast lahti. Vallandati veel aidamees Bollwärik, sepp Adrat, moonamehed Tõnis Lohvard, Aadu Elderman, Jaan Kramer, Veges. Nad läksid teistesse mõisatesse — Atastesse, Kuksemale, Esna.

Esiti vallandati töölt peaaegu kõik. Pärast, kui härra Brevern tagasi tuli, hakati mehi ükshaaval tööle tagasi võtma. Mõisa asju siin laiali ei tassitud. Töölised pidid tagasi maksma, mis nad mõisakomitee ajal palgana rohkem olid saanud. Ka Esna ja Viisu mõisas karistati aktiviste, saadeti neid Saksamaale vangilaagrisse. Kodasema mõisa aktivistid pääsesid enne põgenema, kui saksa okupandid kohale jõudsid.

Öötla mõis näis ühel märtsikuu hommikul sõjalaagrina. Siia saabus saksa soldateid 18 hobusega, igal reel 4—5 relvakandjat.

Kohe algas punakaartlaste ja teiste aktivistide vahistamine. Nende peale oli mõisavalitseja Hofmann kaevanud, nagu oleksid nad mõisa vara laiali tassinud.

Aleksander Kramer võeti jääkeldris töö juurest kinni. Saksa soldat karjus: «Heraus!» Väljuv A. Kramer tõugati kohe reele. Mart Savel vahistati sepapajas. Saadi kätte veel Hans Küüen ja puusepp Hans Kallmann. Saksa soldatid tahtsid neid Vodja mõisa väljal maha lasta. Vodja mõisaproua Toll keelas sakslasi, et tema maa peal ei tohi inimesi tappa. Siis viidi kinnivõetud Paide vanglasse (praegune autoremonditehase hoone), kuhu iga päev uusi vangistatuid juurde toodi.

Mõne päeva pärast nägid Öötla mehed vangla kontori aknast, kuidas saksa soldatite saatel vanglast välja viidi Paide täitevkomitee juhtivad seltsimehed Raudsepp ja Jaan Järvekül, 15-aastane Ants Nook Karinult ja Karinu mõisa kubjas (Öötla mees) Juhani Jätsa. Viimane oli Karinu mõisavanemana pannud mõisaproua lehma lüpsma, öeldes ise, et kuidas minu naine lüpsab. Nende väljumise järel kõlasid paugud, nad mõrvati vangla vastas oleva tapamaja taga.

Mõrvatud revolutsionääride laibad jäeti kolmeks päevaks tapamaja taha valgele lumele lamama — «rahvale hirmuks». Kuid need võõramaised mõrvarid ei teadnud, et hirmu asemel tõusid vastikusetunne ja viha saksa okupantide vastu ka neis inimestes, kes seni veel nagu ükskõiksed olid olnud.

Umbes nädalase Paide vanglas viibimise järel viidi Öötla mehed Tallinna elevaatorisse. A. Kramer ja H. Kallmann paigutati Pääsküla vangilaagrisse.

Roosna-Alliku parun Stackelberg tuli koos saksa okupantidega mõisa tagasi. Ta pahandas, et mõisahoones oli tantsimas käidud. Tantsijad töötüdrukud pandi häärberi põrandaid ja seinu seebiveega pesema. Mõisa vana saksu pooldav mamsel nuusutas toas ja ütles: «Siin on nii hirmus sõnnikuluft, kuidas te selle nüüd puhtaks saate?»

Nii toimus enamasti igas mõisas punakaartlaste ja mõisakomitee liikmete karistamine. Kuid selle karmus olenes kohapealsete mõisnike iseloomust ja meelsusest. Nüüd sattusid mõisnikud oma sõiduvette ning miski ei takistanud neid jagamast hirmu ja armu. Mitmel pool aitasid kaasa mõisavalitsejad ning kupjad ja mõnel pool — eesti kodanlus.

SAKSA OKUPATSIOONI AEGNE ELU-OLU MAAL

Töörahas mäletab kogu okupatsiooniga hirmsa vastikusega, otsekui mingit vangipõlve. Isiklik vabadus oli viimse ni piiratud. Vanemad inimesed mäletavad järelevalvet iga vähemagi eluavalduse üle. Ei tohtinud puuda vilja jahvatada, ei siga, looma ega lammast tappa, ei tohtinud mingit peokest teha, ei küla piirist kaugemale liikuda, kui saksa võimude luba puudus.

Kogu põllumajanduslik varandus oli hoolsa järelevalve ja tiheda rekvireerimise all. Peale ametlike rekvireerimiste käisid veel saksa soldatid üksikult külades ringi, soovides osta mune ja pekki. Talurahval ei olnud oma tarvidusekski suurt jäetud ja nad püüdsid keele mitteoskamisega neist kutsumata külalistest vabaneda.

«Sakslased olid päris röövlid,» öeldakse pikema mõtlemiseta. Koru talul oli 12 tiinu põldu, selle pealt nõudsid nad:

rukist ja nisu	100 puuda	põhku	60 puuda
otra	40 "	õlgi	60 "
kaera	60 "	kartuleid	60 "
ristikheina	100 "		

Nii suurte annuste äraandmine südatalvel oleks toonud nälja majja. Peremees ei viinud kogu summat Paide, vaid vähehaaval ainult 15 puuda rukist, et hoida eemal vägivaldset võtmist.

Rong rongi järel saadeti aga talupoegade kokkukantud «vakuseid» — võid, mune, liha, vilja, villa ja muid Maarjamaa saadusi — Saksamaale. Oma rahvas linnades nälgis.

Talurahval ei olnud kusagilt osta elementaarsemaidki põllutööriistu, ei hobuseraudu ega naelu. Rahval ei olnud võimalust epideemia puhul arstiabi saada. Ühiskondlik elu maal vaibus täielikult. Maarahvas oli range poliitilise surve ja valve all. Keiser Wilhelmil oli rutt kasvatada eestlastest ustavaid alamaid Suur-Saksa riigile. Moodustati kihelkonna koolivalitsus, kus juhtideks olid jälle pastorid ja mõisnikud. Peetri kihelkonna koolide inspektoriks määrati Kõisi parun Edmund Brevern.

1918. aasta 9. novembri revolutsioon Saksamaal sundis saksa okupandid Eestist lahkuma. Nad läksid siit poolsalaja ja kavatsatud Balti hertsogiriigi loomine jäi ellu viimata.

Laul

Pilved ujuvad kollase taeva peal,
 ka osake minust ujub kord seal.
 Pilvedes elu ja pilvedes surm,
 lilledest kirendab mets ja nurm.

Üle küpsevate põldude pilvede lend,
 poisipõnnina koplis tahaks kohata end.
 Hobuseid voolida, ema juustesse suruda käed
 ja mõelda, et pilved on kauged kõrged mäed.

Aastad kaovad märkamatault, ruttu,
 juba kuulen ohkeid, halinat, nuttu.
 Milleks üksindust otsida, norutada,
 meeliskleda, nukraid viise jorutada.

Käia ilmas ringi nagu metsas marjuline,
 otsides kohta, mis tuulevaikne, varjuline . . .
 ja mõelda end kaaslastest enamaks,
 pidada end endastki kenamaks,
 ja märgata kunagi, et on juba hilja,
 et sõnad seosetud pole kandnud vilja,
 et oled elanud maal, mis savine, paene,
 mõneti helde ja rikas, mõneti vaene.
 Nagu kidur määnd või soopealne vaevakask,
 suus teiste mõtete kuld, hõbe ja vask . . .
 Mõtteid kerjad, üha enam vajudes kängu,
 nagu paju, mis üle mu maja on längu . . .

Milleks üksindust otsida, norutada,
 meeliskleda, nukraid viise jorutada,
 mõelda end kaaslastest enamaks,
 pidada end endastki kenamaks.
 Saab siis maad, aega rubladeks lugeda,
 pimesi kobada, mutina mullas pugeda?
 Päev, mis koidab, mulle alati on uus
 ka siis, kui aastad allamäge, hallineb juus.

Hommik täis päikest, lõhnab ristiku meest,
 pilvi tõuseb lendu jõgede jahedast veest . . .
 Läbi pilvede lennu, udu astugem üksteise juurde,
 koos mingem, koos mingem maailma laia ja suurde . . .

Kauge Lõuna kütkes¹

Elujõu lätteil

Kasulik võidakse olla
ka suud paotamata.

(Maoori vanasõna)

ärgmine õhtupoolik viib ootamatult otse maoretangia — nii nimetatakse kõike maoridesse puutuvat — pesapaika, varahoidlasse.

Pärast seda, kui oleme tutvunud avarate valgete ja ajakohaselt korrastatud haiglatega, kus tehakse keerulisi plastilisi operatsioone ja vastsündinute suremuse protsent on viidud madalaimale tasemele maailmas, kui oleme imetlenud hektarisuurust novembripäevil mitmes värvitoonis õitsevat roosiistandust ja veidi igavlenudki — sest ikka vidutab vihma —, ilmub taas Daphne, sõprusühingu hea vaim... Pikemalt seletamata viib ta meid Voldemar Pansoga tagasihoidliku välimusega vanamehe ette, ütleb selle eesnime (tavaline tutvustamine nii Austraalias kui siin!) ja lisab: laske käia! Samuti lähavad teele ka teised. Daphne on hea dispetšer. Sibame läbi vihma masina juurde, istume sisse ja sõidame. Märkan varsti, et märke, selle maja poole, mis vaataks nagu madalamal seisjate aknaist sisse...

Auckland Provincial War Memorial — Aucklandi provintsisõjamälestusmärk. «Very interesting» — väga huvitav, pomiseb juht. Neid sõjamuuseumi on nähtud Moskvas ja Londonis ja Canberras. Pole suuremat huvi ega usku. Kas peab siis tingimata nähtama, missugustes vormides, milliste relvadega aitasid Uus-Meremaa mobiliseeritud hävitada seda, mida teised kuskil löid ja ehitasid?

Hoone on tõesti võimas, neljakordne hiiglane keset lagedat vulkaanitõmbikut, ümbritsetud ilupõõsaste ja põetud muru platsidega. Pääsmeid ei nõuta, igaüks võib tulla-minna omatahtsi. Ka valve peaaegu märkamatu. Aga — kogu alumine korrus tegelikult maori muuseum. Mitmekümne meetri pikkuses saalis tõmbab kohe enesele tähelepanu suur, kõrge vöör- ja ahtertäaviga kaksikkanuu. Mitte harilik polüneeslaste küljetoega kanuukene, vaid tõeline abialusega laev, millel on kolmenelja meetri laiune tekk, mast ja keeruline taglas, seilisüsteem. Ta on värvitud punaseks, sinisega triibutatud ja viirutatud. Ta täävipuud kujutavad endast nikerdatud tekoteko'sid — pikakas venitatud inimfiguure pungis puusilmade ja väljaaetud keelega. Ning rasvane kiri teatab: «Te Arawa», koopia kanuust, millega maorid 1350. aastal purjetasid Hawaiki saarelt Aotearoasse... Üle 27 meetri pikk, keskpai-gast oma kaks meetrit lai, mahutab üle saja sõudja või sõjamehe. Ühest puust tahatud, õonestatud, võib-olla ka põletatud...

¹ Vt. «Looming» nr. 6—8.

Jahaa, pidi inimesel olema aega, piisama püsivust täksida kivikirvega tüviku kallal, mille läbimõõt ületas ta enese pikkuse, mille kõrval ta näis putukana. Aga tilluke rähngi toksib puusse õõnsuse ja sipelgal jagub südidust asuda tollipikkuse rao kallale, ime siis inimesest, pealegi hulgakesi, kollektiivselt. «Te Arawa» kohta pajatab lugulaul, et see ehitati valmis metsapadrikus, kohal, kus puu langetati. (Teisiti polnud mõeldavgi.) Ja hoiti varjul kuni merrehaalamise, taageldamise ja provianteerimiseni, sest kuri silm ja vaenulik vägi ei tohtinud teada meeste ettevalmistustest, nende eest tuli teda kindlustada rituaalse sisseõnnistamisega. Selleks näppas Nga Oha suguharu pealiku poeg Tama, kes oli «Te Arawa» juhiks, koguni teise paati määratud vägevama lausuja Ngato... See koopia siin on muidugi terasriistadega tehtud, talle ei ole peale loetud salasõnu ega ole teda varjul hoitud, ta on välja pandud vaatamiseks. Aga ta tuletab meelde toda kauget originaali, meenutab lugusid, paneb vägisi küsima, missugused võisid olla nood kivikirved, millega töötasid Tama kaaslased?

Siinsamas kõrval vitriinis nad ongi: väätidega pikkade varte otsa kinnitatud teravad, üsna toekad roheka nefriidi tükid. Väliselt üsna samataolised kui neoliitikumiaegsed kivikirved põhjamaailgi. Ainult kiviliigis on vahe. Greenstone'i leidub Uus-Meremaal veel praegugi küllaldaselt, sellest tehakse kõige kallimaid suveniire — väikseid säravaid tikisid ja kiwisid, mida turistid siit laiali toimetavad mööda kogu maailma. Nii teenib muinaslugu veel tänapäevalgi maoride huve, sest nefriidi parimad töötlejad olevat maorid ise...

Muuseum pakub tõhusa ülevaate maori — aga laiemalt võttes ka Polüneesia, kogu algelise ajastu asikultuurist. Peale kivikirveste ja -nugade odaotsad, koldepesad, löögi- ja taplusriistad. Väätidest või taimekiududest keerutatud köied, nõõrid, õngeliinid — kõik, mis osutus vajalikuks meresõidul ja kalastamisel. Väätidest võrgud on nii suurte silmadega, et neist võib pea läbi pista. Aga nähtavasti teadsid maorid meist paremini, et noort, väikest kala püüda ei maksa... Õngekonksudeks on kas teravaks ihutud, nagu kidaga puuoksad või lihvitud luukillud, vormilt selleks kohased, aga ka alt, painde kohalt kokku seotud. Nõudena on tarvitatud peamiselt kõrvitsa ja kookospähkli koori. Uhmrid, uhmrinuiaid ja puust õõnestatud künakesed meenutavad taas põhjamaade samalaadseid esemeid, aga võib-olla ka indiaanlaste, samojeedide, egiptlaste ja teiste omi. Algelise asikultuuri juured näivad väga paljude rahvaste juures kuskil kokku jooksvat, otsekui ühisel arusaamisel kujunenud olevat. Hakka või vägisi tõsiselt võtma üht teist legendi, mis räägib paradiisiaiast kui inimeste ühisest algkodust, kust nad naise vallatuse pärast välja aeti ning pandi palehigis oma leiba sööma...

Okeania rahvastest peetakse loomult meresõitjateks, ühtlasi ka avarapilgulisemaiks, polüneeslasi. Aga et nad kirja tundmata, maakera kujust ja olemusest palju teadmata oskasid oma joonistustes kujutada (pealegi päris rahuldavalt) Vaikse ookeani teatavate saarestike ja saarte vastastikust asendit, ilmakaarte järgi määrata nende asukohad — see üllatas. Järelikult: maorid ei sattunud Uus-Meremaal juhuslikult. Teadlikud luurekäigud, seejärel läbikaalutud ümberasumine. Pealegi kõik ammu enne seda, kui arenenud, «vana» kultuuriga eurooplased jõudsid Indiat otsides — Ameerikasse, kui nad midagi ei teadnud veel Aafrikastki, hoopis rääkimata Austraaliast, tollest Ptole-

maiose hüpoteetilisest lõnamandrist... Nii et avastussõitudega ei ole meil, eurooplastel, uhkustada midagi...

Märkimisväärse nüansi lisavad eelmisele maorikeelsed sõnakesed «runa», «runga». Esimene tähendab: tüürima, juhtimisega kindlustama, teine — üles, ülal, ühtlasi aga ka lõnakaar. Põhja, põhjakaart lõuna antipoodina kujutatakse allolevana, alumisena ning märgitakse sõnaga «raro». Kui veel silmas pidada, et sõna «runanga» tarvitatakse nõupidamise või kokkutuleku mõttes, kuhu kogunetakse nii lõnast kui põhjast, igast maailmakaarest, on keeleloogika ilmne. Ent kas «põhja» allpoolsena kujutlemine pole samuti ülimalt loogiline! Põhi on põhi, ka meie keeles tähendab ta midagi allolevat. Aga ilmakaare tähenduses märgime ta leppeliselt teiste rahvaste eeskujul kaartidel ülapoolsena, ülalolevana.

Seda võiks ehk kuidagi motiveeritaks pidada poolkera kujutlusest lähtudes. Aga kas siis polüneeslased, või vähemalt muistsed maorid, olid teadlikud ka poolitajast, poolustest, kujutletavast maakera teljest, kogu sellest tinglikust maailma mehaanikast, millest räägib teadus, niinimetatud haritud maailm? Ja kui, miks nimetasid nad siis ikkagi lõuna põhjaks ja põhja lõunaks? Päikese seisu järgi? Siis on õieti talitatud nii siin kui seal ega maksa nuriseda, et lõunamerelased ei taha eurooplaste maailmaseletamistest hästi aru saada, et neil raskusi on valge mehe kujutlusmaailmaga kaasa minna. Areng vastab tingimustele nii siin kui seal. Ja käib nõnda vist küll ikka ja alati. Globaalses suunas, võidakse lisada. Pealisehitustes, nendes fiktsioonides vahest küll, mis me välja mõtleme, enestele ise loome. Aga algne, loodusest ja tingimustest tulenev, primaarne? Õieti sellest on praegu jutt — maoride puhul.

Mineviku tuumale ei pääse päris lähedale ainult ühiskondliku korra, majanduslike suhete ja elutingimuste jälgimisega. Rahvaste elus on tegureid, mis sunnivad vaatlema ka nende vaimulaadi, töökspidamisi, uskumusi, jah, müstifikatsioonegi — kui tahame mõista. Teadagi tuleb silmas pidada mõlemaid külgi rööbiti, üht teisele eelistamata, sest kujunemiskäiku mõjutavad mitmed momendid vastastikku. Uskumused, müstifikatsioonidki kujunevad, teisenevad ja muutuvad tegelikkuse, väliste paratamatuste survele.

Muistsete maoride elutingimused olid küllalt isesugused, mõneti ühekülgsedki. Täiesti anastav rahvas, võtsid nad merest ja metsast, mis seal leidus, valmiskujul. Loodust oma huvides rakendada, teda tootma panna ei osatud. Neil puudus ka vaenlane või vastane looma, elava looduse näol. Kõik tarvismineva said nad loodusest andidena. Ainsaks vastaseks jäi omasarnane — inimene, teise suguharu liige või võõras, sest elati ju suurtes kollektiivides, kus üksteist vastamisi toetati.

Säärastest eeldustest kasvas kergesti välja kujutlus kõrgema võimuga, suurest heast olevusest, kes kogu looduse, maa ja vee üle valitseb ainsa eesmärgiga tagada inimesele kõik vajaolev. Loomulik oli teda tänada, tema poole palvetada, et ta oma heldust ära ei pööraks. Siit uskumuste algmed, kultusekombed ja lausumameeste seisus. Arengukäik on samasugune kõikide loodusrahvaste juures. Või kas ainult loodusrahvaste? Eestkostjate ning eestpalvetajate klikid tekivad tänapäevani, võib-olla edaspidigi. Ka ilma usumüstikata, ideaale kuulutades, ideede eest jutlustades. Sest kuipaljake on vahet jumalade ja õilsa ühiskonna idee vahel?

Maorid, ehkki kujutlesid nähtamatu, kõikide jumalate jumala ole-

masolu niisamuti kui maiad, olid siiski polüteistid, hulga eri jumalate austajad. Nende loomislood räägivad küll taevasest isast Rangist, kes lebas maaema Papa-tu-a-nuku embuses, kuid ei omista talle looja au. Loojateks, maailma rajajateks ülistavad maoorid nende lapsi, kes vanemate loiu ükskõiksusega mitte rahul olles lahutasid nad teineteisest ja panid aluse kõigele elavale. Tane, Rangi ja Papa üks poegi, tegi pehmest savist naise — Hine-oha-one, sõjajumal, Tane vend Tu — esimese mehe, kõikide inimeste isa Tiki. Nii vastaks siis Hine Eevale, Tiki — Aadamale, esimestele inimestele piiblilegendidest. Sellest siis ka Tiki tabuks-kuulutamine, tema kui õnnistuse- ja sigivusetooja kultus.

Tabukultus teadagi ei piirdunud Tikiga. Tabust sai jumalaidee praktiline avaldusvorm, aga ka võimu teostamise vahend. Teadijas ehk tark võis tabuks kuulutada mitte üksi pealiku, s. t. jumalaidee kehastunuks tunnistada inimeses, vaid ka teatava kalaliigi meres, kumaara mullas, mis tähendas, et jumala tahtel ei tohi inimene sel või tol ajal tabusse puutuda, peab seda pühaks pidama . . .

Tabusid — laiemas mõttes — on kõigil maailma rahvastel olnud hallimatest aegadest tänapäevani, peamiselt ikka juhtide ja ülemuste näol, keda arvati enestes kehastavat jumalikku tarkust ja kõikvõimsust . . . Üheks markantsemaks tabuks on tehtud ristiusu Kristus, jumala poeg, kelle riik ei pidanud olema siit maailmast . . .

Siia maailma kulukuks tänapäeval ära üks kõva tabu — looduskaitse huvides nimelt. Maoorid on seda jälle mõistnud enne meid. Nende rahvasajade ministri ettepanekul kuulutati kümme vana maoori tabukohta — kus jahti ei peetud ja mis olid pühendatud jumalatele — Uus-Meremaal riiklikeks looduskaitsealadeks, maoori keeles puutumatuks pühapaikadeks, kus leiavad varju ka tuataarad ja kiwilinnud . . .

Nii et vana maoori tabu elab uuel kujul kaasajas edasi. Kas pole see veel üheks kujukaks lisanäiteks kultuuriringide ristumisest, lõikumisest tegelikkuses?

Nahka või karusnahka, mida põhjamaadel kaua aega peeti vahetusväärtuste parimaks mõõtühikuks, koguni rahaks, maoori ei tunne. Ei tunne ka nahkesemeid. Ta ei ole kunagi looma nülginud, tema keskkonnas oli võimatu tekkida sõnamängul: «võtta seljast seitse nahka». Loomakasvataja, hilisem ori, võis säärase kujundi peale tulla. Maoori — vaba, avarate vete ja tema päralt olevate saarte elanik — ei iialgi, vähemalt mitte enne lamba sissetoomist Aotearoasse. Aga lammast, kes end vastupanuta pügada, tappa ja nülvida laseb, oli ja on praegugi maoori silmis, tema hingeelu kohaselt kõige alamtõugu, vääritud olemus, odav lihaandja, sest suurt lambakasvatajat pole maoorist senijani saanud. Ta eelistab töötada pigem metsas, põllul ja aias kui karjakasvatuses . . .

Ka maoori muistses riietuses, niipalju kui seda vajati või kanti, pole jälgegi nahast. Kallima ja kaunima piduriietusegi materjaliks on taim või linnusulg. Harilikult töödeldud agaavi liiki uus-meremaa lina (*Phormium tenax*) kiud, kiukimp. Need sõlmiti ristipidi kiududega kokku, värviti ja ornamenteeriti, ilustati alt narmastega, seoti vööga kokku ja oligi valmis «kahu» — šoti seeliku moodi allkeha kattev ese, ühesugune naistele ja meestele. Peamiselt naistele, sest mehed tarvitasid ainult ahtakest niudekatet, taadid aga ja pealikud sulgkuubi — «kahu-huruhuru'sid». Seelik-kuubi, kahusid on mitut tegumoodi ja värvitooni. Valitsev rahvariidena ka tänapäeval must-valgetes varjundites,

pruunide risttriipudega ja pikkade narmastega, mis tantsurütmis meeleolukalt kahiseb. «Kahu-tani-ko» on punane, savikarva, «kahu-kereru» aga tuvisulgedest pikk-kuub. Sulgmantleid peetakse eriti kalliks, sest iga sulg on üksikult käsitsi kinnitatud linakiust risti-rästi kootud jämedale kanvaale. Peakatet loomulikult ei tarvitatud. Naised seovad vahel juuksed kerge punutud paelaga ümber pea kokku.

Samas võib näha ka selle ürgset poolvenda, mida meil nimetatakse rüijuvaibaks. Maoorid kutsuvad teda «koroveiks». Selle valmistamistehnika näib olevat sama, mis sulgkuubede kanvaade juureski. Ainult et sulgede asemel on siin hõredale alusmaterjalile sõlmitud teataval kõrgusel ärälõigatud linakiud. Linakiust on tehtud ka midagi meie lingu taolist — «ka-ka». Samuti kanuude purjed ja magamismatid. Üldse: laialeheline, puhmana kasvav lina on andnud maoorile kõik selle, mis ta vajas kehakatteks. Aga jällegi: ilma kasvatamisvaevata, lihtsalt metsast võttes. Metsast, õieti maast sai maoori ka oma värvid. Vulkaanilised mullad olid neist, kuumaveeallikad rikkad kemikaalidest, mis pleegitasid ja värvisid.

Loodus soosis maoorit — igati. Tegi ta elu kergeks ja hõlpsaks. Ime siis, et ta nii puus kui maas hakkas nägema häid haldjaid, kujutles neid isegi vete sügavuses, et ta ennast pidas nende armualuseks, aga äpardunud jahi või kalastusretke puhul hakkas otsima halbu, vaenulikke jõude, kes tema ettevõtmise nurjasid. Siit panteistliku maailmakäsituse ni jäi ainult väike samm, mille teda iseenesest astuma panid lausumamehed, targad, teadijad.

Kuivõrd muistne maoori usaldas loodust, kuidas ta end tema helduse ja hea tahte valda andis, sellest jutustab veenvalt eksponaat samas muuseumis. Ühest alkoovist on tehtud tükike sügavsinise taevaga loodust mäekuplitega tagaplaanil ja mererannaga ees. Maooripealik, arvatavasti Tama, astunud kanuust maale, tõstab käed taeva ja mägede poole, hüüab:

«Ka u ki matanuku
Ka u ki matarangi
Ka u ki tenei whenua
Hei whenua
Mau e kai te
Manowa o tauhou . . .»

Ingliskeelse vabalt ümberjutustava tõlke järgi kõlaks see umbes nõnda: Tundmatu jalge all maa, / tundmatu pea kohal taevas, / tundmatu puhkepaik, / kuhu nüüd panen pea. / Oo maavaim suur, / võta vastu võõra süda — alandlik ohvriand . . .

See on katke suurest lugulaulust, seda hetke kujutav katke, mil maoorid Aotearoas maale astusid, endid selle maa hea vaimu, kaitselmuse võimkonda andsid. Ja kas ta ei jäta üsna hea mulje — isegi ehk kaitselmusele, kes pole lihtsa maoori suhtes liiga nõudlik? Maoori langetas pea looduse ees, loodus õnnistas teda oma andidega. Sellest ühtekuulumisest, ühtesulamisest ammutaski maoori oma elujõu, kindluse, enesetunde. Aegade jooksul teadagi üht-teist muutus. Aga põhi jäi. Nii-samuti kui ürgne kogukondlik kommuun, sotsiaalne kord, milles ei tuntud teisi instantse peale pealikute ja rituaalipidavate, nägematu maailmaga suhtlevate tarkade. See püsis sajandeid, sellel põhines kogu elu kuni eurooplaste tulekuni. Ja pidi siis mitu astet «kõrgema» korra,

pealikute ning tarkade võimu ees loomulikult kokku varisema. Välise krahhiga kaasnes endastmõistetavalt sisemine, psühholoogiline — vanad vaimud jätsid maorid maha, uued olid sama võõrad kui maaletungijadki. Aga maori ei vandunud alla.

Tuli läbi teha langus, et uuesti tõusta, jalad alla saada uutes tingimustes. Maorid on sellest puhastustulest läbi käinud, vastu pidanud, püsima jäänud. Toetudes vanale, haarasid nad kinni uuest ja lähevad nüüd sellega. Ürgne o m a on elujõu lätteks, kannab alati, viib läbi raskemastki.

Elurõõm ja uljus

Väiksegi puu juured peituvad mullapõue sügavuses.

(Maori vanasõna)

Igale pilvitusele pidavat järgnema päikesepaiste.

Aucklandi kolme päeva kohta aga läks tõeks kohaliku eestlase Milkopi lõõp, et kui Rangitoto vulkaanikülm sillerdava veega lahes on nähtav, hakkab sadama, kui ei — sajab. Neil päevil ainult viirastus ta vahel läbi sumu. Jäi tõepoolest mulje, nagu kestaks Uus-Meremaal pool aastat vihmaperiood, teine oleks lihtsalt sajune.

Vihmavalingute ja tuulehoogudega tuleb võidelda ka väiksel lennukil, mis meid toimetab Rotoruasse, sada viiskümmend miili lõunasse.

Tantsime jenkat pilveservadel, laseme mäeharjade kohal hüplevat go-go'd ja puristame vahetevahel päris orupõhjades. Lend on «vaheldusrikas», nagu viisakalt öeldakse.

Lätlasest kaaslane Riemanis lohutab nii ennast kui teisi: pole viga, sõidame eesti ülemjuhatusel all ja eestlased on kõvad meremehed...! Kust ta selle välja uuris, ei tea, aga kui Rotorua lennuväljal kaptenilt küsisin, kas on nii, vastas noor sihvakas kolme kuldset paela kandev mees maakeeies, ehkki veidi häbelikult ja kangelt, et tõsi jah... Ta teenivat lennukompaniis juba kümme aastat, hakanud seitsmeteistkümnesele peale ja juhtivat nüüd kolmandat aastat reisilennukeid... Isa, laevakapten Meider, sõitnud merd, vanas eas tegelevat Aucklandis kalandusega... Tänatakse hea lennu eest, tehakse pildid ja astutakse edasi.

Eestlasi, teadagi, lõunapoolkeral on. Et aga neist umbkaudu neljasajast, kes asuvad Uus-Meremaal, üks meie lennuki kapteniks sattus, oli umbes samataoline suur juhus kui kohata Aucklandi kolledži vabatahtlikult vene keelt õppivate tütarlaste ringis eestlasest professori tütart... Ometi tuleb ette. Meie maamunake ei ole tänapäeva liikuvuse juures enam džungel, kuhu inimene jäljetult kaduda saab. Teed lihtsalt viivad risti, kas või tahtmatult...

Muide, eestlased ja Uus-Meremaa. Teatakse rääkida, et kohe pärast Mahtra sõda 1858. aastal — niisiis Maori sõja ning «mudelkoloonia» rajamise päevil — põgenenud mõisnike viha eest sinna merede taha Eestist mõned ärksamad talupojad, et ilma piiblita ja saksa piitsata kaasa lüüa eeskujuliku koloonia loomisel, millest nii kõlavalt kuulutasid inglise naaivikud või kristlikud utopistid... Pole päris kindel, kui palju nendes juttudes on tõtt. Igatahes on Uus-Meremaal eestlasi kohatud juba läinud sajandil. Hilisematelgi aegadel (1920—1930) vaadati

meie väljarändajate poolt nendele saartele kui ihaldatumale uuele eluasemele. Ning pole vist päris juhus seegi, et kodanlikul perioodil läks sinna geograaf Jakob Lukats. Mõnede teadete järgi kavatsusega Uus-Meremaa valitsuselt taotleda eestlastest väljarändajate kvoodi tõstmist. Tol korralgi kõmistasid ajalehed Uus-Meremaast kui parimast väljarännumaast, sealsetest soodsatest asumistingimustest.

Siiski on eestlastest ümberasujate arv väikeseks jäänud. Ning meie otsesed kokkupuuted Uus-Meremaaga toimusid omal ajal peamiselt Inglise võiturul, kus eksportijatena olime võistlejaiks...

Muud tihedamat suhtlemist pole olnudki.

Rotorua — see on Põhjaosaare värvikamaid maoride alasid.

Rotoruad peetakse huvitavamaks ja põnevamaks «termiliseks imeks» maailmas.

Rotorua tahab olla iga matkaja unistus ja Meka.

Linnake ise oma 30 000 elanikuga, laiade sirgete tänavatega, nägusate värvierksate ehitustega on tüüpiline rahvusvaheline turismikeskus. Asendi tõttu eemalt vaadates isegi madal ja väheütlev laiatalas orupõhjal. Aga suur järv saartega, mäeahelikud järve taga, tulemägede tõmbikud ümberringi, lopsakas haljus nende veerudel — haarab esimesest hetkest. Kuhu ka ei vaata, mitte maastik, vaid ikka nagu kunstniku maalikompositsioon, vähemalt värvitrukis pilt. Tõsi, pisut ehk klanitud, magus, kuid ometi uhke. Tahtmatult tahaks äkki tormata sinna ja tänna, näha seda ja toda ja katsuda kas või käega, kuidas tundub sinine vesi, mäeküljel kaljusakk, kaurimänd, lehiseline, piinia, arakuaaria, mis sealt nii ahvatlevalt kutsuvad...

Ent selleks ei jää mahti. Niipea kui buss keerab linnakese palmide ja rimudega palistatud alleele, lööb vastu väavli või väävelvesiniku lehk. Pargipöösaste vahelt kerkivad aurupahmakad, nagu keeksid seal tohutud katlad. Aur käib üle madalamate puudegi, roomab läbi heki teele. Kuskil on pöösad pahupidi pööratud, täis halli muda, muidu sügavroheline rohi närbunud maas, kollane, pruun, surnud. Pöösaste vahel tosub paarimeetrise läbimõõduga must auk... Bussijuht peatab ja ütleb:

«Kuu aega tagasi toimus siin purse, mudasammas lendas viiekümne meetri kõrgusele...»

Edasi väike tumeda veega, kergelt aurav tiigikene. Tiigis ujuvad pardid. Vaadake, kas keenud mune leiate, naljatab taas juht. Mis seal mune — imestama paneb, kuidas linnud ise auravas vees ära ei kee, end koduselt tunnevad. Kuid mis siin ei aura! Tänavaa ääres lösutab suur kivi, selle serva all pahviks keegi kui tohutut piipu... Keset muruplatsi on püsti pandud toru, mis popsutab nii regulaarselt valgeid torte õhku, otsekui töötaks pinna all masin... Asfalteeritud kõnnitee sees on krobe, pragunenud lohk ja sealtki immitseb imalalõhnalist tossu... Madal kivimüür ühe maja iluaia ees tomutab mitme meetri pikkuselt, pinnas ta servade all kohub ja liigub kui rahutu looma nahk... Müüriil kiri: mitte läheneda, ohtlik. Teisal mügarik virnkivi või laavaräbu, keskel vulksuv-pulksuv mudaauk, millest hõõgub leit-sakut. Katsu sa läheneda, kui iga hetk võid mudalärsu näkku saada...

Kuulsal termilisel imemaal, kuumavee- ja mudaallikate keskel nalja ei ole. Kes end unustab, see... Hoiatused pole sugugi üleaarused. Nii maa seest väljauhkanv aur, vesi kui ka muda on enamasti keevtulised. Ja kus teda siin välja ei uhka! Küll parkides, küll aedades, küll otse tänaval! Aga autod ja bussid sõidavad, inimesed käivad, jalutavad, lap-

sed mängivad — igapäevane elu ei tee termilisest imest väljagi. Räägitakse, maorid olevat need maakoore rahutult rebenevad laigud oma eluasemeteks just sellepärast valinudki, et jahedal ajal saab siin kergesti sooja, pealegi on hõlpus toitu keeta . . .

Julge, mehine, trotsiva vaimuga pidi Te Arawa suguharu olema, kes end nende «kuradikurkude» lävele elama seadis, siia esimesed onnikesed ehitas ja maapõue tuliseid hingusi oma leivakõrvase küpsetamiseks rakendama hakkas . . . Julge või — nii lapselikult usaldav, et pani nagu põngerjas pea emakese maa sooja sülle . . . Mis teame meie, tsivilisatsioonist rikutud ja tehnikast tuimendatud meeltega, kunagise loomerga teovõimega inimese suhetest loodusega, tema hoiakutest, enesetundest looduses. Üksnes oletusi võime ehitada. Üks neist kipubki sugereerima, et küllap maoridel «keeva maa» eluasemeks valimisega oma praktilisemad tagamõtted võisid olla. Nimelt kaitstuse, kindlustatuse osas kõige väljaspoolse kurja eest. Need alad on ju võõrale, eriti pimedas, läbi-pääsmatud.

Või tundsid juba muistsed maorid termiliste vete ja muda ravitoimet, kasutasid neid? Tänapäeval igatahes on Rotorua rahvusvaheliselt kuulus oma ravivetega, linnas töötab aasta läbi mitu sanatooriumi . . .

Järgmine peatus tehakse otse Rotorua järve kaldal, Ohinemutu paas — vanas maori külakeses, paar meetrit veepinnast kõrgemal. Siingi tossavad praod ja urud pinnases, vulksub mudakausse, mis on hoolikalt ümbritsetud kiviridadega, hoiatusmärgid juures, ja niriseb läbipaistev sinkjasroheline soojaveeallikas järve, aurupilv taga. Kogu küla territoorium on asfalteeritud. Keset väljakut kuue-seitsme meetri kõrgune ja kümne meetri pikkune «whare», kogunemismaja, kus peeti «runangasid», toimusid pidustused. Taamal mõned väiksemad aidamajakesed. Need on kõik üht tüüpi: lõunapoolse otsaseinata ehitused, mille viilkatuste esiotsa servaplanke dekoreerivad suured punased «tekotekod» — plankudele või lõhkiäetud palkidele tehtud puulõiked. Otse järve perval asetseki puunikerdamise töökoda ning seal on paar meest peitlite-vasaratega plangu kallal ametis . . .

Nad nikerdavad uut tekotekot — inimnäo ja rohelisest merekarbist silmadega paari meetri pikkust puulõiget kuskile paa väravasse. Jässakad, lihaselised mehed ei hiilga jutukusega: nende käed liiguvad palju libedamini kui keeled. Pärimistele, kas kõikide tekotekode ornamentika on ühesugune, vastatakse pearaputusega, et ei. Aga kui küsitakse, kuidas nad käesolevat teevad, siis öeldakse, et teevad, nagu ikka on tehtud . . . Rohkem nad kas ei vaevu või ei oskagi seletada. Ent selleski peitub oma loogika. Katsuge mõnelt meie vanalt maanaiselt välja võtta, miks kindakiri peab just säärane olema, nagu ta teeb, aga mitte teist-sugune. Ka tema vastaks kergesti õlgade kehitusega: teen, nagu ikka on tehtud . . .

Tava, harjumuse, traditsiooni salajõud juhivad hulki. Ainult üksikud loovvaimud otsivad, katsetavad, julgevad muuta. Iga uuenduse saamine tavaks, väljaarenemine traditsiooniks võtab aega. Igapäevane elu ei ole lavateos või etendus, kus kõik läheb režissööri näpunäidete kohaselt. Traditsionalism ja novaatorlus, ehkki näivaltp antipoodid, on omavahel just niisugustes seostes, mis määravad arengukäigu tempo ja kulgemise, iga antud hetke näo . . .

Nood maorid loomulikult sääraste asjade üle ei targuta. Nad valmistavad eset, mis kannab edasi, levitab nende tõu traditsioone, aga on nägus ja ehk ka pisut, õige pisut uuski, sest vaevalt ükski põlv kopee-

rib eelmist absoluutse täpsusega. Midagi muutub, midagi ikkagi teise-
neb. See on paratamatu. Ning seda teed on käinud ka maoori puuniker-
damisekunst — nagu võib silmaga näha vanade ja tänapäevaste esemete
võrdlemisel. Ikka lihtsamalt keerulisemale, täiuslikuma poole. Tehakse
küll, nagu on tehtud, ometi tehakse pisut teisiti, teise taju, teise aja-
järgu meelte ja kätega.

Tekotekosid, tikisid ja igasuguseid puunikerdusi on maooridel hulgi,
kuid need pole sugugi ühenäolised, vaid igaüks kunstiteos omaette,
inimvaimu looming, mis väärrib hindamist ja imetlemist. Metslane neid
poleks teinud. Maoori tegi. Maooril oli ja on oma ilumeel, kultuuri-
tarve, tunnetusviis, mida puus kajastatakse.

Mõni tund hiljem viib buss meid teisele poole linna, kuulsasse Wha-
karewarewa kindlustatud paasse. Kindlustatud tähendab siin maasse
taotud vaiadest tara, mille sees asub niinimetatud mudelpaa — muists-
ses korras säilitatud maoori küla. Ka sõna «muistne» on tinglik, sest
küla territooriumi linnapoolses servas leidub kaasaegseid majakesi. Ja
elatakse siin, vanadeski hoonetes, täiesti kaasaegset elu: toitu ei kor-
jata metsast, vaid tuuakse poest, pestakse seebiga, nagu näha. Ja riie-
teta keegi ei liigu... Ent ometi viib Whaka turisti pika sammu lähe-
male muistse maoori eluviiside mõistmisele.

Kõigepealt: Whaka on üks metsikumaid ning võimsamaid termilisi
imemaid, kümnete suurte ja väikeste geisrite, tossuaukude, muda-
katelde, keevaveesilmade, allikate, lompide, loikude ja väävlivetest leh-
kavate, sinise-punase-kollasevärviliste kaljunukkidega kraatripesa, kus
maapind otsekui valus punnitub, kobrutab, lööbeid ajab ning kõike,
mida endas pidada ei suuda, välja sülitab. Siin auravat lubjarikast val-
get vett, seal pigimusta paksu muda. Ühest kroobatanud kohast sinkjat
suutsu, teisest kollast haisvat väävlilõga, mis mööda kive alla valgudes
muudab need mitmes värvitoonis helkivaks. Siin asub ka Uus-Meremaa
kuulsus — Pohutu geiser, mis oma veepurske aeg-ajalt saatvat viie-
kümne meetri kõrgusele. Läbi paa ruttab karedavooluline külm Pua-
renga oja, kohati mattunud põõsastesse. Aga siit saab ta nii ohtralt sooja
vett juurde, et allapoole forellid ei laskuvat, kuigi ülemaal löövat
lupsu... Põhjakaarest varjab paad mõnesaja meetri kõrgune mäerin-
nak, mis kohati kasvatab tihedat võsa, kohati aga aurab ja tossab, võib-
olla ka pulksub, vulksub ja podiseb niisamuti kui ta terrassiline ja kor-
rapäratu, igal sammul ise värvi, iga raja ääres pragunev, rebenev, rahu-
tult kibisev jalam, kust seda kõike vaadeldakse.

Siia rajasid muistsed maoorid kunagi oma asula, elasid sajandeid,
sündisid ja surid, ei jätnud üha muutuvat, ohtlikku ja mitte millegi
poolest meeldivat paika maha. Miks? Meie arusaamiste järgi oleks palju
hubasem olnud mäel, mäe taga. Aga maooride arusaamad olid teised.
On praegugi. Sest samal ajal, kui nad külastajaid juhivad hoolikalt
mööda radu, hoiatavad sammugi kõrvalekaldumise eest, kuna kobe pin-
nas võib alt ära vajuda, inimese neelata, uputada või kõrvetada, kihu-
tavad nad ise tihti otse üle kahtlaselt kerkinud, koguni «soomustunud»
või soostunud lappide, vähematki hoolimata ohust, kahtlaselt kibisevast
virnkivirägust või kuumast veest...

Muidugi, neil on kogemused. Elatanud giid, kes meid juhib (juhita
siia ei lasta ning juhtideks on eranditult naised!), teab kindlasti, et
Pohutu kõrged pursked toimuvad igal hommikul enne poolt kümnet ja
õhtul veidi enne kella viit. (Kella kuue järel loojub päike ja siis on

kohe ka pime.) Ta jutustas meile seda pärast kolme, kui Pohutu on madaluke, 5—6 meetri pikkune «poisike». Aga pool viis, kui lahkume, sirutab ta tõesti oma nina juba kümne, viieteistkümne meetri kõrgusele, hakkab norskama ning siputama sooja vihma. Ta ei olevatki kõige tulisema veega «tegelane» — purskavat ainult head sooja vannivett. Aga üks teine, Kra-man-mahara, ise madaluke, kivirinnatisega piiratud, põhjatu ja tumesinine, mille kohalt tuulgi aurupilve ära puhuda ei jõua — selle vesi olevat üle saja kraadi, keetvat hetkelt. Maapõuesurve all on see mõeldav, pinnas igatahes vaevalt. Kuid allikat kasutavad maorinaised siiski keedukoldena. Selle üle on pandud latt ning vette lastud potis keevat liha tunni-poolteisega niisama pehmeks kui tulel. Kasutamise jäljed näitavad, et giid ei luiska. Paar potti on allika-loigu ääres valmis ja plika seab neid parajasti «tulele» . . .

Whakas elab praegugi mitukümmend perekonda. Kogu see ala kuulub maori kooperatiivile ning sinne «turismitööstus» käib Riikliku Turis-mivalitsuse suunitluse kui ka järelevalve all. Sellega tegelevad peamiselt naised, mehed töötavad linnas. Ka kioskites, kus müüakse värvilisi postkaarte, maori suveniire, maori grammofoniplaate ja noote, on ametis maoritarid. Noored ja kenad, äriliselt viisakad ning vilkad kui gasellid. Nende graatsia on silmahakkavam kui ilu, küpskollakas nahavärv sümpaatsem näoplaanist või säärejoonest. Üle kahekümne, kalduvad nad kehalt täidlusele nagu mehedki. Tugevate puusadega, rinnakad, küllalt laia nina ja lihavate huultega, jätavad nad väga elujõuliste, meeleliste inimeste mulje, keda emakssaamise mured ja naisedusad vist liialt ei koorma, kes jäävad eluröömsateks ja vilgasteks ka pereemadena, lastekasvatajatena. See nende peahooleks ongi, sest raske, pingutavas töös neid ei näe.

Maori maailmatunnetuse vundamendiks on reipus, aktiivne hoiak. Nende põhiõpetusena seisab suurima kolledži seinal loosung: «Kia U Ki Te Pai» — Tee üksnes seda, mis on hea. Algselt mõeldud muidugi: hea, kasulik maorile. Kuidas seda keerulistes kapitalistliku korra suhetes seletatakse või täidetakse, jääb probleemiks. Müües oma tööjõudu palgalistena, peab maoridel mõnel juhul küllaltki raske olema tegelikult igapäevasuses käia ning toimida oma põliste tõdede kohaselt. Ilmselt lähemad oleksid neile sotsialistlikud põhiteesid, seda enam et osa maoridid tänapäevalgi tegutseb ühismaaomanditel, ühiselt töötades, olgugi moodsas kooperatiivivormis.

Vaatamata vähemusrahva asendile (8 protsenti Uus-Meremaa elanike arvust) või hilisele tsiviliseerumisele, ei häbene maorid oma minevikku, ei jäta meenutamata eneste teeneid Briti maailmariigi ees. Siinsamas Whaka linnapoolsel väraval, mis pole rahvuslikku stiili, teko-tekodega ehitud puu-, vaid raske, massiivne kiviehitus, seisab kaugele paistev ingliskeelne kiri: Ärgem unustagem! Pidagem kalliks maori rahvusest sõjakangelaste mälestust! Edasi vasktahvlitesse graveeritud pikk Esimeses maailmasõjas langenute nimekiri. Kolonelid, majorid, kaptenid, leitnandid — kõik maoriväeosade juhid, kes andsid oma elu koos sõduritega Euroopa Läänerindel. Asi seisab nimelt selles, et Briti väejuhatus paiskas maoriüksused Verduni all ja mujal löögijõuna läbi-murretele, kust tagasi ei tuldud . . . Ühed maorid läksid surma, kuid teised ei luba neid unustada. Ning 1936. aastal tunnustaski leiboristlik valitsus maoride sõjalisi teeneid, likvideerides viimased eelmisest sajandist säilinud kitsendused maoride suhtes ning asutades nende rahvasajade ameti.

Maori vankumatu elurõõm väljendub tema laulus ja tantsus. Nagu vanadel kreeklastel, nagu mitmetel loodusrahvastel, nii mahutab mõiste «muusika» maoridelgi üheaegselt niihästi sõnalise, helilise kui ka plastilise elemendi. Rahvatantsutrupp, kelle esinemisi jälgisime «Brendise» estraadipoodiumil, on samaaegselt seitsmeliikmeline lauluansambel, keda juhivad eeslaulja-kitarrist, andes sõnad ning pidades rütmi. Edasi veendusime Wellingtonis, Christchurchis ja Mastertonis, et samal põhimõttel, kuidugi varieerides hääldes ja saates, toimivad teisedki trupid. Kuna sõnad jäävad mõistmatuks, on raske otsustada, mis ürgselt oli primaarne: kas lugu (sõnad), mida jutustatakse, esitamismoodus — meloodiline deklamatsioon, laul, või seda illustreeriv, vahel koguni plastiliselt kujutav tants. Kaldun eeldama, et alguses oli sõna, lugu — eriti sõja-, töö- ja tegevuslaulude (tantsude) puhul. Nende iseloom nõuab süžeed, tekkelugu. Vastavalt loo iseloomule kujuneb selle häälekalt kuulutamine, helide valik — meloodia. Meloodia rütmi ja tempo kohaselt liikumine — tants.

Et nad ühest juurest on välja kasvanud, seda kipuvad tõendama ka paljude tantsude ja laulude ühised nimed, vähemalt liiginimetused, nagu «haka'd», «poi'd», «haere-mai'd» ja «hine-hine'd». Esimesed kujutavad enesest sõja- või tegevuslaule (tantse), mida esitavad mehed, teised on puhtalt tegevuslaulud (tantsud) naistele, milles avaldub nende käteosavus «poidega» — sibulakujuliste pallikestega nõõri otsas — mänglemises. «Haere-maid» on tervituslaulud, «hine-hined» armastuslaulud ja neid esitavad sagedasti segatrupid. Ka «ti rakau'd» — kepitantsud, kus plastiliste liikumiste saatel tantsijad pilluvad üksteisele poole meetri pikkusi kepikesi, on segatantsud. Kes kepi kukkuda laseb, langeb mängust välja. Viimane kepihoidja loetakse võitjaks. Räägitakse, et kunagi olevat säärane kepihoidumise võistlus meeste vahel kujunenud kaks nädalat — kuidugi vaheaegadega — kestnud hullustuseks, milles kedagi ei tahetud võitjaks lasta...

Kõik tantsulaulud on enesestmõistetavalt rütmilised, küllalt hoogsad ja temperamendikad. Eriti «hakad», sõjatantsud, kus trotsivad hüplemised ja vastastikused kählemised vahelduvad järskude hirmutus-hüüete või võidurõõgatustega. Sääraseis tantsudes saadab kehaliigutusi, löögimitatsioone ja rünnakuhoogu miimika, mis ulatub grimassitamise, keelenäitamise või hammaste-kiristamiseni. Sõda on sõda! Maori sõdalane ei kardab kedagi — seda tahetaksegi demonstreerida kogu käsituses olevate vahendite arsenaliga. Ja saavutatakse tõesti elamuslik mulje.

Sootuks teist tüüpi esindavad segatruppide «hoki-hoki'd». Neis eelneb plastilisele, koreograafilisele osale tihti salm või kaks laulu — meloodilist, õrna ja meeleolukat, vahel ka säärast, mida nais- ja mees-hääled laulavad vaheldumisi, vastastikku. Tantsuliigutused on lihtsad ja tagasihoidlikud, enamasti täie tallaga astumine, põlvepainutus, kerge puusaõõtsutus, käte sirutus, sõrmede mäng, mis räägib esineja tunnetest, igatsusest, ihalusest, unistusest. Kireavaldusteni ei minda. Nii jääb valdavaks muusikalis-sõnaline element. Liiatigi kuna lauldakse puhtalt kõlavas harmonisatsioonis, neljal häälel. Poid on veidi elavamad ja rütmikamad hokidest — linakiust pallikeste mängitamine nõuab tempot —, aga käte tegevus välja arvatud, valitseb neiski laululine element koreograafilise üle. Tervitus- ja lembelaulede puhul polegi tantsul peale illustreeriva osa suuremat tähtsust. Liigutused ja liikumised on tagasihoidlikud, temporeeritud, vähem kõnekad kui demonstreerivad.

Ennatuna tunduks kiita neid tantse sügavalt omapäraseiks, korduma-

tuiks: see käiks rahvatantsu kui säärase loomuse vastu, mis paratamatult varieerib ja teisendab. Kuid asjatu on otsida ka otsesest lähedust, kokkukuuluvust. Vähemalt indiaani, hiina, indoneesia või pakistani tantsulaadiga ei ole maori tantsul kuigivõrra ühist. Neis avaldub oma elutunnetus omal kombel ja vormis.

Muidugi on tantsulaulude kõrval suur hulk teisi, lihtsalt lauldavaid laule, alates naljatlevatest kuni hardalt palvelisteni. Kõiki neid iseloomustavad meloodilisus ja harmoonilisus. Kogu maori muusika kuulub niinimetatud tonaalse, euroopa klassikalise muusika liiki. Kuid kas pole imelik mõelda: rahvas, kel puudus kiri, kes nooti ei tundnud, lõi puhta tonaalse, kolmkõladele ehitatud koorirepertuaari, mis vaevalt et maha jääb töödeldud ja seadeldud euroopalikust rahvalaulust. Lõi oma muusika, mille igast juhtmotiivist kõlab elurõõm, reipus, meelegendus. Oleksid need hakad, poid, ti rakaud ja teised viimaste aastakümnete saavutused, võiksime rääkida kiiretest õpingutest, Noor-Maori kooli mõjust, iidsete motiivide ülestöötamisest — kõigest, mis on kehtiv vastküpsetatud rahvamuusika või tantsukultuuri kohta. Kuid ei! Maori lugulaulud jutustavad, kuidas neidsamu tantse, tantsulaule esitati pidustuste puhul juba sajandeid tagasi. Arusaadavalt tuleb seda võtta reservatsioonidega: ei tantsud ega laulud tarvitsenud olla täpselt samasugused kui tänapäeval. Aga põhi, alus, millest praegune välja kasvas, ikkagi eksisteeris. Niisamuti ka too elurõõm ja reipus, mis neid kannab, meeldi vaatama-kuulama sunnib. Selles on midagi põlismaoorilikku, oma ja kordumatut.

Vene helilooja Boguslavski pahandas, et plagiaat, ja väljus esimese laulu puhul saalist, kui kõlas lähedane motiiv vene rahvalaulule «Vetšerni zvon». Kuid tuli järgmise puhul kohe tagasi tunnustusega: ei, siiski originaalne! Originaalsuseküsimumst nii lihtsalt ei otsusta. Kõikide rahvaste muusikast võib leida vastastikku tuttavaid või varieeruvaid motiive. Maori lauludes meenutavad mõned isegi eesti rahvalaulu omi. Aga ometi ei saa kummagi puhul laenamisest juttu olla. Pealegi ei maksa unustada, et motiivid rändavad mustlastena mööda maailma niisamuti kui vanasõnad ja rahvanaljandid. Nende päritolu jahtida on tuult taga ajada. Kui aga otsida elamust, mille üks või teine motiiv maori rakenduses esile kutsub, loob, osutub vääramatuks nende optimistlik, teorõõmu sisendav põhitoon. Ja võidab järjest laiemat kõlapinda.

Kuni 1950. aastani esinesid maori ansamblid ainult kodusaarel. Siis loodi inglaste algatusel, kes spekuleerisid maori loomulikule laulutalendile ja esinemiskindlusele, rida truppe, millest üks paremaid, «Maori Hi-Fives», saadeti katseliselt esinema Austraaliasse, Surfers Paradise'i randa. Maorid võitsid südameid ja said varsti rea kutseid esineda ka mujal. Sellest ajast alates gastroleerib Austraalia klubides ja estraadilavadel pidevalt mitu maori ansamblit. Hinnatumateks maori solistideks on Ricky May ja Rim D. Paul. Viimane mängib ka kontrabassi. Mõlemad algasid noorelt, 16—17-aastaselt.

Õppinud Austraalias ja saanud hea praktika, on neil mitte veel 25-aastastel meestel kõik teed lauljatena maailmas lahti. Ricky May tegi juba pikema turnee Ühendriikidesse, kus esines menukalt Los Angelese, La Vega ja Chicago lavadel. Rim D. Paul käis kuuekümnendate aastate algul turneel Euroopas, kust tagasi pöördudes rajas koos oma endiste trupikaaslastega («Quintiki'deks» kutsutud) Sydney's Kings Crossil

maoori estraadiklubi, mida ise juhib. Peale nende õpib mitu noort andekat maooritari laulmist Londonis ja Milaanos. Ricky May on ühes intervjuus tähendanud, et enne välismaal käimist ta pole märganudki, kui musikaalsed on maoorid. Maoori poisid minevat ka kooli, ukuleeled ja kitarrid kaasas. Nad laulvat sõna tõsisel mõttes igal pool — isegi matustel...

Küllap taolisest üldisest lauluharrastusest võrsuski idee asutada Wellingtoni maoori ooper. Möödunud aasta novembris pöördus rida maoori organisatsioone vastava taotlusega Uus-Meremaa valitsuse poole, paludes üritust majanduslikult toetada. Neile vastati eitavalt. Kuid mõni päev hiljem teatasid ajalehed: võtku valitsuskomisjon mistahes seisukoht, maoori ooper rajatakse, eeltööd rahvusliku ooperifondi loomiseks olevat käimas. Maoorid oskavad omakultuurist lugu pidada ja seda hinnata. Arvatavasti on algatuse taga ka Uus-Meremaa maoori rahvasjade amet, mida juhib maoorist minister. Ning sealtpoolt vist ooperiplaanitsejatele ära ei öelda — kui ainult hääled kannavad...

Ilumeelne maoori noorus katsetab praegu igal kunstialal, otsib võimalusi eneseteostamiseks. Canterbury Muuseumis Christchurchis hakkas silma koguni moodsate maoori maalikunstnike väike ekspositsioon. Autoreid on küll ainult kolm-neli ja maale mõnisteistkümmend, aga — missugused! Omaaegse maneežikampaania järgi võttes — puhas abstraksionism... Mõned meie inimesed ruttavadki mööda, et mitte kiustuse ja patu sisse langeda...

Seal on lõuend Matairalt: Pruunikaskollastes, määrdunud-valgetes toonides, nagu muustriliselt antud sõnajala- ning palmilehed, nende vahel kõhnade ülestõstetud kätega vanakene. Kõik muu jääb taustaks, kõnelevad ainult käed. Nad nagu küsiksid ahastavalt: Mis te ometi teete, inimesed?

Teine Nuralt: Pehmete roheliste-kollaste-pruunjate toonidega joonte ja kaarte segu, kujutle kas võsa või kaljusid, inimesi segiläbi sagimas või rehvitud seilidega purjekaid — kõik on võimalik. Allteksti hõlpsasti ei avasta. Aga kui dekoratiivsel laigul peatub silm teosel meeleldi.

Kolmas Nuralt: Salapärased figuurid sügavpruunil avaral pinnal, mille servad on tumedamad, tsentrum helenev. Võib võtta mingi tiigi või kraatrina, mille ümber teravate lõikavate joontega inimesed kas leivalalus või mures. Meeleolult süngevõitu, hirmutav.

Neljas Manelt: Suured punase, roosa, helesinisega antud ebamäärased mäetipud, asetatud lõuendile risttelje printsiibil, nii et kujuneb midagi silmale huvitavat, puhkust pakkuvat, kuigi värvigammad seda ei eeldaks, on iseenesest rahutud.

Valitsev värv — pruun, joonis — katkendlik, ähmane, tegumood — sümbolite mäng rahutuses ja meeleolutsemises. Kuid mitmeti omapärasem kui mõnes moodsa kunsti galeriis. Maoorid püüavad kujutatavate kunstnikeni ajahõngu tabada, oma värvigammat esitada.

Arhitektuuris neil veel moodsat oma pakkuda pole. Kuid kas Uus-Meremaa elamute tegumoes ja värvitoonides ometi midagi ei kajastu ka iidsest maoori «whare»-st, kuigi lahtise otsaseinana?

Kõige märgatavamalt on vanast maoori elemendist kandunud tänapäeva inglise pruuki ja käibesse kohanimed. Neil kõigil on oma kindel tähendus, maoori keel tähenduseta nimesid ei tunne. Whakarewarewa — sõjasalga moodustamise koht, Tarawera (vulkaan) — põlenud odad, Waikato — täisveeline jõgi, Rangitoto (vulkaan saarel) — verine taevas,

Rotorua — teine järv, Ohinemutu — tüdrukutele lõputegemise paik, jne.

Üldse, see maoori keel, mis vahel tundub lõbusalt vulisevat kui val-latu vesi, vahel lööliirina helisevat, aga sealsamas jälle murdlainena karil pahisevat... Temas ei ole vähematki sisisevat-susisevat, rigisevat-ragisevat, mis sunniks hambaid risti pingutama või huuli vägistama. Kõik on lihtne, puhas, harmooniline nagu selle rahva muusikagi.

Võhikuna saan ma rääkida ainult muljest, mis tekkis kõrvaga kuul-dust või trükitekstis nähtust. Mulje on erutav. Kõigepealt alfabeet: ainult 15 tähte, neist täishäälikuid viis (a, e, i, o, u), umbhäälikuid — kümme. Lihtne ja kerge! Puuduvad säärased meile (ja teistelegi) häda-vajalikud nagu j, l, s, b, d. Kõik silbid on lahtised, täishäälikutega lõppevad. Iga häälikut hääldatakse nii, nagu kirjutatud, ja igat silpi eraldi kuuldavalt, ka säärases monstrumlikus, vist maailma pikimas nimes nagu «Taumatawhakatangihangakoanotamateapokaiwhennakitana-tahu» — Mäekühm, kus avastaja Tamatea mängis flööti oma äravalitud neiule...

Reeglina ei ole maoorikeelsed sõnad mitte nii kohutavad, vaid üsna lühikesed, tihti ainult ühe-kahesilbilised. Grammatikast ärgem parem rääkigem, võib tulla välja «kikino» — väga halvasti. Veelgi ennatum oleks kõlaliselts meile lähedaste sõnade (näit. «kuri» — koer, «tapa» — äär, lõige) järgi julgeda väita, nagu võiks sel polüneesia keelemurdel midagi ühist olla soome sugu keeltega. Juhuslike kokkulangevuste juu-res romantitseda on ehk põnev, aga mitte originaalne.

Kuid maoori tähenduslikud, vahel ka naljatlevad kohanimed iseene-sest on pärlid.

Selge, et peale maooride keegi vaevalt meenutab või oskabki meenu-tada neid nimetähendusi, muistseid sündmusi, mille järgi kohad tähis-tati. Kuid muinasjutud ja legendid teavad, kannavad selle teadmise edasi põlvest põlve, nad nagu on kudenud pika teadmiskanga ajaloost, meenutavad tulevastele põlvedele lakkamatult, et see on maooride maa, siin elab ja elas maoori... Sest üks ole enesetunne ja omakultuuri — olgu või algelisegi — au sees hoidmine iga väikerahva vastupidavuse, püsijäämise üks põhilisi eeldusi.

Sellest jutustab maooride ajalugu. Seda tõendab maoori rahvakillu langemine kaduvuse servale ja uus tõus, mis on ta viinud taas rahvaste ühiselu areenile, maailma suurte ja väikeste ringi, ehkki esialgu üksnes oma tillukese kultuuripanusega.

Mööda maooride maad

Meeste elu antakse
ära naiste ja maa eest.
(Maoori vanasõna)

Kui Otepää asetseks Pühajärve kaldal, kui... (neid «kui-sid» on õige mitu!), meenutaks ta pisut Rotoruad. Sellega nimelt, et mine mistahes suunas, ikka avanevad ees uhked maastikud. Rotoruast lähtub ametli-kult umbes kaks tosinat matkamarsruuti. Päevast päeva toristavad seal eribussid ja autod turistidega. Suvakohaselt varieerides võib matkade arvu vähendada ja suurendada, valida kas mitmepäevase, päevase või mõnetunnilise — nii kuidas määravad aeg ning huvid. «Cook'i» osakond

E. Lehis

Neegitar (Akvarell) 1966

Hommik on pilvehall, sügavroheline muru pärleendab kastepiiskades, kui bussi asume. Võõrad tüviksõnajalad kõigutavad palmidega võidu lehti, aga kas seal märjas murus ei vudi tuttavad varahommikused hoolsad muusträstad? Muidugi! November on ju kevadkuu ja lindudel tegemist. Eks sellesama tõttu kargle asfaldil ka parv varblasi ja sädista sama koduselt kui Tallinnas või Tartus, hoolimata sellest et bensiiinhobud nii siin kui seal nende laua katmata jätavad . . .

Uus-Meremaa saartel elasid XVIII sajandini ainult maoorid ja linnud. Kohalikke, siinse päritoluga loomi pole olemaski. Kõik on sisse toodud, kohandatud ja kohanenud. Nii opossumid, kellest nüüd metsavahelistel teedel tihti üle sõidetakse, kui ka küttidele kallid põdrad ja metssead. Samuti arvatavasti ka muruplatsil sibavad muusträstad, aedades sädistavad varblased, hoopis rääkimata rottidest, hiirtest või teistest väikekahjuritest, kes inimesega kaasas käivad kuni laeva viimase teekonnani . . . Suured loomad, imetajad, valivad hoolega oma elualasid, asuvad tänaseni piirkonniti, ei randa naljalt välja. Nähtavasti on inimene ainuke, kes peab rändama, koloniseerima maid ja saari, asustama ümber ka enesest väetimaid . . .

Esimene asula, mille Kaingaroa, suure riikliku metsaistanduse poole liikudes läbime, on Waipa — peaaegu puhas soome küla, nagu öeldakse. Soomlastest metsatöölise perekonnad paigutatud siia elama läinud sajandi lõpul, et nad õpetaksid, kuidas mägedest palke alla sõidutada. Ja soomlased jäidki. Lõid üles oma viilkatusega, palkidest elamud — ainukesed vist kogu Uus-Meremaal —, rajasid aiad ja töötavad. Vanemad majad on halliks tõmbunud, katused samblas. Kuid uued, samuti puust, ka garaažid hoolikalt värvitud. Tükike omapärast põhjamaad keset lõunamaa metsa lopsakust! Isegi hobune ja sahk hakkasid silma.

Ei mäletata, kes soomlaste asustamisel koha valis. Aga paistab küll, et nad ise: lepp on jalgupidi ojas nagu meilgi, pajupõõsad küürutavad üle vee ning kallakutel uhkeldavad lehised võidu mändidega. Muidugi mitte päris ehtsate, põhjamaistega, vaid nende pooltroopiliste sugulastega, mille okkad on pikemad ja pehmemad, oksad tihedamad, tüvel madalamale laskuvad kui meie männil. Lähemad seederile. Siin kuskil Wairere koskede lähedal leiavad meie geograafid seljakult ka kuulsa Kalifornia punapuu — sekvoia ühe alaliigi, mis tõuseb maast kui sammas ja ulatub üle muu metsa nelja-viiekümne meetri kõrgusele. Sekvoiasid ei ole palju — ainult väike säbarik, võib-olla mõnikümmend —, ilmselt sisse toodud ja kaitse all. Paljude järvede kallasmaad on väljasõidukohtade ja puhkepaikadena ühtlasi kaitsealadeks, kus iga puu ja põõsas seisab arvel.

Edasi möödume Rainbow' (ing. keeles Vikerkaar) vulkaanist. Öeldakse olevat kustunud, mingist värvisärast pole jälgegi, tuhande meetrini tõusev küür samuti udus kui teistelgi — mine tea, miks nii uhke nimi. Võib-olla järvede pärast jalamil? Neid on jälle kaks, samuti merepinnast kõrgemal kui Tarawera värvilised, kuid sedapuhku uue «atraktsiooniga» — üks kuuma, teine külma veega. Ning kuigi omavahel ühenduses, ei jahtu kuum ära ega lähe külma kuumaks . . . Termilised imed, mis muud! Kuuma järve läheduses podisevad ja mulksuvad suured, mitmeaakrise pinnaga Waitapu mudaloigud või «silmad». Läikivad kui pigi, aga väga rahutud — iga hetk kerkib kuskil ja vajub tagasi poole meetri kõrgusi musti rusikaid. Tuli peab selle «katla» all kõva olema, et pigipaks muda nõnda kohub ja keeb! Pinnas nende

katelde ümber on samasugune pimss- või virnkivist kroobatis nagu Rotoruaski. Peale ära astu — vajub ja neelab.

Aga teeradade servadel sealsamas öitseb valge ristikhein, kõigutab end tuules lopsakas hundertubakas ning võsa serval lokkab päris harilik põldmari, heinamaal sinetab tihedalt kodune ära-unusta-mind... Ei loe midagi mudakatelde toss ega väävlilehk — «taimeurooplased» tunnevad end päris koduselt. Samuti kui kahejalgsed. Eks nemadki võta või ole võtnud jõudumööda osa Uus-Meremaa koloniseerimisest...

Kõiki neid järvi ja järvesilmi, orge ja nõgusid, kus maa tossab või mudakatlad podisevad, meelde jätta, taasloetleda oleks mõttetu, sest ka omapära muutub üksluiseks, kui teda igal sammul kohtad. Kihutame välja nõorsirgele kruusateele, mis viib Kaingaroa metsaistandusse. Selles piirkonnas on metsa all mitte üks viiendik pinnast, nagu Uus-Meremaal keskmiselt öeldakse olevat, vaid vabalt kolm viiendikku, võib-olla rohkemgi. Asundusi ja farme vilksatab harva. Üksikud haljendavad mäeküljed lambakarjadega, mõned koplites piimakarjad, muidu aina metsad, olgu lopsakad leht- või igihaljad okaspuud. Kaingaroa metsamassiiv asetseb kergelt kurrutaval, kuid mitte mägisel maal. Mitukümmend ruutkilomeetrit erametsi liituvad riigiistandustega, mille pindala on üle 114 000 ha. Suurim omataoline Uus-Meremaa kaasaegses metsakasvanduses, millega algust tehti alles kolmekümnendail aastail. Seni olevat istutatud ligemale pool miljonit hektarit metsa. Kui arvesse võtta, et Uus-Meremaa pinda katab 5—6 miljoni hektari ulatuses mets, on istandused küllalt laialdased. Et 1939. aastani raiuti iga aasta ürgset metsa 64 protsenti, 1965 aga ainult 13, siis on kultuurmetsa osa raietes käegakatsutav. Kaingaroa metsaistandus koosneb peamiselt kohandatud seederännist. Puu öeldakse kasvavat väga jõudsalt ja andvat 20—30 aastaga head materjali. Kuid läbisõidul paistab silma tuule- ja tulekahjustuste suurus. Hektarite viisi on keerdtormid maha murdnud parajas kasvuhooos puid. Teisal jälle tulekahjud järele jätnud palju laiul paljandeid. Tuleohu vältimiseks on keelatud autoga metsateedele sisse sõita, massiivi on aetud laiad liivapinnast paljastavad sihid.

Kaingaroa metsamassiivi järel tuleb Uus-Meremaa suurim järv Taupo (üle 600 km²) samanimelise linnakesega kirdenurgal. Järv on sopiline, mitme saarega ja nii puhta veega, et kaugelt eemalt paistavad tumedad ning heledad laigud põhjas. Kaldad kohati metsistunud, kohati kaljused või tasased. Muidugi rida väljasõidukohti paadisadamate ja Turismivalitsuse kalastusbaasidega. Järvest saab alguse Uus-Meremaa veerikkamaid jõgesid Waikato — jõgi, mille paisutustesüsteemil töötab terve hüdrojõujaamade kaskaad. Taupost ära pöördudes ristlemeigi mõni aeg selle kärelda vooluga jõe ürgorus, tema veehoidlate ja oru pervedel.

Siin on võimsaid veerikkaid seinkoski, kus vesi kukub mitu meetrit, puruneb tolmuks ja koguneb all taas kihisevaks siniseks võrendikuks; on teisi, kus kitsasse kaljusängi surutud mitme meetri sügavune vool tormab üle kivilõhandikkude mäest alla, vihaste harjadega pekstes kõike ettesattuvat, taltsutamatuses vägagi meenutades omaaegseid pikki koski Oulu jõel või Imatrat Saimal. Et nende koskede kaldad on raudtorudest taradega piiratud, igati hoolitsetud laagri- või kämpingupaigad, kuhu nädala lõpul koguneb hulgaliselt väljasõitjaid, tõendavad kümned müügikohad kui ka teeviidad ja kirjad. Uus-Meremaa ei jää selles osas

tolligi maha Austraaliast. Viiepäevane töönal kohustab hoolitsemata töötajate vaba aja veetmise võimaluste, puhkepaikade eest.

Kuskil jõeoru kitsasteel satume lambakarjale, mida aetakse pügami-sele. Öeldakse olevat kaks tuhat viissada villakandjat. Kuid tee on neid mitmesaja meetri pikkuselt nii tihedalt täis, et autoliiklus katkeb. Lambahulga kohta üks ratsakarjus ja kaks koera. Karjus laseb ees kerget sõrki, näitab ainult teed. Kõik muu teevad koerad: ühtki lammast teelt kõrvale ei lasta, maha ei jäeta. Need koerad saavat aastase väljaõppe ja pidavat teise aasta «teenima» praktikantidena — enne neid karjase-abilisteks ei loetagi.

Selle jõeoru uhkuseks on niinimetatud «Esmeralda terrass» Orakei Korakos, Ohakuri paisjärve kaldal, ühel neist, mille moodustavad Waitakato jõe veed. Veehoidla on siin umbes pool miili lai. Otse Orakei Korako värskelt rajatud turismibaasi vastas tõuseb veest kümmekonna meetri kõrgune terrass ja kiirgab päikeses roheline-kollase-lilla-punase toonides, nagu valguks sealt vette sula-tuline laava. Kerge aurgi, mis mähib terrassi astanguid, süvendab seda muljet. Ainult vesi all ei kee...

Kiirmootorpaat viskab mõne minutiga üle järve ja — ollaksegi järjekordses kraatris. Kalju, mis eemalt näis laavajõena, on soolade ja mineraalide setetest värviline, sest mööda terrasse niriseb alla soe, maapõuest tulev vesi. Inimese käsi on siia rajanud teekesed, piiranud kahtlased korbatised ja ohutised kividega, tähistanud hoiatustega. Pole ülearune! Iga põõsa, iga rohututi taga, nagu Rotoruaski, tossab siin maa, vulksuvad ja keevad kuumavee- või mudaallikad. Kuid nende heited peavad olema sootuks teist koosseisu — kõik, millesse nad puutuvad, saab erksa värvi. Seda värvi- ja toonivaheldust on nii ohtrasti, et ühele kaunile nurgakesele põõsaste vahel on nimeks antud «Kunstniku palett», teisele kollakashallile «Kuldvillaku terrass» ja kõige kõrgemale küündivale purskesuule «Lord Gobhami geiser». Kogu kolmeastmelisel, üle hektarise pinnaga kraatrilal on sada kaksteist kuumavee-purskekohta, kümneid mudakatlaid, tossumulke ja hulk kaljudelt allaruttavaid veetiremeid.

Austria geoloog Hochstetter on sada aastat tagasi Orakei Korakot harulduseks nimetanud... Vahepeal taltusid siinsed geotermilised jõud. Aga 1961. aastast, kui org kahekümne meetri sügavuselt täitus veega, purskavad ja keevad nad võimsamalt kui kunagi varem...

Harulduseks on Orakei Korako veel teisiti. Kogu see uhkus kuulub eraomandina David Spitzile, omaaegse austria väljarändaja järglasele. David Spitz abikaasaga on mõlemad noored inimesed, alla kolmekümne. Küsimusele, kas tehakse ilusat äri, vastab ta õlakehitusega. Esialgu mitte. Aga mis sa teed ära, perekonna kodukoht, ei raatsi käest anda. Ja lisab, et Turismivalitsus alles hakkas võõraid saatma, kui kõik korda sai — maja, paat ja terrass ka... Nemad naisega kahekesi teinud suurema töö. Paadi soetamiseks antud laenu ja turistide teenindamise eest makstavat protsente. Elada võivat...

Meenuvad Tarawera vulkaani uputatud külad.

«Elada on siin tore. Aga kes kraatri põhja näeb? Kui ühel ööl järsku... Nagu maori küladega? Teil on noor naine...»

«Oleme kaalunud. Maori küladeski elasid noored. Inimene looduse vastu ei saa...»

Saab. Juba saab. Inimene oma ehitustega mõjutab ka geotermilisi protsesse. See on fakt, ütlevad Uus-Meremaa teadlased sedasama Orakei Korakot meenutades. Tõusuvesi pani termilised allikad uuesti

intensiivselt tööle... Aga kuhu jäävad siis imed? Need elavad meie kujutlusvõimest — nagu värvilise «Aladini koopa» lävel seistes seal-samas ülemisel terrassil. Teadus ütleb, et koobas on üle kahe tuhande aasta vana. Kuidas tekkis, kust võttis need mahedad pastelltoonid lakke, miks püsib — kujutle, fantaseeri mis tahad. Siin maal on veel küllalt säärast, mille ümber ja üle tasub fantaseerida. Paistab koguni, nagu see maa alles vormuks, otsiks kuju ja nägu. Kas seda ei ütle ta nimigi: Uus-Meremaa...?

Uus ja — seetõttu ka põnev.

Rinnutsi termiliste jõududega

Sõjas saadud kuulsus kustub
ruttu, tööga teenitu kestab kaua.

(Maoori vanasõna)

Maoori legend pajatab:

Üks koletu elukas põgenes kord küttide eest sisesaarelt ranna poole, et kaduda merre. Ta jooksis mööda maa-alust, kuid pistis hingamiseks aeg-ajalt pea välja. Tema hingamisauke jäid tähistama tossavad lammi-kud mägedest mereni...

Nii see ongi: Ruapehu tulemäest Tongariro kaitsealal põiki üle saare Tarawera jõe suudmeni kirderannikul lookleb mägijärvede ning termiliste alade võõnd. Turistliku silmaga oleme mõnda neist vaadanud. Kuid geotermilised võimsused on rakendatud ka energiaallikatena.

Rööbiti sellesama Waikato jõega, mille kauneid koski annab imetleda ja mille kaheksa elektrijaama koguvõimsus on üle miljoni kW, jookseb Taupo-Rotorua tee. Kümnekond kilomeetrit järvest ja umbes poolteist jõeorst laiub künklik metsatuttidega Wairakei geisrite org, mitmekümne kraatriga lammik. Wairakeis moondabki kaheastmeline geotermiline elektrijaam maapõue võimsused 192 000-kW elektrienegiaks.

Tõsi, Wairakei pole esimene selletaoline maailmas. Itaallased alustasid katsetustega juba sajandivahetuse eel ja said Larderello seadeldiste arendamisega 1931. aastal käima jõujaama, mille võimsus on üle 350 000 kW. Kamtsatkal ja Islandil köetakse geisrite vetega asulaid. Kavandamised ja kalkuleerimised on käimas mitmel maal. Ent kogu probleem iseenesest on alles nii uus, et Wairakei jõujaama eeltööd kujunesid omamoodi teaduslike uurimuste kompleksiks, millest osa võtsid nii matemaatikud kui keemikud, nii geoloogid kui tuumafüüsikud, lisaks mitmete teiste alade esindajad.

Kõigepealt tuli vastus leida küsimustele: kui palju auru suudetakse koguda, missugused on selle varud, kaua need vastu löövad ja kus puurima asuda? Sest ilmne oli, et nende irregulaarsete vee- ja aurukogustega, mis hajali, pealegi hooti maapinnale paiskuvad, mingit pidevat tööpüsivust ei saavutata. Elkkõige tegid geoloogid kindlaks maapõue kihistused ning füüsikud selgitasid radioaktiivse söe isotoobi abil vulkaaniliste tuhjade vanuse. Ilmnes, et vulkaanide auväärsele eale vaatamata osutuvad nende praegused energiakulutused kääbuslikuks kuumavee- ja aurupursete omaga võrreldes. Eeldati seepärast suuremate kuumusekogumite olemasolu vulkaanilise võõndi sügavustes. Kuid mõõtmised näitasid, et ka sügavamal ei osutu kivimikihid kuigivõrra soojemaks pindmistest, ehkki puurimistel temperatuur maakoore

sügavustes tavaliselt tõuseb, isegi mittevulkaanilistel aladel. Nähtuse põhjustajaks oletati vihmavett, mis pikkamisi maapinna kihtidest läbi imbudes viib sügavustesse kaasa ülemised temperatuurid ja nõnda moduleerib alumiste kihtide kuumenemist.

Sama ilmne oli aga ka, et pinnaveed ei saa lõpmatusse sügavusse valguda, nad peavad kuskil kõrvale pöörduma ja uuesti maapinnale tulema. Sel teekonnal satuvad nad tulistele kihistustele ja purskuvadki nõnda kuumaveeallikatena üles. Tuumafüüsikud tõestasid, et Wairakei maapõuest purskuv vesi sisaldab tõepoolest triitiumi, mis tekib kosmiliste kiirguste mõjul atmosfääris, seostub seal vihmapiiskadega ja kandub väikestes kogustes jõgede-järvede vette. Niisiis on geisrites vähemasti osaliselt tegemist maasse valgunud vihmaveega. Kuna triitiumi kontsentratsiooni «eluiga» vihmavees on teada, tegid keemikud kindlaks, et looduslik vee ringkäik vihmast geisrini toimub umbes kuue nädala jooksul. Geofüüsikutel tuli veel selgitada tohutute kuumaveekatelde sügavus. Arvestuste järgi polnud need mitte üle 3000 meetri. Sellises sügavuses on surve säärane, et vee temperatuur ulatub 260—295 kraadini, nagu näitasid ka mõõtmised puuraukudes, kuigi ta pinnale tuleb normaalses keemistemperatuuris — 98,4°C. Ülespoole liikudes ja surve pikkamisi alanedes läheb pealmine veekiht keema ja purskub auruna maapinnale, alumine aga liigub edasi, toिता teisi allikaid.

Nõnda tehti järk-järgult kindlaks, et on olemas eksploateerimiseks küllaldased maa-aluse kuumavee varud, et nad saavad pidevalt lisa sademeist, mida neis piirkonnas on aastas tihti kuni 1800 mm, ning et teatavate kindlate kihtide kohal on neid hõlpus puuraukude kaudu päevavalgusele tuues palju suurema kasuteguriga rakkesse panna kui purskevett, mis ise maapõuest esile tungib. Jäi veel välja selgitada tootlikumad puurimiskohad, määrata kollektorite ning jõujaama asupaigad. Kuid selleski faasis kerkis rida probleeme. Kui lasta järsku suured kogused tulist vett liikvele, kas siis ei lange looduslikus reservuaaris surve niivõrd, et ümbruskonnast sinna valguv külm vesi pidurdab kuumumise ja aurusaamise? Või kas ei põhjusta surve vähendamine veevarude nii tormilist keemist, et nad paiskuvad korraga auruna üles, jättes jõujaama peagi külmaks? Pinnas kuumavee maa-aluse katla kohal osutus kobedaks ja ebakindlaks, planeeritav jõujaam tuli paigutada eemale, aur torude kaudu sinna juhtida.

Suure ettevaatlikkusega puuriti, mõõdeti ja katsetati aastaid, enne kui 1958. aasta novembris saadi jõujaamast käiku esimene aste. Wairakei geotermilise jõujaama rakendamisel polnud õiget kasu itaallaste kogemustest, sest siinsed puuraugud andsid koos auruga ka vett, mis tuli kinni püüda ja kõrvaldada. Kollektorite juurde eriseadeldiste konstrueerimisega eraldati vesi. Jõujaam paigutati puuraukudest kolm kilomeetrit eemale, turbiini käivitav aur viidi sinna kõrgrõhu all jämedate terastorude kaudu. Maapõue tuline vesi juhatakse jõujaama teise sektsiooni kogumistankidesse, kus ta satub atmosfäärirõhust eraldatud kogujasse, vaakuumi, pahvatab hetkelt keema, aurustub ning paneb madalrõhuturbiinid käima samuti kui otse maa seest tulev aur kõrgrõhuturbiinid. Jõujaam töötab 1963. aastast planeeritud võimsusega. Üheks peamiseks mureks on seni jäänud seadeldiste korrodeerumise vältimine.

Projekteerimisel kavandati kõrvalproduktina anda ka rasket vett, mida tarvitatakse aatomireaktorites, kuid see plaan jäeti hiljem kõrvale. Jõujaam lülitati energiatootjana üldisse Põhjasaare elektrivõrku.

Nõnda kasutab Uus-Meremaa inimene igapäevases tegevuses juba teatava annuse ka geotermilist energiat, valjastab ja suunab end teenima neid jõude, mida aegadest aegadesse on peetud kõige salapärasemateks, uhkemateks, kuid ometi taltsutamatuks.

Uus-Meremaa tootis aastal 1964 ligi 9 miljardit kilovatti elektrienergiat, mis teeb 3460 kW iga inimese kohta. Kahest ja poolest miljoni elanikust on lepingulisi elektritarbijaid üle 900 000. Energia tootmishinnaks arvatakse kW-lt keskmiselt 1,3 penni; müügihind loomulikult on tublisti kõrgem, varieeruv koha kauguse järgi. Kogu energiatoodangust annavad hüdrojõujaamad üle 85 protsendi, kuid veejõud pole seega lõplikult rakendatud. Kahe saare elektrivõrgud on omavahel ühendatud mere põhja lastud kaablisüsteemiga.

Tehnika ja teadus moondavad kunagise legendaarse eluka hingeaurud tööks, toodanguks. Elektriajamid lüpsavad lehmad, teevad meie reides või, põavad lambad. Eluka, keda muistsed maoori kütid taga ajasid, püüdsid meie ajastu inimesed kinni.

Pealinnas ja natuke maalgi

Laenuleib ainult kõditab kurku, oma kogutut maitseid mõnuga.

(Maoori vanasõna)

Tundub veider: mida rohkem lõunasse, seda viludam. Wellingtoni eelsed tipud säravad lumemütsides, ja kui maandume — peaaegu et südalinnas, mägede vahel —, lõõtsub tuul kõigest läbi, mis seljas, paneb lõdisema... Kuid lõuna- ja edelatuuled, mis tulevad Antarktisest, olevatki siin kurjemad. Nad toovad kaasa kaugete jääväljade hõngu, vahel lumeloppagi. Ollakse ju poolkeral, kus lõuna tähendab karmi polaarvööndit, põhi palavat troopikat...

Wellington, ehkki oma 160 000 elanikuga Aucklandist üle kolme korra väiksem, tehti Uus-Meremaa pealinnaks keskse asendi tõttu Põhjasaares lõunatipus, vastu Cook'i väina. Wellingtoni (rajatud 1840. a.) vapikirjas seisavad uhkelt sõnad: «Suprema a Situ» — asendilt ülimalt. Ja õigusega. Sest vaevalt paikneb ükski teine linn nii maalilistel mäenõlvakutel, mis kõik hiigel-amfiteatrina ümbritsevad sügavat, igast kaarest varjatud sadamat, kui Wellington. Linna tegelikuks südameks, cityks ongi sadam juurdekuuluva väikese, osalt endisest lahepõhjast täidetud tasandikuga, kust kerkivad kõrgete pilvelõhkujate pruunid, punased ja kreemid kastid. Nende taga Lambton Quay' ja teiste vanemate tänavate ääres ehitusi möödunud sajandist.

Kõik muu on uus, värske, ronib mööda mäekülgi pilvede poole nooruslikus ilus ja reipuses. Üldmassis teadagi läbinisti anglosaksilik — ühe- ja kahekordsed heledate seintega, punakate-rohekate katustega elamud. Palju haljust, hästi hoolitsetud aedu. Nende vahel kallakutel ka üksikuid suuremaid ehitusi nagu Government House ja Parliament House, valitsus- ja parlamendihoone. Viimane, mis pärineb eelmisest sajandist, olevat maailma suurim puuehitus.

Wellington öeldakse olevat Põhjasaares seismiliselt rabedaim punkt. Maavärise mis ei registreerita siin aastate, vaid päevade, vahel isegi tundide ringis. Kuus kuni kaheksa tõuget — või enamgi — päevas ole-

vat harilik. Kuid õnneks nii nõrgad, et neist ei teatagi. Seismograaf märgib, aga seisma ei jää midagi. Igaüks jätkab oma toiminguid, hoolimata maaema Papa-tu-a-nuku olakehitustest... Viimane purustav löök oli 1936. aastal, mil hävis terve linnaosa mererannas. Selle asemele on nüüd püstitatud toredad mitmekordsed majad, seismiliselt kindlad, nagu öeldakse.

Sirgeid ja perspektiividega tänavaid selles nägusas linnas ei ole. Kõik lookleb, väänleb, serpentiinleb — autovoorid muidugi ka. Peale mõne tänavacitys ei tunta kahesuunalist liiklust. Mööda ühtesid toristatakse märke üles, mööda teisi alla. Automehed kurdavad häda kummidega: alalistest pidurdamistest käänakutel ja laskudel ei pidavat need üle 8000 km vastu, mootoridki ütlevat üles kiiremini kui mujal. Ning ettevaatliku sõidu peale vaatamata juhtuvat sagedasti õnnetusi — nähtavus puudub, eriti öösiti, mil linn mähkub uttu. Seepärast võetigi Wellingtonis Londoni eeskujul tarvitusele kollane tänavavalgustus.

Selles linnas kuluks rahulikult omaette luusida, peatuda seal, kus avanevad maalilised vaated, istuda, puhata ja mõnuleda (need vaated väärleksid seda!), aga mitte viieks minutiks kihutada bussiga Mount Victoria tippu, teha seal ring ümber admiral Byrd'i, nabalenduri mälestussamba ja kohe jälle edasi ei-tea-kuhu... Pealegi laupäeval. Botaanikaaedki on kinni, rääkimata muust. Väike jalutuskäik roosiistandusse ja troopiliste taimede kasvuhoonesse — see oligi kõik, mida nädalalõpuvaikne pealinn pakkus.

Ent suhtumine nõukogude turistidesse, soe, kodune lähenemine on siin veelgi märgatavam kui mujal. Huvi nii kaubakäibe laiendamise kui ka kultuuriväärtuste vahetamise vastu elavam. Wellingtonis on Nõukogude Liidu esindus ja seal jutustatakse:

... Kui karjandusmaalt ostame meiegi siit kõrgemat sorti villa, aga ka võid ja liha. Müünud oleme kunstväetisi, masinaehituse tööpinke ja kalasaadusi, eeskätt kalamarja. Üldine kaubanduslik läbikäik aastate lõikes on tagasihoidlik. Turgu oleks meie toodetest optikariistadel ja kelladel. «Moskvitšide» järele püsib nõudmine suurem, kui suudame rahuldada. Praegu käivad elektriijaamade sisseseadetega varustamise võistluspakkumised, kuid konkureerivad 15 riiki ja tellimuse saab loomulikult odavamalt pakkujat...

Huvi suurust Nõukogude Liidu vastu näitab see, et Uus-Meremaa mitmesuguste organisatsioonide algatusel korraldati esinduse poolt möödunud aastal üle kaheksakümne ettekande ja loengu, jagati välja rohkem kui 20 000 informatsioonibülletääni. Venekeelseid teaduslikke ajakirju jälgitakse hoolega, tõlgitakse ja refereeritakse siinsetes. On tutvutud ka mõnede meie filmidega. Kuid Nõukogude Liidu elu tutvustamise osas on veel küllalt teha...

Pühapäeva hommikul sõidame maale. Õieti bussiga läbi Tararua looduskaitseala nurga, üle Rimutaka mäeaheliku Wairarapa jõe laia lame-dasse ürgorgu, mis on Põhjaasaare üks eeskujulikumaid põllundus- ja karjandusrajoone. Wellingtonist pääseks sinna lennukil — mida seda-puhku õnneks ei kasutata —, aga ka rongiga, sest läbi mägede on õõnestatud tunnel. Ent peame nägema kõrgendikke ürgvõsas, mis veel karjamaaks pole saanud, ja teisi, mida selleks parajasti tehakse, on juba tehtud. Ja näemegi — kõike.

Läbipääsmatu, kohati uhkelt kollakas õies kowhai-võsa oma väänkasvude kaaskonnaga ronib kuni tuhande meetri kõrguste mäeharja-

deni, tungib metsasaludesse, kurnab puud välja, nii et need ära kuivavad, ümber kukuvad ja nagu ürgelukate kondid rägasse pleekima jäävad. Inimene rajab ja sillutab tee mäekülgedesse, kindlustab selle kuristikupoolsed servad, autovoovid kihutavad edasi-tagasi, aga metsik, väänkasvudest läbipunutud võsa lokkab edasi ning kuivanud puude tüved pleegivad endiselt aastaid, aastakümneid... Siis tuleb uus inimene, maksab raha, laseb endale tükikese välja mõõta ja — arvate, et asub raadama, toob kohale masinad. Ei midagi taolist! Ta ainult langeb krundi piiridel tihedamad põõsad ja pistab rägale tule otsa... Põleb kõik, mis põlema peab: puud, põõsad, liaanid ja rohi. Omanik valvab, et tuli üle piiri ei pääseks. On ta jõukam, muretseb kunstväetist ja heina-seemet, ootab aasta ning laseb siis lambad peale. Kehvem teeb lammaste jaoks mõne nurgakese looduslikuks rohumaaks ja asub kohe kergelt hoonet püstitama... Nii tekivadki farmid, laieneb Uus-Meremaa lambakasvatuse baas. Sääraseid asujaid nähtus tolle sadakonna kilomeetri peal mitmeid. Kes nad on? Teadagi inimesed, kes ihkavad õnne katsuda kõige stabiilsema — villa- või piimakarjaga. Kehv mees alustab siiski lamba kui vähenõudlikumaga. Ja rikas võssa ei lähe...

Wairarapa org ise, avar tasandik madalate seljandike vahel, on aga ammu viimase meetrini üles haritud ja kultuuristatud. Siin asub mitu linna või linnakest — kõik tähtsad piimatööstuste ja tapamajade keskused. Territooriumil, mis ehk vastab meie rajoonile (umbes 3000 km²), loetakse üle viie miljoni lamba ja kaheksa tuhande karilooma. Meeleldi veaksin pikemale rööpjooni mõne meie rajooniga, aga ei saa — lugupidamisest tõe vastu. Tootmistingimused (aastaringne karjatamine rohumaal ja käest-söötmine laudas) kui ka tootvad objektid (lamba asemel siga) on põhimassis erinevad. Nagu öeldakse, lammast seaga paari ei pane... Seepärast olgu võrdluseks lihtsalt märgitud, et Kanadas on poolteist miljonit, Uus-Meremaal aga üle viiekümne ühe miljoni villakandja. Suurem osa neist peetakse Põhjaasaarel, kõige tihedamalt just siin, Wairarapa orus. Intensiivne, vägagi intensiivne karjakasvatus. Võimalik üksnes niiske kliima tõttu, kus rohi kasvab ühtlaselt aasta läbi ja karjamaadele antakse tugev pealtväetis. Soodustavaks on muidugi ka see asjaolu, et lautu ei vajata, küllaldaseks osutuvad kerged katusealused vihma eest varjumiseks. Kogu orulammik on üksainus tohtu, kas siin-seal traataedadega tarastatud või lahtine karjamaa, mida lõikavad asfaltteed ja ehivad metsatupsudesse peitunud madalad linnamügarikud. Lambaid on siinsetel karjamaadel sama tihedasti kui meil mõnikord enne äralendu parves kuldnokki. Karjafarmid ja nisupõllud — ka neid on! — upuvad villatootjate leegionidesse. Tahtmatult meenub Colin Rossi peatükk «Lammas, kes kõik tasub» raamatust «Der unvollemdete Kontinent». See käis omal ajal küll Austraalia kohta, aga üks ole Uus-Meremaa Austraalia järel maailma teine villatootja. Ainult — eelmisel öhtul esinduses kuuldu hoiatab:

... Ärge arvake, et see kõik on väga lihtne ja kerge. Farmis kuni 2000—3000 lambaga hoolitseb nende heaolu eest ainult üks ratsakarjuss koertega...

Kultuurkarjamaid kasutavates piimafarmides peetakse normaalseks, et üks mees annab jõusööda, lüpsab, masindab piima, kus vaja, ning puhastab päevas sada lehma. See nõuab kümme-kaksteist tundi tublit tööd, nõnda aasta läbi, puhkepäevadeta — kui peres pole asendajat... Keskmise suurusega (20—40 ha) põllundusfarmis, kus kasvatatakse

nisu, teeb mees — tavaliselt omanik või poeg — ühe traktoriga kõik: kraavitab, künnab, harib põllu, külvab, niidab ja veab veod... Töötasu on küllalt kõrge ja erioskustega töölistest puudus, liiatigi kehtib neljakümnetunniline töönädal, nii et ületundidega töötav palgaline läheb kalliks. Seepärast püüavadki väiksemad farmerid töö oma perega ära teha ja pingutavad kõvasti, eriti kui on võlad kaelas...

Tööviljakus on uhke: iga maatööline toidab siin 26 inimest. Üldse tarvitab farmindus 118 000 inimese täit tööjõudu ehk 12—13 protsenti tööjõuliste hulgast. (27 protsenti saab ülalpidamise tööstusest, 9 ehitustel, ülejäänud viiskümmend tegeleb teenindavate ülesannetega. Säärast suhet peetakse väljaarenenud majandusliku organisatsiooni ja kõrge elustandardi näitajaks.)

Nii räägib statistika — see too ja teine — oma keskmistega, mida pessimistid vahel kiruvad ilusaks valeks, optimistid ülendavad — peaaegu et teaduseks. Kuna aga reisikirjaga ei tehta ei teadust ega ilu(vale)ravi, jätkakem rahulikult statistikaga.

Kui määravaks rahvamajanduse osiseks on karjakasvatus, seda tõendab õieti Uus-Meremaa väljavedu. Villa, liha ja piimaproductide eksport moodustab 87 protsenti väljaveo üldväärtusest. Villaeksportijana võistleb Uus-Meremaa Argentiina ja Urugaiga. Üle kolmandiku sellest läheb Inglismaale, üks viiendik Prantsusmaale, kümnendik USA-sse. Selle müügist saadi 1964. aastal 278 milj. dollarit. Koduturg ei tarvita villatoodangust, mis oli 1964. aastal 313 000 tonni, mitte üle kolme protsendi.

Lihaprodutsendina on Uus-Meremaa lambaliha osas esikohal, kattes üksi üle kolmveerandi maailmaturu nõudlusest. Lihaloomadena läks 1963/64. aastal käiku 7 miljonit lammast ja 22 miljonit talle — kogukaaluga üle 500 000 tonni. Loomaliha toodetakse kõrvalproduktina lambafarmides, kus piimakarja ei peeta, aga söödamaa ratsionaalse kasutamise huvides kasvatatakse lihaloomi. Eeltähendatud aastal eksporditi loomaliha ligemale 300 000 tonni, peamiselt Inglismaale, aga ka Jaapanisse.

Uus-Meremaa leiutas esimesena juba läinud sajandi lõpul lihaveo mooduse külmutuslaevades, kus liha mitte läbi ei külmutata, vaid järsku hästi maha jahutatakse. Selles menetluses sammub ta tänapäevani ees ka Austraaliast, kust liha teisale veetakse peamiselt külmutatult või konserveeritult.

Oma kolme miljoni lehmaga on Uus-Meremaa maailma suurimaks piimatoodete eksportijaks. Piimakarja pidamine on kõrgel järjel peamiselt Põhjasaarel, kus küllaldaselt leidub kohaseid karjamaid. Karjamaade väetamiseks kasutatakse lennukeid, mis kuuluvad farmerite kooperatiividele. Ka piima ümbertöötamine on täielikult kooperatiivide käes, samuti hoolitsevad nad piima ja koore transpordi eest farmidest meiereidesse.

Piimatööstused on täielikult automatiseeritud ettevõtted, kus inimese käsi tootesse enne ei puutu, kui see on pakitud ja kaalutud. Piim, niisamuti ka koor läheb autotsisternidest otse reservuaaridesse, juhitakse edasi vastavatesse töölusliinidesse, ning ilmub konveierilintidelt taas nähtavale kas või, juustu või kaseiini näol, programmeeritud vahekordades. Need ettevõtted, kus valmistatakse kaseiini, võtavad vastu ka piima. Teistele tuuakse farmidest kohale koor.

1963/64. aastal eksportis Uus-Meremaa 182 000 tonni võid, 88 000 t juustu, 75 000 t piimapulbrit ja kondenspiima ning 42 000 t kaseiini.

Viimane läks peamiselt Jaapanisse, eelmised Inglismaale. Valuutat saadi piimatoodetest 170 miljonit dollarit, mis moodustas umbes vee-
randi üldväljaveo väärtusest.

Tähelepanu väärib fakt, et Uus-Meremaal on arvuliselt kõige rohkem — üle kolmekümne protsendi — keskmise suurusega, 20—40-ha farme, nende kasustusmaa aga ainult kolm protsenti põllumajanduslikust maast. Farme kuni 80 ha on 24 protsenti, maakasutusega 6—7 protsenti üldisest põllumajanduslikust maast. Ülejäänud 45 protsendi farmide (120—2000 ha) kasutada on aga — ligi üheksakümmend protsenti põllumajanduslikust maast, kusjuures 2000-ha farme on arvel ainult üks. Väikefarmid tegelevad peamiselt piimakarjaga, suuremad lammaste ja lihloomadega, suured aga puhtalt lambakasvatusega. Hii-
gel-lambakasvatused, millele kuulub 1600—2000 ha maid (seitse protsenti üldarvust), kasutavad raskesti karjatatavaid mäekülgi ning raadatud jäätmaid, kus intensiivne karjakasvatus ei ole tasuv. Palgalist tööjõudu kasutatakse ainult suurtes farmides. Mehhaniseerituse kõrge tase võimaldab toimetuleku oma perekonnaliikmetega.

Erandi moodustab lambapügamine. See on omaette pidulik sündmus, rituaal, mis toimub kaks korda aastas ja mille peakangelasteks on üle maa tuntud spetsid-pügajad. Mastertoni Farmerite Ühingu õppemajandis viidi meid ühele säärasele pügamisdemonstratsioonile. Kolm minutit ja — lammas. Sealjuures on Uus-Meremaa pikavillaline meriino üleni villas — isegi ta nägu ja jalad lohkavad kallis kaubatootes. Sõnaga: pehme villapall. Pügamine toimub muidugi masinaga, mis isenesest pole muud kui juukselõikusmasina tugevam väljaanne. Lammas tõmmatakse jalgade vahele selili, alustatakse rinnalehelt ja kooritakse vill nagu kasukas loomal seljast. Säärase tempoga töötada saab muidugi ainult tingimusel, et pügatav end pügada laseb, seda koguni ootab. Aga kas ja millal pole pügatav pügaja kätt surunud? See on ju nii üldine ja igapäevane — inimeste juures. Küllap lambadki asja tunnevad...

Mastertonis toimuvad iga aasta rahvusvahelised «Golden Shears» — siis kuldkäärde või lamba paljakstegemise võistlused, millest osa võtma pääsevat ainult kõige nobedamad ja vapramad. Neid võistlusi reklaamivad lambakasvatavate ühingud säärase kõlaga, et aukülalistena mõni aasta tagasi saadi osa võtma isegi Inglise kuninganna Elisabeth oma meespoolega. Ka meid, nõukogude turiste, löödi Mastertoni aukodanikeks ja pisteti pihku «Golden Shears» aukülaliste kutsed. Kutsete järgi oleksime pidanud 1.—4. märtsini 1967. aastal istuma võistlushoone esimeses pingireas Mastertonis ja plaksutama neile, kes kõige lühema ajaga lamba paljaks ajavad...

Muide, need kuulsad lambapügajad teevad tõesti imet. Uus-Meremaa rekord olevat kaheksatunnilise tööpäeva kohta 250 lammast, ülemaailmne koguni üle 400... Pügaja saab 8—10 dollarit iga saja lamba pealt. Niisiis päevas 25—30 dollarit, mis on muidugi kuninglik tasu. Aga ta töötab aastas ainult paar-kolm kuud... Ja nõnda tuleb ühele kuulsusele abiks võtta teine. Mitmed neist tugevatest noortest meestest ongi kas jalgpallimängijad, ragbimeistrid või mõne muu säärase ala spetsid, kus keha vormishoidmise kõrval pudeneb terake ka taskusse...

Keskmiseks loomade arvuks on Uus-Meremaal hektari kohta kas 10 lammast või 1,2 lehma. Keskmiseks piimakarja suuruseks farmis 50

pead, kuigi suuremates peetavat ka üle saja. Keskmise lambafarmi peade arv — kuni kaks tuhat. Aga leidub ka mitmekordselt suuremaid. Neis tarvitatakse ka rohkem tööjõudu — teadagi eeskätt neljajalgsete koerkarjuse näol.

Sealsamas Mastertoni Villatrusti õppefarmis näidati praktiliselt, mis võib üks koolitatud karjakoer. Miili võrra eemal sööb mõnesajapealine lambakari. Nad on tarvis ajada pügamisaeda. Karjamees läheb kahe koeraga välja, näitab lammaste poole, annab vilet ja — mõne minuti pärast on lambad aias. Koerte koostöö meenutab vägisi väeliikide koostööd rünnakul: luurepisted, ümberhaaramised, frontaalsed löögid — kõike kasutatakse metoodilise järjekindlusega. Sealjuures on üks koertest pealegi kolme jalaga tööinvaliid, pensionär... Teine operatsioon: kolm jäära viiakse traktoriga poole miili kaugusele ja lastakse seal lahti. Karja nähtaval ei ole. Vaatajate ette paigutatakse 2×2 meetrit tara, üks külg lahti. Koer Ike (omaaegsest presidendikandidaat Eisenhoweri propagandahüüdest: «I like Ike!») saab käsu ajada jäärad aedikusse. Kolm ärevat jäära on muidugi kolm võitlejat. Nad moodustavad ringkaitse ega kavatsegi Ike'i kuulata. Koer ründab, piirab, nak-sab hambagagi kergelt, kui ligi pääseb. Ja jäärade kaitse variseb kokku. Hakkab üks liikuma, lippavad teised talle järele. Koer annab hoogu takka. Aga siis, kui jäärad on juba küllalt hirmul, jooksuhoos, peatub rahulikult ja tõstab koera kombel jalga — töö on joones, ruttu pole kuhugi... Aediku ees teeb ta veel paar ägedamat söösti, ajab jäärad hingeldama ja — karjus paneb värava kinni, loomad on sees... Moraal: kes lambakarja valitseda kavatseb, hoolitsegu kõigepealt koerte eest. Vill tuleb iseenesest...

Sugugi nii lihtne pole toodanguga, selle realiseerimisega. Et tagada aina kõrget ja täisväärtuslikku, peetakse kontrolli alla kuuluvat tõukarja. Endast mõista kuuluvad selle juurde loomatervishoid ja profülaktika, arstlik järelevalve. Eriti lüpsikari, mille tervise eest hoolitse-takse siin innukamalt kui mõnel maal inimeste eest. Erialased riiklikud board'id — komiteed või nõukogud — oma ametnikega valvavad, et väliturule ei pääseks midagi, mis rikuks marki, Uus-Meremaa ühe või teise kauba nime. Leitakse mõne farmeri villast standardnõuetele mittevastavust, läheb kogu partii kontrollimisele, seejärel madalamasse sorti ja allahindamisele. Farmeri kahjud on asendamatud. Lohakas töö tähendab siin kergesti reast väljalangemist, pankrotti.

Oli juhus tutvuda Aucklandis jugoslaavlastest vendade D. ja P. Sunde aiandusfarmiga. 16-hektarine aed toodab peamiselt eksportõunu. Selle aia harimiseks on majandis kaks traktorit ja vedudeks masin. Kauba sorteerimiseks eriseadeldis. Inglise turule minevad õunad peavad olema ühesuguses parajas küpsuskraadis, läbimõõdult ühtlased, pakitud üksikult siidpaberisse ning standard-pappkastidesse. Nii valik kui pakkimine toimub farmis. Igal kastikesel on etikett tootja numbriga. Niipea kui inglise ostjailt tuleb reklamatsioon Sunde numbri kohta, on puuviljakomitee inspektor kohal, läheb uurimiseks... Ja aiamaajandi tulevane toodang ei pääse enam ilma eelkontrollita väliturule. «Mängureeglite» korduva rikkumise korral võib board keelduda majandi tooteid vastu võtmast... Niisamuti on ka liha ja piimaga. Nõuetele mittevastavat kas ei võeta vastu või see läheb hoopis madalama hinnaga siseturule. Iga tootja peab püüdma, võistluses vastu pidama — kui tahab püsida, töötada, elada. Konkurents on kõva, aga seetõttu ka kauba

kvaliteet priima. Teisiti Uus-Meremaa kui väikeriik maailmaturul juhtivat osa etendada ei saakski.

Piima- ja viljahinnad on tootjate keskorganisatsioonide juurdemak-
sudega kindlustatud hinnakõikumiste vastu maailmaturul. See oma-
korda soodustab spetsialiseerumist ja ergutab tootma täisväärtuslikku.
Spetsialiseerumine ulatub nii kaugele, et lihaloomade kasvatajad ei
tegele piimakarjaga või vastupidi, et näiteks aiamaajandis ei peeta
loomi, vaid ostetakse piim varustajailt ja et nisukasvataja sagedasti ei
tea midagi lambakasvataja muredest. Säärane süsteem tingibki suhte-
liselt suure hulga tööjõu rakenduse teenindavatel aladel.

Kuna Uus-Meremaal on valdavaks karjandus ja põllundus (vilja kas-
vatatakse siiski ainult pool tarbimisvajadustest, teine pool veetakse
sisse, eeskätt Ühendriikidest ja Austraaliast), tööstuse tähtsus teisejär-
guline, piisab ehk sellest, kui märkida, et saartel leidub küll kivisütt,
rauamulda ja naftatki, kuid nende kaevandamine ei ole suur. Pärast
Teist maailmasõda on tööstus siiski hoogu saanud, on arenemas masina-
ja laevaehitus, alumiiniumi ümbertöötamine ja mitmed peenmehaa-
nikaharud. Isegi paar kunstkiu valmistamise ettevõtet on tööle pandud.
Ning jalatsid ja muud nahkesemed valmistatakse kohapeal. Rahva-
majanduslikult jääb aga tööstus kaugele taha põllumajandusest. Mas-
tertoni piirkond särab nagu majakas...

Õhtuks jõuame üle mäerinnakute tagasi Wellingtoni. Ülalt vaatavad
õitemeres kowhaid, all lahesopis aga istuvad kajakad kivide otsas nagu
põhjamaalgi. Meeleldi toetuskisegi, vaataks, kuidas päike kaob mägede
taha, Wellington nagu tuhmub varjus. Vaataks ka neid eksootiliste
kodusadamatega laevu, mis lahte sisse sõidavad nii India kui Vaikse
ookeani poolt, nii läänest kui idast — kõikidest kaugeetest maailma
sadamatest tulles. Aga marsruut kutsub edasi, veel natuke kauge-
male — Lõunasaarele.

Sammuke Lõunasaarele

Mesiste sõnade taga keeb sa-
gedasti kõige vastikum mürk.

(Maoori vanasõna)

Esimene mulje maandumisel: Kesk-Aasia või Kanada tasandik — nii
paljas ja lage on Harewoodi lennujaama ümbrus. Keset vilja- ning
heinavälju korraga tsementrajad, sillutatud väljak, selle taga nelja-
kordne vaatetorniga hoone. Wellingtonist saabunu silm peab enne veidi
harjuma, kui leiab horisondilt pruunikashallid kõrgendikukühmud,
mäed, millel losutavad rasked, vesised pilved. Taas vihma?

Lennujaam jälgib igati tehnika viimast sõna. Esimene omataoline
Uus-Meremaal, avatud alles 1960. aastal, Christchurchi sajandipidus-
tuste sarjas, võimeline vastu võtma kõige raskemaid reaktiive. Hare-
woodi kaudu, muuseas, käibki Ühendriikide igapäevane lennuühendus
suviti oma alalise Antarktise-uurimise-baasiga ning siit läks viimasele
retkele ka kapten Robert F. Scott, kelle ausammas ehib kesklinna. Nii-
siis lõunapoolkera suurim, parim, noobleim — igas suhtes, otsekui raja-
tud tohtu tundmatu, jäise nabamandriga ühendusepidamiseks.

Linnast mitte märkigi. Silmapiiri ehib tihe metsamügarik. Ning nool-
sirge tee ääres tervitavad paplite, jalakate, pöökide, igasuguste leht-

puude rivis ka männid — tavalise, põhjamaise okkakandja moodi. Vaatad aga lähemalt, siis ikkagi mitte päris omad. Okkad on pikemad, koorgi teise toimega. «Exotic pine» — ütleb inglasest saatja. Aga kuna sinne rahvas õiget vahet ei tee männi ja männi vahel, mitmeid okaspuu liike nimetab «pine'iks», tuleb asja mõista nõnda, et tegemist on sissetooduga. Kust, missugusega — sellist juurdlust ei tasu alustada. Suurem osa puid on Uus-Meremaale toodud teisalt ja eksootiline rohkem tähendada ei tarvitsegi. Kuid ometi noogutad mändidele säärase tundeaga, nagu oleksid kohanud tuttavat. Pärast igasuguseid eukalüpte, pohutukawasid ja kowhaisid, mis talveperioodiks lehti ei raatsi langetada ning nõnda oma rohelusega narritavad mändi, on tore näha igihaljast okaspuud...

On linnu, mis otsekui edvistavad oma olemasoluga, sunnivad neid nägema nii merelt, maalt kui õhust, seavad igati end vaatamiseks üles. Christchurchist pole märkigi, vähemalt lennuvälja poolt lähenedes, enne kui Hagley' metsapargist väljudes satud tänavaliikluse voolu. Ning ka siis jääb ta endassetõmbunuks, rohelisse peitunuks, pigem rahulikku aedlinna kui suure saare majandusliku ja kultuurilise elu keskpunkti meenutavaks. Mootorsõidukeid, igat liiki ja värvi, muidugi sibab külluses, peatänavail jalakäijaid ka, vaateaknad kirendavad vastu nagu igas linnas — aga sealsamas tekib hetki, kus näime oma bussiga olevat ainsad Avoni jõe pöetud muruga kaldapealsetel ristlejad. Sõudepaadid jõel liuglevad vaikselt, lehepoisid ei karju kõmulisi löökuudiseid, kinoreklaamid ei «karga näkku» — elutuiked käivad otsekui sordiini all. Väikelinn? Ei, oma veerand miljoni elanikuga riigi teine, Lõunasaare peamine. Põhjused on teisel.

Christchurch-Cathedral-Canterbury — kolme suure «C» linn, see ütleb rohkem. Pärismimesid ei tule tõlkida. Kuid ikkagi: «Christchurch» tähendab Kristuse kirikut, «Cathedral» peakirikut ja «Canterbury» tuntud piiskopkonda Inglismaal. Niisiis kiriklik-pietistliku kontsentratsioon, ja — mitte paljalt nimedes. Ka igapäevasesse ellu, elulaadi on siit mõndagi sattunud.

Christchurchi otseseks rajajaks, Lõunasaare idanõlva koloniseerijaks mõeldunud sajandil oli anglikaani kirik. Siitkaudu asutigi teoks tegema Edward Gibbon Wakefieldi ja tema Uus-Meremaa Kompanii eeskujuliku koloonia ideed. Kompanii esimeheks oli Canterbury peapiiskop dr. Sumner — Canterburyks pidi saama ka saare lausk idarannik. Kesksele asulale anti nimi juhtivate kolonisaatorite järgi, kes pärinesid Christ Church College'ist (Kristuse Kiriku Kolledžist) Oxfordis, ja katedraali nurgakivi pandi Christchurchi südames paigale juba 1864. aastal, kuigi kirik lõplikult valmis alles nelikümmend aastat hiljem.

Niisamuti kui legendaarseks tehtud 180-tonnine purjekas «Mayflower», mis 6. septembril 1620 läks Inglismaalt Plymouthi sadamast väljarändajatega Ameerikasse ja mille neljakümne perekonna järeltulijad tänapäeval peavad end Ühendriikide pesuehtsamaiks ameeriklasteks — «valitumaks aristokraatiaks» — saadeti 1850. a. septembris Plymouthist kirikuisade õnnistusel Uus-Meremaale valitud, usklike kolonisaatoritega neli laeva. Need saabusid päralt sama aasta detsembris ja sajad sihiteadlikud väljarändajad, täis otsustavust inglise elulaadi edasi kanda Okeaaniasse, hakkasid viivitamatult pihta. Kuidas nad maorid rannikult minema peksid, kas tinakuulidega või jumalasonaga — kogu see operatsioon teostus kirikhärrade juhtimisel —, sellest kättesaadavad teatmeteosed vaikivad. Jälgi asustuskäigust ja

tolle aja tegutsemisviisidest aga on säilinud tänaseni, nagu paar päeva hiljem tehtud ringsõidul paistis. Igatahes kirik ja katedraal etendasid Canterbury tasandiku koloniaalpoliitikas otsustavat osa. Sama osa, mida nad on mänginud Briti impeeriumi loomisloos kõikjal, kuhu viidi kuningavõim ja püstitati Union Jack. Misjonärid või hea tahte missioonid pole kunagi ega kuskile läinud kellegi ilusate silmade pärast. Rahu, õnne ja lunastuse nimel on kõige julmemalt verd valatud.

Sellestki arusaadavalt ei räägi Christchurchi katedraali müürid ega Littletoni sadamakaid. Mõningal määral ehk too inglise möödunud sajandi range, puisevõitu elulaad, mis siin valitseb. Vanemad majad on eranditult ehitatud põhimõttel «mu maja on mu kindlus» — laiadest hallidest kivilõhandikkudest, nurgad ja karniisid veidi heledamad, kõrge müüri või tara taga sügaval aias, puude all. Samast materjalist on ka hilisgooti stiilis terava torniga katedraal keskväljakul, valitseva asendiga üle kogu linna, nähtav kaugele kõikidele peatänavatele, mis siia radiaalselt kokku jooksevad. Katedraali ümbrus lilleklumpide ja skväärikestega, aga peamiselt samast materjalist nelja-viiekordsete majadega, jätab kindla harmoonilise teostuse mulje. Niisamuti ka Avoni jõekese tasandatud, siidpehme muruga kaldapealsed. Rippuvate okstega halapajudki meenutavad emamaa linnaparke. Puhas šoti puritanism, ütlevad ühed. 120-protsendiline anglikaansus, arvavad teised, progresiivsema vaimulaadiga inimesed. Võõrana on mõtetu vaidlusse sekkuda. Küllap nii ühte kui teist — nagu tõendas kolmepäevane kohalolek.

Hotellis võid tellida voodisse sooja koti — kui kardad külma —, sest ilm on jälle vilu. Söögisaaits serveeritakse tõesti ainult toitu, kohvi mine joo hoopis maja teises otsas. Ja lantši ning dinner'i ajad on nii täpsed, et kui astud sisse veerand tundi hiljem, kostitatakse märkusega... Kell kümme läheb linn magama, kell kuus tõuseb. Igal laupäeval mängib hipodroomil ja igal pühapäeva hommikul palub nädalapatud andeks, olgu katedraalis või mõnes teises kirikus... Kohalikule elanikule on iga eelmisel sajandil püstitatud maja «very old», väga vana, ja iga vähegi laiem tänav-tee seotud nii- või teistsuguse kirikutegelase nimega... Kõik läbini ja veel rohkem kui inglaslik, aga — sahariini, aseaine maiguga. Isegi Mälestuste sild üle Avoni jõe, mis olevat ehitatud nende Canterbury meeste meenutamiseks, kes marssisid raudteejaama, et võtta osa neljast viimasest sõjast...

Christchurchi elanikud ise nimetavad oma linna ka aegade ja tasandiku linnaks. Esimeseks tingituna sellest, et siin hoolikamalt kui kuskil mujal pütavat säilitada head inglise iluaia traditsiooni. Korraldatavat isegi aegade ülevaatusi ning jagatavat vastavaid preemiaid. Tasandik arusaadavalt ülistab Christchurchi kui viljarikka piirkonna valitsejat, mis annab üle kolmandiku kogu Uus-Meremaa teraviljasaagist. Peale selle kõvasti villa, piima ja lihagi.

Kultuurilise keskusena piirdub Christchurchi osa ülikooli ja põllumajanduslike uurimisasutustega. Ülikoolile pütitatakse praegu uut moodsat hoonetekompleksi. Aatomifüüsika ja elektroonika peavad saama senisest suurema osatähtsuse. Siinses vanas ülikoolis sai ju tuule tiibade alla Ernest Rutherford — planetaarse aatomimudeli ning aatomipurustamise teooria looja. Traditsioonid kohustavad!

Transpordisõlmena on Christchurch mitmete teede lähtepunktiks, mis viivad saare kõrgmägise lääne- ja edelaosa turismi- või talispordi- baasidesse, kus ülal igaveses lumes aasta läbi harrastatakse suusatamist ja kelgutamist, all orupõhjades, kärestikulistes ja koserikastes jõgedes

aga forelli- ja lõhepüüki. Lõunasaar pole rikas mitte üksi tootjana, ehkki talle kuulub kaasaegse Uus-Meremaa majandusliku pioneeri au.

Just Canterbury tasandik juurdekuuluvate mäekülgedega oli see koht, kus pandi alus Uus-Meremaa lambakasvatusele. Samal ajal, kui Põhjasaarel lahinguid löödi (1855—1865), töid vagad anglikaani kirikumehed Lõunasaarele meriino lamba, märkasid algatuses edu ning arendasid tasa-targu välja tuluka villatootmise, muidugi sealjuures maoridid ikka kaugemale mägedesse surudes. Kui siis Põhjasaarel maoripealik Te Koot oma revolvri ära andis ja sealsedki kolonisaatorid aega said ringi vaadata, oli neil Lõunasaarelt eeskujuga võtta.

Kiriklased töid lambad Inglismaalt nagu kõik muugi. Aga selle villakandja tõu said inglased endi kätte niisamuti kui kakao- või kautšukipuu seemned. Viimased varastati Lõuna-Ameerikast, meriino lammas Hispaaniast, kus on ta kodumaa ning kus teda sajandeid arendades hoiti kui saladust. Ammu enne Canterbury tasandikule jõudmist ilmus see lambatõug Rootsi — salakaubitsejad toimetasid loomad laevaga sinna. Rootsist said tõuloomi inglased ning Uus-Meremaale edasiviimine läks juba lihtsalt. Samal põhimõttel kui kautšuki- ja kakaopuu seemnete toimetamine itta — optimaalseid arendamistingimusi otsides. Austraalia ja Uus-Meremaa sobisid mõlemad suurepäraselt. Ning inglise-šoti värtnad võisid muretult vuriseda, maailmaturul paisata kallist peenemat kalevit.

Iga asumaa ajalugu on ühtlasi tükike üldist majandusajalugu. Maorid oleksid võinud ehk veel aastakümneid oma ürgkommunismis elada, kui Inglise tööstus poleks tungivalt vajanud head villa ning Canterbury piiskopkond oma usklikega valmis olnud seda andma, olgu või paganatele «armuõpetuse kuulutamise» sildi all...

Jaa, need jäljed Canterbury esimese asustamise aegadest? Christchurchi asukohaks valiti lame jõesuu Vaikse ookeani rannikul. Siin on ilusad laiad liivaplaažid, vägevad murrud, kuid pole sadamat. Kolonisaatorid ei randunud ega saanudki randuda Avoni jõe suudmes. Nad ajasid oma laevad lõuna pool mäeseljäandikku asetsevasse sopilisse lahte ning leidsid sealt otse vastu kaljusid sügava ankrupaiga, mida praegu nimetatakse Littletoni sadamaks. Sadamapaika lahutas linnaasemeks valitud kohast seitse-kaheksa miili, varustus tuli vedada üle kõrge harjangu. Mäekülgedel nii Christchurchi kui Littletoni poolt leidub veel praegugi maori asunduste viletsaid riismeid. Kohanimed tunnistavad, et siin pidi neid kunagi elama tihedasti. Ent kolonisaatoritel oli vaja rajada üle mägede tee, kindlustada see ning puhastada ümbrus kahtlastest paganatest... Mäeharjal näidatakse tänapäevani nende esimesi tugipunkte. On püstitatud koguni spetsiaalne mälestusehitus nendele naistele, kes Littletonis laevadel elades joogiveehätta jäid, kui mehed teed tegid, ennast ja oma lapsed aga sellega päästsid, et ohtusid trotsides tulid omal jõul meestele järele. Sealsamas Sumneri teeristil on ka Kiwi-märk, võidutähis, mida maorid selles mõttes ei kasutanud...

Veel kujukama pildi nondest aegadest manab silme ette sir Dean Bush'ile kuulunud, nüüd linna valdusse antud «Old Cottage» sama vana sadamatee äärses pargis. See on kõrgele alusmüürile püstitatud kahekordne kivihoone, kitsaste seinasügavustesse lastud uste ja akendega — tõeline kindlus, mille kallale isegi tulirelvaga ei pääse. Sest kui park on tihe, metsik ja raskelt läbitav, pealegi tarastatud, eksitavaid teeradu täis, siis «Old Cottage'i» õuemaa on vähemalt sadakonna meetri ringis ümber maja täiesti puhtaks juuritud lagendik, kus ei leidu mingit var-

jumisvõimalust... Kas ja kuipalju taolisi punkte tegelikult tarvitati, pole oluline. Faktiks jääb, et maaletungijad kindlustasid end süstemaatilisel, panid kõigeks valmis, et mitte lasta end üllatada...

Kuid ometi jäi mägitsee raskeks, võib-olla ohtlikukski. Sest juba seitsmendal asustusaastal raiuti läbi seljaku tunnel ja ehitati linnast sadamasse raudtee. See maksis tollal nii palju, et 5000 asukast igapäev tuli välja panna 40 Inglise naela ümber. Kuid kas on usklikud äriliste välja-vaadete puhul kunagi hoolinud kuludest? Nüüd, sada kümme aastat hiljem, valmis teine tunnel — neljarealise autotee jaoks. Selle läbilaskevõime on 2400 masinat tunnis, õhuvahetuse eest hoolitseb automaatne elektronaparatuur ja seinad-lagi on läikiv-valgest kahhelkivist. Littletoni sadama kaudu lähevad aga turule säärased hulgad Canterbury põllumajandussaadusi, et kõik kulud kattuvad ja kirikumehed võivad rahulolus kinnitada: issand on meie kätetööd õnnistanud...

Miks ei! Christchurchi pangad on vägevad, aiad uhked, ilus liivane ookeanirannik täis jõukate meeste suvilaid ümber lahe kuni Diamond Harbour'ni ja kaugemalegi, viljad lokkavad põldudel, mitme tuhande päised lambakarjad nosivad mäekülgedel. Kõike on. Canterbury toodang tõuseb, linn kasvab tunduvalt kiiremini (1931.—1961. a. 65 protsenti) kui üldine rahvaarv Uus-Meremaal (samal ajavahemikul 53 protsenti). Canterbury Muuseum näitab kujukalt, kuidas ja missugused riistade-vahenditega kolonisaatorid maale tulid, tööd alustasid, kuidas maorid tollal elasid jne. Ainult endisi elanikke — maoriseid, kelle antud on teede- ja kohanimed, nagu Rati või Kauri, kohtab harva, palju harvemini kui Põhja saarel, liiatigi üsna kehval elujärjel. Mitmest viletsate onnikestega asulast kihutasime mööda teel Diamond Harbour'sse, maalilisse väljasõidukohta lahe lõunakaldal. Dean Bush'i ja Harry Ell'i taolised võtsid maa, võtsid mäedki, et oma tegusid tulevastele põlvedele jäädvustada.

Üheks sääraseks on Takahe-nimeline mälestushoone Chasmere'i mäenõlvakul. Taas massiivne kiviehitus, sügavate maasse kaevatud keldrite ja paksude müüridega. Olevatki mr. Elli poolt püstitatud kõikide nende auks, kes nii või teisiti kunagi kaasa aitasid Briti impeeriumi loomisele. Praegu asub hoones, mis meenutab kindlust, külm ja kõle väljasõidukohvik. Terrassidelt avaneb suurepärase vaade linnale, Canterbury tasandikule, kaugele liivarannale ja taamal kõrguvalle ookeaniturjale. Rohelised väljad-karjamaad, puna-kollane linn, taustaks hallikaspruun mäeseljak, ning sini-sinine ookeaniavarus — pilt on liigutavalt maaliline. Kuid vaevalt selle vaate pärast turiste siia üles sõidutatakse. Takahe seinapaneelide laiad puumaalinguis äärised kõikides ruumides jutustavad sündmustest ja nende peategelastest, alates Inglise vanimast ajaloost kuni Teise maailmasõja aegsete väejuhtide-valitsejateni välja, muidugi kaasa arvatud kuulsad mereröövliid, nagu John Drake või teised taolised. Ning tutvustatakse neid siin teadagi hoopis hullema hardusega kui Londonis, Briti Sõjamuuseumis. Külapeester olevat kõikjal õigeusklikum paavstist enesest, ütlevad katoliiklased...

Õösi ja hommikul kallas kõva vihma. Öhtupoolik on tuuline, kõiki keskmisi trostsides ainult 10 kraadi, ülal koguni vähem, ehkki aastaaja järgi peaks olema mitte alla 23°. Novembri lõppu peetakse suve alguseks, aga ilmataat ei näi siingi hoolivat reeglipärasusest. Viie-kuuesaja meetri kõrguselgi hakkab lihtsalt külm, mis siis veel Arthurs Passil, mille taga ja ümber kumavad Lõuna-Alpide lumised tipud. Kõrgemad nukid siinsamaski on sajast kas hallahärmas või sätendavas jääs. All,

linna poole laskuval mäeküljel aga nosivad tuhanded lambad rahulikult rohtu, turgutavad oma kasukaid ja tõstavad peremeeste jõukust. Neid ei sega ei tuul ega jääde.

Küll aga palmi ja mändi — sedasama pikaokkalist, mida inglane kutsub «exotic pine'iks». Linnas, Avoni jõe põetud kaldapealsetel ja skväärides lokkavad nad mõlemad täies jõus, otsekui uhkeldades vastamisi — üks troopilise mahlakuse, teine parasvöötme sitkusega. Chasmere'i haigla ees, poolel tõusul üles, tõmbuvad palmid kühmu, kõssitavad aralt tuules. Männid aga sammuvad püstipäi sihvakatena neist mööda. Takahas meenutab palm ainult parajat toataime, kohav mänd valitseb. Veel paarsada meetrit ja — nii üks kui teine lööb kõhkleva: kas ronida kõrgemale või mitte? Mänd läheb — teda kohtab seal päris üksi kui ka kenakestes salkades. Ka palm katsub. Kuid juba mändide varjus, päikesepoolsel küljel, üsna madalukesena pika rohu sees. Sarapuu astub asemele. Palm jääb järjest harvemaks... Päris ülal, teeristil neid enam pole. Eksootiline mändki elab pigem võsana kui puuna... Mõlemad loovutavad koha tuultele, lumele, jääle...

Piir. Kõigel elaval on piirid — nii ruumis kui ajas.

Christchurchi laiust peetaksegi palmi lõunapoolseks kasvupiiriks. Ta jääb ka meie selle reisi piiripunktiks. Silmis Canterbury viljakad väljad vastu sinetavat ookeani, pöördub põhjamaalane tagasi maailmakaarde, mida maori nimetab lõunaks. Kõik oleneb ju sellest, kust ja kuidas vaadata.

Seistes Lõuna-Alpide eelmäe harjal, vaprate naiskolonistide mälestusmärgi juures, jäist Antarktise tuult põu täis, vanade vasegravüüride ilmekas kõne kõrvus, mõistsin äkki isegi inglise koloniste. Nende osaks oli «avada» kauged saared, tõmmata nad majandus- ja kultuuriringi. Seda tehti oma aja, XIX sajandi meetodite ja vahenditega. Mis eelmiste sajandite kohalikust elust sai, mida ütleb selle kohta käesolev või tulevased sajandid — näitab aeg, inimvaimu võnked temas, iseenesest sama muutlikud kui ilmad. Maori vanasõna õpetab: ära hinda teo laadi, hinda selle tulemust. Katsetamised kestavad, aga vastuolud, paradoksaalsused jäävad. Seesama päike, mis tõugust liblika haub, tõstab ka tuule, mis ta põrmu paiskab...

Nii on kõigega maailmas.

Kõnelusi kaugel mäe harjal

Inimese meele mõtlemised on mitmesugused, sagedasti väga salajased.

(Maori vanasõna)

Järjekordne punktiirjoon on tõmmatud. Kakskümmend kaks korda õhku tõustud ja maandatud, kaheksa riigi pinda puudutatud, viieteistkümmest üle kihutatud, püüdega mõista peatunud nii mõnegi tundmatu ees. Kuidas lõpetada kõnelust matkast?

Seisatame tihti küsivalt maali või joonistuse, staatilise elulõigukese fiktsiooni juures. Kas võiksime loota möödaminejatena, põgusate pilguheitjatena, nagu on matkajad, kunagi mõista kõike sellest suurest ja võimsast, miljonite keeriste ning võrendikkudega hoovusest, mida nimetatakse eluks? Erinev jooks, erinevad sügavused, erinev vaht —

igas lõigus. Mida rohkem vaatad, seda rohkem küsimusi idub. Võib reastada teatava hulga muljeid, impressioone — mõista on midagi muud. Miks häbeneneda tunnistada, et suur julgus on katsuda seletadagi?

Oleluse müsteerium pole jätkuvalt ühesugune, vaid alatasa muutuv, igal pool isemoodi ilmnev dünaamiline protsess — põlemine nii indiviidis üksikult kui hulgi, ühiskonniti. Miks, missuguste sihtidega? Taibukamgi materialist pääseks siin vaevalt kaugemale rutinöörsest idealistist, sest tõstes vastuses materia-idee kõikvõimsaks, määravaks, jõuaks ta jaatama seda, mida eitavad kogemused ja teadmised. Ajuspekulatsioonide kurjaks viljaks on tihti — tühjad sõnad. Tahtmatult meenub ikka ja jälle maoori lihtne, rahulik tarkus: ela selleks, et elu kestaks. Kas tungal teab, et ta põleb ja miks?

Maoorid. Niipea kui võtan kätte pehmes punases nahas kääbussõnaraamatu, on, kui avaneks uuesti üks nende paasse, kuuleksin kõrvus nende laulva keele kõla, seisaksin taas Lõuna-Alpide harjal vinges tuules vastamisi vana maoriga... Tal on õlgadel kulunud sulgkuub, hall pea surutud tuulde, mis puhub ja puhub, aegadest aegadesse, teadmata, kust tuleb, kuhu läheb... Ja meie, kaks vana meest, seisame mäel: üks, kelle tee viib alla lõunasse, teine, kes peab minema kaugesse põhja. Juhuslikult kohtunud teekäijad, mõlemad äraminejad...

Oleme kõnelnud Tarawera tulemäe kurjusest, uputatud küladest, pakeha, valge mehe aplusest, kes maoorilt ära kiskus Aotearoa. Suge-neb küsimus: kelle hooleks peab end usaldama inimene, kui ta on ilma maast, hüljatud haldjaist, reedetud tõdedest. Stoiliselt kuulutab ta:

... Inimesed tulevad ja lähevad. Maa jääb. Maa ja vesi. Neid ei saa võtta ega anda... Nende sülest sünnib ikka ja jälle uus elu. Kas tead sina, miks?

Ei, mu kaugel sõber, ei. Kuidas suudaksime meie, tulijad-minejad, ajutised osakesed olevast, teada seda, kui me iseenestegi olemasolu põhjust või otstarvet ei mõista, ei tea? Sinu rahvas küsib: kas tungal teab, et ta põleb ja miks? Mina ei küsiks rohkem. On nii lohutav, et tunglad põlevad, et mida rohkem neid põleb, seda rohkem sooja ning valgust... Valgust sinule ja sinu rahvale, minule ja minu rahvale, kõigile inimestele, kõigile rahvastele. Oleme kui taimed, mis ilma valguseta kiduvad ja surevad...

... Üks tuli kustub, teine süttib. Kõigel on piirid. Ühe äraminek on teise tulek ja algus. Äraminejad ei kao...

Energia ei kao — ta võtab teise kuju. Kas mõistsid sedagi lihtsad maoorid enne meid? Kus on piirid?

... Piirid? Maa piiriks on igavesti liikuv vesi. Vesi toob ja viib... Varsti viib ta sind siit ära. Leidsid sa, mida otsisid Valge Pilve maalt?

Mida, mida küll otsib matkaja? Kas inimese-idee avaramat ilmnemismoodust või seda killukest lisa kõigele, mis ikka kipub puudu jääma õilistavast tasakaalust? Võib-olla. Hüva sõber, kas on olemas tarkust, mis õpetaks veatult hindama inimest, tema elu?

... Inimese elu hind... Sa oled naljakas nagu kõik pakehad! vedas ta oma sulgkuue hõlmad vaheliti ja läks. Peaaegu pahaselt. Tuulisele Lõuna-Alpide harjale jäi ainult üks vana mees — see olin mina. Üksi oma mõtete ja muredga inimesest...

Sydney's tagasi, üllatas kojusõitjaid uuesti seesama inimese elu hinna probleem. Austraalia lennukompanii «Quantas» piloodid olid välja kuulutanud streigi. Nädala töötundide arvu tahetud tõsta küm-

nelt viieteistkümnele. Nende poolt juhitud lennukitega ei ole aga seni juhtunud ainsat katastroofi, nad on igal lennul toimetanud reisijad veatult sihtkohta. Nemad hoiavad inimese elu, nende töö väärib kõrgemat tasu...

Õige! Inimese elu hoidja hind ei saa olla madalam inimese elu hinnast, liiatigi kui ta koos hoitavaga paneb ohtu iseenese. Aga kui lennukijuhid 12 000—14 000 dollari asemel aastas teenivad 21 000 dollarit (tubli tööline saab neljakümnetunnilise töönädala juures 1500—1700 aastas!), kas kõrgem dollarikuhilas tõesti tagab suurema lennukindluse pööristormi, äikese või paduvihma korral?

Viis päeva istumist ja tühja peamurdmist koos Austraalia avalikkusega. Siis tõi saksa lennuk nõukogude turistid ära. «Quantase» pilootidel jätkus vastupidavust. Inimese elu hoidja hind polnud nende arvates küllalt kõrge. Inimese, tähendab reisija elu hinnast nad targu vaikisid...

Tasa ja targu aeti nähtavasti ka mõnd teist asja. Nii Austraalias kui Uus-Meremaal toimusid 30. novembril 1966 parlamendivalimised. Valimiseelses kihutuskampanias mõisteti ägedalt hukka sõda Vietnamis, sellest osavõtmine. Ennustati ja loodeti — mitte üksnes progressiivses juhtkonnas —, et valitsusparteid kaotavad neil valimistel, et võimule pääseb opositsioon, kes lõpetab kaasalöömise sõjas... Ent saatuse irooniana tuli valimistel võitjaks — valitsev koalitsioon! Nende häältearv koguni suurenes, nad kindlustasid tunduvalt oma positsioone. Kelle häältega? Töölised — mehed ja naised, isad ja emad, pojad ja tütreid — sõda ei taha, peavad seda kuritööks... Pole mõeldav, et needsamad inimesed siiski hääletasid sõjaparteide poolt. Kujutlematu on ka, et maal, kus ettevõtjad (võimalikud sõjast huvitatud), kelle protsent ulatub rahvaarvust vaevalt kolmeteistkümmeni, oma peredega saaksid kokku üle poole häältest. Jääb ainuke võimalus: osa töötegijaid läks ikkagi sõjaparteidega, loodab nende joone enesele (võib-olla ka riigile?) kasulikuma olevat... Poliitika ei ole kuskil selge kui piiritus. Inimeste meelus ammugi mitte. Valitseva klassi käsutada on igal pool mõjutamisvahendeid, mida ei nähta ega kuulda. Inimese elu hind aga — eriti kui arvesse võtta nende maade tööliskonna organiseeritust ja üsna väljapaistvat võitlustahet... Jah, missugune ta siis on?

Oli muidugi huvitav näha, kuidas piloodid end inimese elu hoidjateks nimetades vapralt streikisid. Aga samal ajal küllalt hämmastav kuulda, et nad juba nagunii on kümme-kaksteistkümmend korda paremini tasustatud kui mistahes teised töötajad...

«Inimese meele mõtlemised on mitmesugused, sagedasti väga salajased,» ütleb maori vanasõna.

Pakistani tõusev intelligents räägib ise kohutavate diferentside olemasolust maal. Austraalia ja Uus-Meremaa oma — suuremas osas — vaikib, peab seda tasa ja targu ehk koguni õigeaks, vajalikukski. Arusaamad erinevad — nähtavasti ka inimese elu ja selle elu hoidmise hinna küsimuses. Vägagi.

Võib-olla vana maori seal Alpide harjal sellepärast ütleski: sa oled naljakas nagu kõik pakehad.

Uudishimust naljakuseni on tõesti kukesamm! Huvitav, kuidas küll adub maori üldse valgenahalist, seda pakehat, kelle sõnade sisu on talle sama tuttav kui tegude maik?

Kogemustest kootakse kaemus, pilt teisest. Külalise kogemus pere-rahvast loomulikult erineb manulise omast. Võib eksida mõõduga, alla

ja üle hinnata. Ent meeleldi oleksin lagedale ladunud kõik need siirad sõpruseavaldused, kogu selle alatise abivalmiduse, isegi parajalt kõlava «publicity», mis meid sel teekonnal katkematult saatis, vanale maorile tõemeeli kinnitanud, et sugugi kõik pakehad pole ühetaolised, et meil, nõukogude inimestel, on nende hulgas häid sõpru, et see sõprade ring järjest laieneb ja et... Aga ta ei andnud aega...

Oleme neis aastates mehed, mõlemad, kelle teed vist enam ei ristu. Vähemalt mitte Lõuna-Alpidel. Seepärast meenutaksin talle siit üle kauguste vana tõesõna: iga mäe tippu viib palju teid ja kõige kergem on minna see tee, mis käiakse käsikäes.

1967

Luule ja sõna

kirjandusteos kõige oma mõtte- ja tundejõuga, elu ja inimkujutuse sügavusega on lõpetatud, jäädvustatud, igaviku jaoks talletatud sõnas. Tähendab, suure meistri käes osutub sõna imepäraseks, lõpmata vastupidavaks ehitusmaterjaliks, mis on suuteline aja- proovi võrreldamatult edukamalt ära kannatama kui paljud teised väga heade tugevusomadustega materjalid, millest on tehtud samuti suuri ning tähtsaid asju. Fr. Tuglas kirjutab («Marginaalia» 9): «Ühes suhtes erineb esteetilise kultuuri ajalugu põhjalikult ainelise tsivilisatsiooni omast. Kuna tehniline edu ise oma saavutised kõrvale heidab ja hävitab, nende asemele täielikumaid luues, nõutakse kunstide ajaloolt, et iga ta järk pakuks lõpuni kujunenud väärtuslikku. Need peavad jääma püsima, hoolimata kõigest pealetulevast uuest. Nii on Stephensoni vedur muutunud ammu kollektsiooni kurioosumiks, Goethe «Faust» äratav aga ikka veel imestlust.» Lisagem, et kirjandusteos realiseerub valdavalt sellesamas sõnalis materjalis, milles on väljendatud keelelised struktuurid; viimased aeguvad sageli veel palju kiiremini kui Stephensoni vedur. Milles on asi? Sõna erineva rolli ja funktsiooni kohta ühelt poolt keelelises, teiselt poolt kirjandusteose struktuuris ütleb olulise ära J. Lotmani määratlus: keeles tekib struktuur ajalooliselt stiihiliselt ja ta on informatsiooni edasiandmise vahend; kirjandusteose struktuur, mis väljendatud keele vahendite abil ja avaneb tajuja ees keeleliste tähenduste kaudu, tekib loominguakti tulemusena ja esitab informatsiooni s i s u, e e s m ä r k i.¹

Kuid pealkirjas äratähendatud probleemiastetus nõuab ka selgitamist, mis-pooltest sõna «eneseteostus» luules erineb ilukirjandusliku proosa omast. On teoreetikuid, kes eitavad printsiipiaalset vahet nende kahe vahel. Kuid on ka neid, kes erinevust näevad ja selle olemasolu küllalt veenvalt põhjendavad. Ei peaks kahtlust olema, et sõna pingestatuse ja deformatsiooni aste on luulekujundis alati kõrgem olnud kui vastava ajajärgu proosakujundis. Edasi, luulekeele ainu-omasteks tunnusteks võib pidada seotud kõne dünamiseerumist ja suktessiivsust, mis tingitud värsireale omast ühtsusest ning tihedusest, nagu on järeldanud väljapaistev luuleteoreetik J. Tõnjanov oma teoses «Luulekeele probleem»² sügava, dialektilise ning teravmeelse analüüsi tulemuste põhjal. Mitmed teoreetikud rõhutavad luulesõna kui omaette kvaliteedi eraldusmargina ka seda, et luuleteost pole võimalik tõlkida ega ümber jutustada ehk, nagu strukturalistid ütlevad, teise märkidesüsteemi üle kanda. «Selle asemel et taotleda abstraktsiooni-

¹ Vt. Ю. М. Лотман, О разграничении лингвистического и литературоведческого понятия структуры. «Вопросы языкознания» 1963, nr. 3, lk. 50 jj.

² Ю. Тынянов, Проблема стихотворного языка. М., 1965 (teose esitrükk ilmus 1924). Kaasaja vene luuleteoorias on J. Tõnjanovi kontseptsioonid taas aktuaalseks saanud ning kõrget hindamist leidnud. Muide, ajakirja «Вопросы литературы» hiljutisel (1967, nr. 4) ümmarguse laua istungil, mille teemaks «Многозначность поэтического слова», avaldatud huvitavamad ning asjalikumad mõtted on välja kasvanud nimelt Tõnjanovi seisukohtadest.

skeemi, mis oleks järjekindlalt väljendatud märkidesüsteemi kaudu, organiseerib luuletus ainulaadse, kordumatu põimingu sõnadest, millest igaüks on nii ese kui ka märk, mida aga kasutatakse nii, et neid mitte mingi süsteemi abil väljaspool luuletust ette määrata ei saa.» on öeldud näiteks R. Welleki—A. Warreni populaarses ning autoriteetses «Kirjandusteoorias». ³ Sama probleem eksisteerib muidugi ka proosa puhul, ent siin on tõlkimiskaod üldiselt siiski väiksemad. Tõeliselt hea luuletõlge aga läheneb paratamatult uusloomingule; tema tekitatud poeetilised emotsioonid on teistsugused kui originaali omad, kuigi nad võivad olla niisama tugevad. On väidetud, sealhulgas lääne marksistlike teoreetikute poolt, et luulesõna apelleerib ning mõjutab otseselt alateadvust: «Selle asemel et esmalt sõna poolt sümboliseeritud tegelikkusse ja alles siis nende tundetooni süüvida, kontsentreerub luule niisiis sõna afektiivsetele aktsetidele; see tähendab — keele olemuse alusel — kontsentratsiooni ebaselgetele ja instinktiivsetele külgedele inimese teadvuses. See tähendab lähenemist instinktiivsele ühisele küljele inimteadvuses. See tähendab lähenemist adapteeritud inimese genotüübi salajasele, ligipääsmatule, seesmisele tuumale. Sellest tuleneb füsioloogilise introversiooni tähtsus luules.» ⁴ Selle hüpoteetilise väite paikapidavust pole teadus oma meetodite ja taseme juures esialgu suuteline kontrollima. Aga alateadvuse uurimisest ilmselt mööda ei pääse, kui kunagi tahetakse teada saada midagi kindlamat esteetilise tajumise protsessi kohta. Viimase praegune uurimisaste sunnib meid leppima muuseas ka tõsiasiaga, et kõige tähtsamad sfäärid kunstisõna, eriti luulesõna mõjujõu sisimast olemusest on seni kättesaamatuks jäänud. Ega asjata käibi kaasaegse luule käsitlestus nii sageli sellised mõisted, nagu sõnamaagia ja sõna fastsineeriv võim, mis seoses eesti luule viimase aja saavutustega on leidnud tee ka meie kriitikute sõnavarasse. Ja ega asjata kordu heade luuletuskogude arvustustes otsekui refrään õhkamine: siin on seda fluidumit, hingeõhku vms., mille äraseletamiseks kriitikakeelel puuduvad vahendid. Sellepärast tulebki rahulduda luulesõna pinnalähedasemate omaduste vaatlemisega.

Luulesõna väga mitmesuguseid erijooni ja iseärasusi hõlmavaks tunnuseks on keelelise väljenduse aktualiseerimine. Esitagem kokkuvõtvalt J. Mukařovský, Praha Lingvistilise Ringi liikme selgitusi ning kommentaare selle mõiste juurde. ⁵ Aktualiseerimine on automatiseerimise vastandnähtus, seega deautomatiseerimine. Mida rohkem on akt automatiseeritud, seda vähem saadab tema teostamist teadvus; mida tugevamini on ta aktualiseeritud, seda täielikumalt teda tajutakse. Automatiseerimise abil nähtus skematiseerub, aktualiseerimine tähendab skeemi lõhkumist. Aktualiseerimine ei ole võõras ka kirjakeelele (publitsistika, veel enam esseežanr!), ent siin on tema eesmärgiks juhtida lugeja teritatud tähelepanu objektile; seega aktualiseerimine on allutatud teadustamisele. Luulekeele aga omandab aktualiseerimine suurima intensiivsuse, ja «ta ei teostu mitte selleks, et teendada teadustamise eesmärki, vaid selleks, et seada esiplaanile väljendamise, ütlemise akt ise». Luulekeele aktualiseerimine tähendab niisiis sõ-

³ Tsiteeritud väljaande järgi: R. Wellek - A. Warren, *Theorie der Literatur* [West-Berlin 1963], lk. 164; see on omakorda tõlgitud ameerika originaali «*Theory of Literature*» III trükist (1956). Teos on ilmunud paljudes keeltes.

⁴ Christopher Caudwell, *Illusion and Wirklichkeit*. Dresden [1966], lk. 208 (esitrükk «*Illusion and Reality*», London, 1937). Autor, kodanikunimega John Sprigg (1907—1937), inglise kommunist, kes langes Hispaania kodusõjas, on kirjutanud romaane, filosoofilisi uurimusi jm. Teose «*Illusioon ja tegelikkus*» hiljutise väljaandmise puhul Saksa DV-s rõhutatakse teose aktuaalsust ja autori loovalt marksistlikku mõtlemist.

⁵ Vt. Я. Мукаровичевский, *Литературный язык и поэтический язык*. Пражский лингвистический кружок. Сборник статей. М., 1967, lk. 409—410 (artikli esitrükk ilmus Prahast 1932).

nade kasutamist sel viisil, et need pingestavad vastuvõtja esteetilist taju. Organiseerides sõnu tekstiks, luuletaja otseku avastab nende latentsed omadused ja uudse, intrigeeriva, harjumatu, väljenduste stampi purustava seostamise võimalused. Nagu märgitud, mahuvad aktualiseerimise mõiste alla kõik luulekeele eripärasused — rütm, riim ja instrumentatsioon, süntaks, leksikaalsete ja semantiliste võimaluste kasutamine, lõpuks ka sõnade ja tähenduste seoste deformeerimine kujundis (luuletuses on kõigi nende komponentide aktualiseerimine loomulikult sõltuvuses üksteisest). Mõned nendest tulevad konkreetsemale käsitlemisele allpool.

Luuletaja käsutuses on keeles juba põhiliselt olemasolev, laiemas või kitsamas tarbijaskonnas kasutatav või kasutatud sõnafond, s. t. kaasaja ning mineviku kirja-, kõne- ja luulekeel. Suhteliselt väikse koostisosa moodustavad luuletaja leksikonis poeetilised neologismid, mille loomine on juba iseenesest aktualiseerimisakt. Et kirja- ja üldkeeles pidevalt käibiv sõnavara on üsnagi piiratud, et eri ajajärgude luulekeelgi ei ammuta lisa mitte kõigist leksikaalsetest ridadest korruga, vaid eelistab mõnda nendest, võivad haruldased keelendid osutada tänuväärseks aktualiseerimisabinõuks, muidugi tingimusel, et nende kasutamine tekstis oleks esteetiliselt põhjendatud.

Rääkimata sellest, et arenenud stiil ise vajab palju väljendusvahendeid, luules otse nõuavad rikast sõnavara, sünonüümide rohkust sellised mõjuvõimsad tegurid, nagu rütm, alg- ja lõppriim. Vana-germaani allitereerivas luules leidub tohutu hulk sünonüüme kõige tavalisemate mõistete jaoks. Eks ole ka eesti algriimiline parallelismiderohke regivärss säilitanud järelepõlvedele palju arhaisme. Nii võib öelda, et iga rahva luulekeele (ja üldse keele) saatust sõltub mingil määral selle rahva luuletehnikast ja et luulekeele üheks (kõrval)funktsiooniks on «konserveerida» haruldasi keelendeid, mida kõne- ja tarbekeel hüljanud. Muidugi pole tehnika ainus tegur, mis nõuab luulekeele rikkust. Igal sünonüümil on eri värving, suhtumine, tundetoon, mida poet sõna valimisel ning konteksti paigutamisel silmas peab.

Pole ainult luule privileegiks tohtida «omastada» haruldasi sõnu käibelt kadunud või kitsamas keskkonnas kasutatavatest leksikaalsetest ridadest. Näiteks murdekeelendid on rikastanud ka kirjakeelt ja teaduslikku terminoloogiatki. Aga kasutuselevõtu protseduur on siin märksa keerulisem ning aeganõudvam. Selleks et murdelise päritoluga sõna kirja- või teadusekeeles läbi läheks, tuleb teda juurutada, tema tähendusevarjund täpselt piiritleda, eriti kui see keelend tehakse terminiks, tuleb traditsioon kujundada ja teinekord keelemeestel omavahelised lahingud maha pidada. Luules jääb see kõik ära. Luuletajat ei tarvitse takistada teatavat sõna kasutamast asjaolu, et see on laiemas lugejaskonnas vähe tuntud või isegi päris tundmatu. Leksikaalselt ebaharilik sõna võib olla, kui andekas käsi on ta õigesse paika pannud, tugeva esteetilis-elasliku jõuga, ta võib tekitada subjektiivseid poeetilisi assotsiatsioone vaatamata sellele (või just selle tõttu?), et ta tähendus pole teada. Arvesse tuleb siin ka resonants alateadvuse kihtides. Tammsaaret oleme harjunud usaldama; meenutagem tundliku Indreku suhet arusaamatu laulusõnaga *sink sale proo*: «Millegipärast on Indreku meeltesse kinni hakanud just see imelik «sink sale proo», sest seda tuletab meelde oma lauluga mingisugune roheka kõhualusega lind, kes lendab ühe pika puu ladvast teise ja kordab neid ema arusaamatuid sõnu igal kevadel — mitte küll päris selgesti, kuid ometi kordab, nii et Indrek neist aru saab.» Nagu H. Salu on kindlaks teinud (lühiaurimuses «Sink sale proo»), pärineb *sink sale proo* rahvalaulu «Nuttev tamm» Suure-Jaani teisenditest. Üdse on refrääniks nii eesti rahvalauludes kui ka mujal sageli «mõttetud» sõnad. Kas seletavad

nende kinnistumist ainult ilukõlalised väärtused? Täenduseta häälikukombinatsioonid etendavad tähtsat osa ka lastelauludes, ja E. Enno leiutas neid kavakindlalt, lähtudes tähelepanekust, et lastele meeldivad need üle kõige. Kuid üks ole meilgi jälle hakatud rääkima kunsti looja infantiilsest (heas mõttes) tunnetusvärskusest (A. Ehin, «Looming» 1966, nr. 11, lk. 1769) ja laiendatud seda omadust ka kunsti tajujale:

Kui veel
sus midagi on lapsemeelset,
veel kohtad siis
maailma luulekeelset;
veel vaikseks hetkeks
laule kuulutama peatud,
ükspuha, olgu narrid need või
targalt veatud

(H. Runnel, «Laulud tüdrukuga», lk. 5)

Leksikaalselt eredate väljenditega ja üldse igasuguste aktualiseerimisvõtetega seoses kerkib probleemi uus külg. J. Mukafovský kirjutab tsiteeritud töös: mingi komponendi aktualiseerimine tähendab tema tõstmist esiplaanile, kuid esiplaanil olemist on võimalik tunnetada ainult võrdluses taustaga. «Üheaegne üldine aktualiseerimine asetaks kõik komponendid samale tasemele ja muutuks nende uueks automatiseerimiseks.» (Muide, epigoonid just seda teevad.) Luuleteoste puhul lisandub veel täiendav kaalutus. Värsirida oma ühtsuse ning tihedusega surub luuleteksti palju kompaktsemaks proosatekstist, rääkimata ajalehekeelest, vestlusest jne. — nähtus, millele kui J. Tõnjanovi poolt esiletõstatule juba eespool osutatud. Sõna kaal värsireas on raskem, eriti raske on see aga leksikaalselt eredal sõnal, mis võib oma värvinguga nakatada kogu rida. Tähendab, sellised sõnad vajavad mõjumisruumi, ja luuletuse ülekoormamine nendega, eriti kui nad pärinevad erinevatest leksikaalsetest ridadest, on kurjast. Probleemist on kirjutatud ka praktikud ise, näiteks V. Majakovski («Kuidas teha värse»): «...kokkuhoidlikkus on kunstis esteetiliste väärtuste igasuguse loomise alaline tähtsaim reegel. Seepärast on tarvis pärast põhimise töö lõpetamist... ära retušeerida paljud esteetiliselt mõjuvad kohad ja ülepaisutused, et saavutada säravust teiste kohtadega.» Tsitaadi mõte on laiem, kuid käib ka antud nähtuse kohta.

Selles seoses väike kõrvalepõige murdeluule juurde, mida meil on pärast mõningat vaheaega jälle kirjutama hakatud. Leksikaalne tonaalsus on siin ühtne — eeldusel, et luuletaja murret valdab —, järelikult erinevate ridade ohtlike ristumiste probleemi pole. Kuid üldkeele vaatepunktist on murdeluuletus otsast lõpuni ebaharilik (murde rääkija jaoks vastupidi pole murre üldse aktualiseerimisevahend, sest leksikaalse rea erilisust ju ei taju see keskkond, kes seda kasutab). Ja lisaks enamasti koomilise maiguga. Sellepärast leidub küllalt lugejaid, kes suudavad nautida ainult humoristlikku või naiiv-idüllilist murdeluulet. Üksikuid erandeid muidugi on — G. Suitsu «Kerkokell». Siin ei tarvitse määrav olla lugeja pärinemine alalt, mille Masing ja Rosenplänter valisid kirjakeele baasiks. Teatab ju viljakas murdelaulik H. Adamsongi, et

Ma muigan mu mulgi murdes
ja tõsinen teisel teil

ning tegutseb vastavalt. On igati asjakohane, kui A. Kaa'epi Ähijärve näkk viskab võru murret või kui M. Raud läheb «Laulus kaugustest» üle kodukohamurdesse, hakates meenutama juhtumit lapsepõlvest:

Ma olin, või õigem:

Mea olli
kolm aastat ja õhessa kuud.
Pikk — arssin ja kaits-kolm tolli,
latse liikmeksed, latse luud,

et pärast jälle kaasaega ning kirjakeelde tagasi tulla. Sellised vahekiilundid tööpoolest aktualiseerivad teksti; samasugune toime on üksikutel murdeluuletustel värsikogu kontekstis. Kuid algusest lõpuni ehedas dialektis kirjutatud luuletuskogule ei julgeks keele ja luule tänapäevase arengutaseme juures ülisuurt menu ennustada. Teine asi on dialekti värving, näiteks mõned lõuna-eessti murdejooned, mida andis omaaegses keeleuueendustuhinas osale luuletustele H. Visnapuu («Üle kodumäe», «Valgus on lõhnavan lehen» jt.).

Kõigi teistegi leksikaalsete ridade — arhaismide, prosaismide, argoo, žargooni, barbarismide jne. — eluõigus luules ei vaja tõestamist ja sellepärast mõjub esiteks lahtisest uksest sissemurdmisena, teiseks taktitu enesereklaamina mõne poeedi või prosaisti komme juhtida kärarikkalt tähelepanu oma vulgarismidele kui vägevale novaatorlikule võttele. Kaasaegne luuleteooria ei jaota ju sõnu poeetilisteks ja ebapoeetilisteks, stiili kõrgeks ja madalaks. Tähtis on vaid üks: et sõna muutuks luulettekstis uueks kvaliteediks. Enesest mõista ei saa luulekeele areng baseeruda üheainsa leksikaalse traditsiooni jätkamisel. Selleks et taas ja taas aktualiseeruda, peab ta ammutama sõnavara mujalt, purustama eelnevat traditsiooni, mis on automatiseerunud, isegi vastandama ennast sellele. Sealjuures on küllalt suur osa vanade, vahepeal unustuses olnud vahendite uuesti kasutuselevõtmisel — loovalt, mitte imiteerivalt. Just see oht, mehaanilise jäljendamise oht, kummitab viimaste aastate küllalt arvukates taotlustes taasrakendada regivärsi poeetikat (nagu ta on kummitanud paraku juba rahvusliku liikumise ajast peale). Sellega ei taha õelda, nagu poleks K. Merilaasil, A. Suumanil ja teistel märkimisväärseid õnnestumisi vana rahvalaulu laadis. Ent ikkagi on üksnes P.-E. Rummol korda läinud sünteesida neid eeskujusid oma luulelaadiga selliselt, et regivärsilik sõna- ja kujundimaterjal on muutunud kaasaja luule pärastelt tihendatuks ning dissonantselt pingestatuks.

Põnevaid poeetilisi sulameid on andnud M. Underi ja piiblikeele, J. Smuuli ja uuema rahvalaulu, J. Kaplinski ja idamaade luule suhted, kajastudes ka nende luuletajate leksikonis. E. Vetemaa «Lumesõjas» paistab silma kõnekeeleläheduse, «loomuliiku ütlemise» taotlus. Üksikute prosaismide, barbarismide jms. kõrval kohtab viimase aja luules ka terveid proosalahmakaid, mis monteeritud värsside vahele. Sellegi vastu ei saa midagi olla, kui need lõigud omandavad kontekstis sellise poeetilise mitmeplaanilisuse, nagu E. Vetemaa «Vanas märkmikulehes» ja «Katkendis poemist «Teele!», P.-E. Rummo «Väikese linna kohvikumuusikas».

J. Kross ja M. Traat otsivad kontakti kaasaegse teaduse ja tema keelega, mille luulendamise möödapääsematust on esimene selgitanud ka teoreetilises plaanis. Tööpoolest, jah, jälle, «nii roosiõis kui ka kalasaba-lüpsiseade... on printsiipiaalselt võrdväärseid luulesõnad» (M. Mäger, «Looming» 1965, nr. 5, lk. 792). Aga luulepraktikas avaldavad «lüpsiseadmed» esialgu üsna tõrksat vastupanu nende luulesõnaks transformeerimise katsetele, ja tuleb M. Mägraga nõus olla ka selles suhtes, et teaduse saavutuste intellektuaalse tunnetuse värsistamise tulemused on «Kivist viiulites» suurelt osalt illustratiivsed. Kassiopieia-A katastroof on M. Traadil suurepärane teemaleid poemi jaoks, Kassiopieia ise kui nähtus ja sõna saab aga hooi kohe esimeses stroofis labastava riimiga «kassj ei leia sa». Siin sobib tõesti kasutada A. Grenzsteini riimidefinitsiooni: kokkukõla ehk kokkukärin. Autori üldiselt natuke lonkav sõnataju on seekord lubanud sooritada eriti veidraid kujundikukerpalle astro- ja tuumafüüsika terminitel, karu-

teenekaks osutub ka alliteratsiooni- ja assonantsijaht (valemivihm, raketide raju, kaanonite Kaananimaa jms.). Poeemis on ka tugevamaid alaosi, näiteks 18., kuid taktitus sõna kohtlemisel on tõsisele mõttele («Jää terveks, jää alles, Maa!») kavandatud «Kassiopeias» palju rikkunud.

Poeedi leksikoni suurus ei taga veel surematute luuletuste sündi. See on ikkagi kvantitatiivne näitaja, rohkem eeldus loomiseks kui omaette väärtus. Pakub ju meieni kirjandus näiteid selle kohta, kuidas just keskpärasus tavatseb haruldaste keelenditega «ilu teha». Iseenesest kiiduväärne hoolsus eriliste sõnade kogumisel ja kasutamisel on siiski ainult võltskalliskivide lihvimine, kui nende sõnade funktsioon tekstis jääb paljalt dekoratiivseks. Imitatsioon võib muidugi ka ilus olla, aga...

Peale mõiste sõnarikkuse eksisteerib mõiste sõnarikkus. Sellest, kuidas luuletekstis sõna leksikaalse ja semantilise külje võimalusi komplekselt on kasutatud, sõltub luuletuse väärtus juba märksa rohkem kui leksikaalsest eredusest üksi.

*

Luulesõna rikkus, mitmeplaanilisus näib olevat viimasel ajal kõitnud kriitikutete ja teoreetikute kasvavat ning süvenevat tähelepanu, nagu tõendavad mitmed üleliidulises kirjanduslikus perioodikas ilmunud luulekäsitlused. Seda muidugi seoses vastava nähtuse esinemissageduse ja kvaliteedi tõusuga luules eneses.

Sõna semantilise külje eripärane kasutamine luules ja luule mitmeplaanilisus ei kattu: esimene mahub küll teise alla, kuid ei ammenda seda. Sõna semantilisi mutatsioone luules on põhjalikult uurinud J. Tõnjanov. Tema juba mainitud teose II peatükile «Смысл стихового слова» toetub osaliselt ka alljärgnevat luulesõna semantilise aspekti vaatlus.

Nagu teada, on keeles tema leksikaalse rikkuse, üht-sama mõistet teenindavate sünonüümide rohkuse kõrval olemas ka vastupidine nähtus, polüseemia — üks-sama sõna teenindab mitut mõistet. Ehk, J. Tõnjanovi ütluse järgi, sõna on kameeleon, milles tekivad eri varjundid, mõnikord ka eri värvid. Selle, millist mõistet ta parajasti esindab, määrab kontekst teaduslikus töös rangelt ühetähenduslikult. Ilukirjanduses, eriti luules, on asi teisiti. Siin võib sõna olla sellises naabruses ja suhtes teiste sõnadega, et hakkavad kaasa virvendama mitu tema tähendusvarjundit.

Valime näitesõnaks õige tavalise adjektiivi *raske* ja jälgime tema tähendusvarjundite muutumist erinevates ühendites:

raske	kohver	'kaalub palju' (põhitähendus)
	õhk	'umbne'
	vaikus	'rusuv'
	päev	'väsitav'
	sõna	'ränk, karm'
	haigus	'ohtlik, vaevav'
	uni	'sügav'
	iseloom	'seltsimatu'
ülesanne	'keeruline'	

Ja nüüd loeme M. Underi luuletust «Kaugel» analüüsi tarbeks tehtud sõrendustega.

Päevast täitub taas ruum.
 Kõnnin kesk värvilist tolmu
 nõtkuvas rohus,
 kajakate tiibade valguses.

Varjude vaikuses
kilkavad kollased lilled.
Summutet tusastest kaljudest
lainete laulev hõbe.

Kõik on nii raskelt kaunis.
Kaugel,
kaugemast kaugel
on keelatud rõõm.

Sõrendatud sõnad esimeses stroofis muudavad raskeks, otsekui kombatavaks kaaluta või väga kerged substantsid — päevavalguse, tolmu, valge värvuse. Teise stroofi sõrendatud sõnad varjutavad ning summutavad kirkaid värve, kollast ja hõbedast. Kõigil neil on ilmne progressiivne (lingvistilises mõttes) mõju järgnevale resümeeerivale reale «Kõik on nii raskelt kaunis», rõhutades *raske* põhitunnust, aga ka tumedamaid oobertoone. Viimaseid lisavad sellele reale veel kolm lõpurida regressiivselt, nii et ebatavalises ühendis *raskelt kaunis* hakkavad resoneerima vähemalt pooled *raske* ülalesitatud tähendusvarjunditest. Selle eriti pingsalt dünamiseeritud värsirea mõju paneb ennast omakorda maksma läbi kogu luuletuse, toob esile uusi varjundeid ka teistes sõnadēs. Kujundis *lainete laulev hõbe* peaksid hõbeda omadused reastuma selliselt: 1. värvus (lained!), 2. heli (laulev!), kuid nendest ettepoole nihkub konteksti mõjul hoopis hõbeda kaal, muutes liikuvad ning püsimatud lainedki rasketeks, staatilisteks. Selle väga tiheda luuletuse dominandiks on raskuse mitmeplaaniline tajus, mida võimendavad kõik vastastikku üksteisele toimivad komponendid, kaasa arvatud kõlaline külg: enamik sõnu on kolmanda- ja teisevärtelised. Nii on materjalist, millest tavaliselt luuakse õhulisi, heledaid, rõõmsaid värsse, sündinud hoopis tume-meelne, rusuv, sordiinialune luuletus, kust siiski sillerdab läbi ka heledus. Seesama näide veenab muuseas, kuivõrd suureks kujunevad kaod luule tõlkimisel juba ainuüksi selletõttu, et sõna semantilised tähendusvarjundid eri keeltes ei kattu.

Tähenduste huvitav kütlemine võib tekkida siis, kui sõna kuulub kahte leksikaalsesse ritta. Kaheplaanilise tajumise, võib-olla küll täiesti subjektiivse, kutsub esile näiteks H. Visnapuu luuletuses «Üle kodumäe» sõna *valu*:

Üle kodumäe kumera kupli
suveöö sumestav valu.
Toomingad valvavad talu,
üle ussaia vaatavad kopli.

Luuletaja on kasutanud seda sõna siin ilmselt murdelises tähenduses '*valgus*'. Ent kui kauniduse aste milleski on väga kõrge, siis selle kohta mõnikord öeldakse: valusalt kaunis.

Toodud näites on poeetiliselt pingestatud *valu* riimsõnana veel eriliselt välja tõstetud. Üldse võib asukoht värsireas otsekui katalüsaator kaasa aidata selleks, et sõna semantiline külg esile tõuseks ja suhted teiste sõnadega dünamiseeruksid. Kõige tavalisem sõna muutub efektseks, kui ta on oma «õiges kohas», s. t. kui tema paigutuses mängitakse peenelt rütmi, süntaksi ja semantika koostoimele. Sellisel puhul orienteerub sõna tugevasti naabersõnale ehk, nagu on öeldud Žukovski meloodilise värsi kohta (N. Polevoi), poeet mängib harfil, kus helide pikad üleminekud eelnevad üksteisele ja saadavad üksteist. Nii intenseeritakse kogu värsi semantilist momenti, rikutakse (aktualiseeritakse) sõna tavalist kesk-konda. Naabersõnade mõjul võib «semasiologiseeruda» isegi sisutu täitesõna — nähtus, mida kohtab sageli näiteks Juhan Liivi luules:

Siin olen nõnda vaene ma
ja nõnda rikas ka:
mu tutvad kõik on minuga
ja mina nendega.

Tagasihoidlikke, küllalt «kahvatutest» sõnadest koosnevaid värsse — «Sügisese kodu» lõppstroofi — pingestab vastandpaari *vaene-rikas* dialektika. Lisaks on mõlemad sõnad saanud eelnevatelt stroofidelt nii tugeva semantilise ning emotsionaalse värvingu, et see heidab reflekse kogu ümbrusele.

Semantilise nakatamisvõimega ei saa siiski ära seletada kõigi «sisutute» sõnade, värsste ja stroofide poeetilist tähendusrikkust. Tsiteerigem veel kord Liivi:

Üks laevake
läeb üle vee,
läeb üle vee
ja lainete.

Mida need värsid teatavad? Et üks väike laev on merel. Teadustus, mis vaevalt kedagi eriliselt elektriseerib. Silma ei hakka ka semantiliselt põnevaid sõnu. Ja ometi on siin olemas see, mille toimet täpse termini puudumisel nimetagem kas või Caudwelli sõnadega füsioloogiliseks introversiooniks.

Kalambuuris pole tegemist enam semantiliste varjundite vaheldumisega, vaid kameleon muudab värvi: erinevad tähenduslikud plaanid, mis pörkavad kokku sõnade kõlasamasuses või -läheduses, on sageli teineteisele kauged, kusjuures löikejoon peab läbima mõlema plaani «hella kohta». Sõnamäng võib rajaneda ka homonüümial, tehes niiviisi pahest, keele vaesusest, vouruse. Samuti mõelda sõnale sisse uued ning üllatavad, ent kõigiti korrektsete sõnatuletusreeglite põhjal leiutatud tähendused:

Kus ei ole pead,
on peatus.

Või veel rabavam:

Lõpeb luule —
luuletus.

(M. Raud)

Kaks, esimesel juhul isegi kolm semantilist plaani (peatus — 1. seisak, 2. peast, arust ilmaolek, 3. peataolek) töötlevad ning ründavad üksteist, tungivad üksteisest läbi. Ja et kalambuuris tekib enamasti koomiline efekt, naeruvääristavad, tögavad üksteist. On kalambuure, eriti liitsõna baasil looduid, milles sõna esemeline ja formaalne osa ümber jaotatakse ja semasiologiseeritakse (näiteks R. Rimmeli arusaamatus — aru saamatus), kusjuures mõlemad värvindavad, aga ei hävita teineteist. Hea kalambuuri kohus on olla võimalikult täpne, kuid veel tähtsam on tähenduslike plaanide särtsuv lühiühendus. Kui seda ei toimu, jääb konstruktsioon logisema, eriti halval juhul aga asendub vaimukus lameda lõõbiga. Kalambuurse maailmatunnetusega E. Vetemaa on rohkete teravmeelsete sõnamängude kõrval välja pakkunud ka kehvemaid, näiteks *ema ahi* — *emaahi*, mis ei ole poolik mitte sel põhjusel, et ta on tõsine, «positiivne» — ka selline kalambuur on täiesti võimalik ja olemas —, vaid sellepärast, et tähenduslike plaanide plahvatav reaktsioon jääb toimumata.

Luulekeele aktualiseerimise kõige radikaalsemate menetluste kohta semantiliste varjundite jälgimisega enam midagi olemuslikku ära ei ütle. Kujund, eriti kaasaegse luule oma, ühendades näiliselt ühendamatuid, võib deformeerida sõna ja tähenduse suhteid väga sügavalt ehk, kui kasutada täppisteaduslikku võrdlust,

lõhestab sõna tähendusliku tuuma, vallandades tohutud poeetilise energia varud. Muidugi mitte igasugune kujund. On olemas käsitöölik kujunditüüp, keskpärase luules palju ekspluateeritud, mida võiks ehk nimetada dekoratiivseks. See haagib teatava välise ühisjoone alusel üksteise külge mõisteid, millest võib tekkida isegi värvirikas vaatemäng, aga mis ei seo välismaailma inimese sise-maailma külge, mis jäävad tardunult eraldi. Näiteks:

Kui tšello poognad loodes pikad pilveribad
nüüd purpurise eha keelil tõmblevad.

(J. Kärner, «Rändur vilistab»)

Sõna poeetiliselt deformeerida suudab kujund, milles mõisted nihutavad paigast, tõrjuvad välja, muudavad üksteist. Kujundisest lakkamatut võitlust, vastastikust mõjutamist ja läbitungimist peetaksegi kaasaegses teoorias luuletegevuse keskseks vormiks. Selles ülimalt keerulises protsessis surutakse sõna põhitähendus tagaplaanile või isegi suletakse välja, asemele tuleb uus kvaliteet — määratute dimensioonidega luulesõna. Ratsionaalsele tõlgitusele mittealluvus kujundis on nähtud vahendit, mille abil poet tungib seni tunnetamatusse. Küllalt huvitavalt püüab J.-P. Sartre määratleda luuletaja asukohta sõnade suhtes (essee «Mis on kirjandus?»). Rääkiv, s. o. keelt kui suhtlemisvahendit kasutav inimene seisab tema piltliku ütlemise järgi «sealpool» sõnu, nendega tähistatava eseme juures; talle on sõnad eesmärgi teenivad konventsionaalsed vormid, vahendid. Luuletaja aga seisab sõnadest «siinpool», talle pole sõnad märgid, vaid esemed (vrd. eespool tsitaat Wellekilt-Warrenilt). Sealjuures ei lahuta Sartre sõnu tähendustest, milleta nad oleksid ainult kõlad või sulekriipseldused. Sõna kui ese — seda mõistab ta kui mingi maailma-aspekti kujutist. Olles kujutis, ei tarvitse sõna, mille luuletaja teatava asja jaoks valib, olla tingimata seesama, millega me rääkides seda asja tähistame.

Sõna ja tähenduse seost lõhkuva kujundi analüüsil võib aidata (küll mitte alati) suhte analoogia: teatav sõna on kulunud seosest uude toodud suhte alusel. «Lihtsamal» juhul näitab luuletaja ise kokkupuutepunkti kätte:

...SEISAN VÄIKESES TEIVASJAAMAS
ümber on mihklikuine öö
tume ja kõmisev just nagu tammepuine öö
(P.-E. Rummo)

Niisiis tammepuud ja ööd annab ühendada see, et nad mõlemad on tumedad ja kõmisevad. Aga kuidas «konstrueerida» näiteks epiteeti *selge* sama poeedi luuletusest «Me hoiame nõnda ühte», kus «juhtnööre» ei anta:

ja muud me ei vaja tuge
kui üksteise selged ölad

Mingil määral võiks siin rääkida *selge* põhitähenduse nihkumisest *puhta, usaldatava* suunas. Kuid määravam on vist analoogia mõne muu seosega — selged 'ausad' silmad vms. Teine näide:

Veenid tuikavad naha all
maa-aluste salajõgedena.
Neis ujub sügavveekalana
roheliste silmadega kevadrahtus.
(M. Traat)

Miks just *roheliste silmadega* kevadrahutus? Kas sellepärast, et roheline on kevade värv? Või sellepärast, et rohelisi silmi oleme harjunud pidama rahututeks, natuke salapäraseks ja salakavalateks (kass!)? Ei tea kindlasti, aga kindel on see, et kevadrahutuse silmad peavad olema rohelistes ja et kujund on hea.

Ekspansiivsetest kujunditest äärmiselt rikkas G. Suitsu luules on sõnad — sapine kuu, värisevad haavad, unised käod, soolaukad jne. — ennast lahti rebinud oma triviaalsetest tähendustest ja tõepoolest «silmsed põgusa reaalsuse kinnipüüdmiseks» (J.-P. Sartre), väljendamatud mitte mingi ümberütlemisega. Või milline kriitik söandaks arvata, et ta suudab lõplikult «lahti mõtestada» B. Alveri «Tulipunase vihmavarju» juhtkujundi ühes seda toetavate distantsikujunditega:

Kui kõrged olid lauad ja laed!
Kui lähedal oli päike!
Kui lähedal taevas, kui kaugel aed!
Ma olin väike.

— — —
Suur päike
paistis korraga kaugelt.
Lauad ja laed olid samad,
kuid hoopis madalamad.
Ma olin väike,
ei saanud millestki aru

Kuid luuletusel on öelda kõigile vanuseastmetele, lasteaia-east alates. P.-E. Rummo «Vana ja väga kulunud filmifragmendi» rikkas kujundimaterjal on üks keskseid *kõis*. Esemeline *kõis* aga taandub, õige pole võtta seda ka üksnes sõja sümbolina, milleks tekst võimaluse annab. Esiplaanile tõuseb miski lõppematult vaevav, harjunult öudne ja selletõttu eriti võikalt inimlikkust nüristav. Moortorsele kordusele rajatud instrumentatsioon

jookseb kõis üha jookseb kõis
saja-aastane sõda käis
käis üha kõis üha kõis üha käis

süvendab seda taju lummava jõuga.

Niisiis sõna ja mõiste seosed on luules väga liikuvad ning ebapüsivad ehk, nagu ütles juba Kreutzwald, «piltlikus kõnes ei ole vaheseinad iial nii kindlad kui muidu». Sellesama liikuvusega võiks olla seletatav muuseumis niisugune nähtus, et sootuks erinevast sõna- ja kujundimaterjalist loodud luuletused ütlevad ligilähedaselt üht ja sama. Näiteks D. Vaarandi «Vana raamat» ja K. Merilaasi «Haavapakki». Mõlemas kauge võõras mure, millest optimistlikult-ükskõikselts mõõda minnakse. Mõningane erinevus on tundetoonis: esimene on «sommambuulsem», teine agressiivsem. See tinglik kattuvus ei kahanda loomulikult kummagi luuletuse originaalsust ja poeetilist mõjujõudu. Muidugi on selline paralleel vähemalt osaliselt suvaline, järelikult vaieldav.

Kuid «sellepärast ongi põnev töötada luule kallal, et seal on veel peaaegu kõik vaieldav» (B. Tomaševski).

Tšehhoslovakkia viimase aastakümne teatrielust¹

astatel 1952—1959 lahkuvad üksteise järel elu näitelavalt Jiff Frejka, Jindřich Honzl ja Emil František Burian, kahekümnendate ja kolmekümnendate aastate tšehhi avangardistliku teatri kolm kõige silmapaistvamat juhti. Selle suure kaotuse muudab veelgi suuremaks asjaolu, et tšehhi teater viibib tollal stagnatsiooniseisundis, tema loomingulist arengut takistavad isikukultuseaegse esteetika dogmad. Ent nondel aastatel hakkavad järk-järgult kujunema normaalsed tingimused kunstiliseks loometööks, tühiku täidavad uued isiksused, tekivad uued teatriorganismid ja viimastesse koonduvad peale lavastajate ning näitlejate ka uued draamakirjanikud.

Signaaliks, millega tõeline teatrikunst kuulutas oma naasmist tšehhi lavale, peetakse Hedda Zinneri näidendit «Kuradiring» Alfréd Radoki lavastuses. See esietendus 1955. aasta detsembris Rahvusteatri. Selleks ajaks oli Radokil seljataga juba vägagi silmapaistev loomeperiood lavastajana (aastad 1945—1948), mille kestel ta oli andnud mitu vormilt väga provotseerivat ooperilavastust (koostöös kunstnik Josef Svobodaga), Lilian Hellmani näidendi «Väikesed rebased» klassikalisel puhta režii ja saavutanud rahvusvahelise kuulsuse filmiga «Kauge teekond», vapustava pildiga juutide kannatustest sõja ajal.

Kolm kuud pärast «Kuradiringi» esietendust saab Rahvusteatri peanäitejuhiks üks sama teatri näitlejaid — Otomar Krejča, kes 1957. aasta jaanuaris esitab publikule oma esimese lavastuse. Nagu Radok, nõnda debüteerib ka Krejča draamateosega, Nazim Hikmeti «Veidrikuga». Juba see debüüt näitas, et Krejča näol on meil tegemist silmapaistva lavastajaga, kes läheneb loovalt kirjanduslikule tekstile ja kes on suuteline Tšehhoslovakkia esindusteatrile oma nägu, programmi ning eesmärgi andma. Koostöös lavastajate Alfréd Radoki ja Jaromír Pleskotiga hakkab Krejča alust rajama ühele kõige kuulsamale ephhile Praha Rahvusteatri ajaloos.

Kuid veel samal 1957. aastal purskub Praha südalinna veinikeldri «Reduta» saalikeses päevavalgele teatrilase loomevõime uus värske allikas. Hoogne muusikamees, tekstide kirjutaja ning laulja Jiří Suchý ja väärikas komödiant, literaat ning psühholoog Ivan Vyskočil hakkavad siin korraldama omapäraseid kirjanduslik-laululisi kabareesid, niinimetatud text-appeal'e. Juba aasta hiljem asutavad mõlemad noored kunstnikud teatri «Divadlo Na zábradlí», millega liitub ka Ladislav Fialka pantomiimiline rühm. Ent järgmisel aastal asutab Suchý koos oma muusikalise partneri Jiří Šlitriga kirjanduslik-muusikalise teatri «Semafor». Peale Vyskočili liituvad «Divadlo Na zábradlí» kollektiiviga kirjandus- ning

¹ Käesoleva, «Loomingule» kirjutatud artikli autor Jindřich Černý on tšehhi teatriteadlane ja -kriitik, kes töötab praegu «Diliias» teatriosakonna juhatajana. Mainitud organisatsioon tegeleb tšehhi ja slovaki kirjanduse tutvustamisega välismaal.

teatriteoreetik Jan Grossman ja noor kirjanik Václav Havel. Pärast Vyskočili lahkumist 1962. aastal võtab Grossman teatri juhtimise üle ja hakkab ise lavastama.

Niisugune on lühidalt selle teatri ajalugu, mis alustas kui nii-öelda «väike teater» ja mis kujutab endast tänapäeval üht kõige omapärasemat kunstitemplift Tšehhoslovakkias. Grossmani lavastused, Haveli näidendid «Aiapidu» ja «Informatsioon», Jarry «Kuningas Ubu» ja Kafka «Protsess», on teinud ta kuulsaks ka välismaal. Kuid tähtis pole ainult see, mida kujutab endast «Divadlo Na zábradlí» kui selline. Tähtis on ka see sügav murrang teatrielus, mis inspireeris Vyskočili ja Suchýt «ette astuma». Väljaspool administratiivselt reguleeritud teatrivõrgu raame hakkas laviinina tekkima see väike teater, kus noorus improviseeritud poodiumidelt kõneles oma sõnadega oma, ründava generatsiooni nimel.

Samal ajal võtab Rahvusteateris üha selgemaid piirjooni sügav sisemine kunstiline taassünd. Otomar Krejča koos oma dramaturgist kaastöölise Karl Krausiga formuleerib 1959. aasta suvel oma programmi, mille järgi peaarõhk pannakse «inimese vaimse, emotsionaalse ja moraalse külje kujutamisele», mitte aga ainult «tema elutingimuste poliitilise ja majanduslik-tehnilise muutumise näitamisele». Selles vaimus lavastab Alfréd Radok Hellmani «Sügiseseid aiad» ja Osborne'i «Koomiku», lavastaja Jaromír Pleskot jällegi Milleri «Kaubareisija surma» — tšehhi teatrilavale naaseb moodne lääne dramaturgia. Kuid peagi katkestab Radok oma koostöö Rahvusteatriga ja pühendab end «Laterna Magica» ülesehitamisele, mille programm on omalaadseks kombinatsiooniks teatri-, balleti- ja filmikunsti võimalustest. «Laterna Magica» esindas Tšehhoslovakkia teatrikunsti 1958. a. Brüsseli maailmanäitusel. Ehkki ta ei suutnud iseseisvaks lavaliseks žanriks kujuneda, mida temast loodeti, andis ta võimsa tõuke lavastusliku fantaasia arengule. Pärast «Laterna Magicast» lahkumist töötab Alfréd Radok mitu hooaega Praha Linnateatris. Siin tõi ta šokeerivas lavastuses välja Rolland'i teose «Näidend armastusest ja surmast», kus Rolland'i kammerdraama on toodud jõhkra ja karjuva rahvajõugu silmade alla, kus see traagiline aristokraatlik juhtum on esitatud näitemänguna täis suuri romantilisi žeste, pidulikku paatost ja nõretavaid tundeid.

Samal ajal keskendab Otomar Krejča oma tähelepanu uue tšehhi dramaturgia lavastamisele ja võtab põhjalikule revideerimisele tšehhi klassikapärandi. 1958. aastast alates lavastab ta Rahvusteateris terve rea uusi tšehhi näidendeid: tihedas koostöös Rahvusteatriga kirjutab küps lüürik František Hrubín kaks meeleolukat psühholoogilist draamat, mis on lähedased Tšehhovi näidenditele oma kunstilise teostuse poolest, nimelt «Augustikuu pühapäeva» ja «Kristallöö». Noor prosaist, luuletaja ja esseist Milan Kundera annab Krejčale oma näidendi «Need, kelle käes on võimed». Väljaspool Rahvusteatrit lavastab Krejča veel Zdeněk Mahleri komplitseeritud mõistujutu «Veski», mis käsitleb okupatsiooniaegseid sündmusi, ja Haveli tuntud «Aiapeo».

Kõige silmapaistvamaks nende autorite hulgas on Josef Topol, draamatik, keda iseloomustavad lüüriline tundeallus ja peenelt väljajoonistatud karakterid. Tema näidendites otsivad erutatud ja kirglikud naturid oma generatsiooni, praeguste kolmekümneaastaste tõelisi näojooni. Tema draamad «Nende päev», «Vastlate lõpp» ja «Kass rööbastel» kuuluvad tšehhi draamakirjanduse tippude hulka.

Tšehhi draamaklassika kõrval, mida Krejča mõnikord interpreteerib provotseeriva uudsusena (Tyli «Strakonice torupillimängija»), lavastas ta tähelepanu väärival kombel ka Shakespeare'i «Romeo ja Julia». Krejča kontseptsiooni järgi kujutab see näidend nooruse kompromissitu maailma traagilist kokkupõrget nende inimeste arvestava praktitsismiga, kes on jõudnud juba käsutajateks ja valitsejateks küpseda. Svoboda ränges geomeetriselises lavakujunduses osutus see lavastus Prahast 1963/64. aasta teatrihooaja tipp-sündmuseks. Kaasaegselt kõlas ka Krejča lavastatud «Hamlet» Brüsselis 1965. aasta jaanuaris.

Krejča lemmikautoriks on A. Tšehhov. Seni on ta kaks korda lavastanud «Kajaka» (üks kord Prahast ja üks kord Brüsselis) ja «Kolm öde». Tšehhov ei ahvatle Krejčat suurteks lavastajapoolseteks reinterpreetatsioonideks. Krejča ainult lülitab endast näidenditest välja kurikuulsa venitatuse ja igavuse, teeb nendest oma lavastustes kaasaegse, elava rütmiga näidendid. «Kolme öe» lavastuses 1966. aasta oktoobris — nüüd juba teatris «Divadlo za branou», Krejča uuel tegevusväljal pärast Rahvusteatri peanäitejuhi kohalt lahkumist — tuleb juba klassikalisel kujul nähtavale Krejča loominguline meetod «varjatud režii» näol, mis väljendub ainult näitlejate meisterlikus juhtimises ja tähendusriikastes misantseenides. Sama liini jätkab ka Krejča viimane lavastajatöö Giraudoux' «Intermetso» puhul.

Kui Krejča teater on rõhutatult antibrehtilik, siis kaks teatrit Tšehhoslovakkias lähtuvad Brechti teooria põhiprintsiipidest. Üks nendest on Grossmani «Divadlo Na zábradlí». Kuid Jan Grossman, ise tuntud Brechti-interpretaja, on taibanud, et teoks saanud sotsialistliku ühiskonnakorra tingimustes ei küüni brehtilik apellatsioon võistleva Brechti näidendite dramaatilise ainega, kuna see autor oma teostega just sotsialistliku korra kehtestamist taotlebki. Seevastu on Grossman jõudnud äratundmisele, et absurdi teatri temaatika on ühiskondliku kõlajõuga — sellest liigist on ta oma teatris lavastanud Ionesco «Kiilaspäise lauljanna» ja «Loengu» ning Beckett'i «Peatuse Godot'l» —, ja nõnda on ta loonud apellatiivset tüüpi teatri, võiks ütelda isegi realistliku absurdi, mida esindavad nii kodumaise autori Václav Haveli näidendid «Aiapidu» ja «Informatsioon» kui ka Jarry «Kuningas Ubu» viimistlemata, vanasse kolisse kostümeeritud lavastus, ja siis sugestiivne, ehtsalt kafkalik «Protsess», mille Grossman on dramatiseerinud ning lavastanud. Nendes lavastustes on Grossman end näidanud teadliku šoki meistrina, kes teost üksikasjalikult ning intellektuaalselt interpreteerib, kes tungib põhjalikult ka kõige peenematesse struktuurilistesse kudedesse, ent asetab siis sellesse rohmaka, toore tüki, öela pilke maailma kohta, mis oma kõige loomulikumates sidemetes osutub läbimädaks.

Brechti ja Piscatori poliitilise teatri teooriat hakati 1959. aastast alates hoopis järjekindlamalt ellu viima Brno Riiklikus Teatris, kus selle liini eestvõitlejaks sai režissöör Evžen Sokolovský selliste teoste lavastamisega, nagu Brechti «Arturo Ui peatumatu tõus» ja «Kaukaasia kriidiring», Shakespeare'i «Julius Caesar» ja «Hamlet», Majakovski «Müsteerium Buff», Hašeki «Švejk» Grossmani dramatiseringus ja Brechti teoste tõlkija ning tšehhi dramaturgias eepilise teatri ainukeses esindaja Ludvík Kundera näidendid. Nendes lavastustes näitas Sokolovský end draamatiliste piltide jõulise organiseerijana, kelle lavastaja-käekiri on ründav ning kärarikas, keda veetleb suur teatraalsus, mille arvel saavad kannatada näidendite tegelased. Esimene tõsine katse luua Tšehhoslovakkias programmiline eepiline teater andis kunstilises mõttes ainult poolikuid tulemusi. Peale muu leidis see vastuseisu ka publiku poolt, kes kogu aeg oli Brno teatri taotlusi toetanud, ent kes pööras 1965. aasta sügisel teatrile selja, kui Sokolovský tõi lavale tšehhi barokiajast pärinevaid rahvalikke kannatusmänge, mis on täielikus vastuolus Brechti eepilise teatri printsiipidega.

Kuid pöördume tagasi Prahasse, kus aasta 1965 tähistab kahe uue teatri sünni: juba mainitud Krejča oma «Divadlo za branou» ja väike teater «Činoherní klub», mis vallutas frontaalrünnakuga jalamaid kogu Praha teatripubliku. Siin toodi lavale uue huvitava draamakirjaniku Ladislav Smočeki kolm näidendit («Piknik», «Labürint», «Dr. Zvonek Burke kummaline õhtupoolik»), peale nende esitati terve rida teisi tähelepanuväärseid lavastusi: Albee' «Juhtum loomaaias», Camus' «Õiglased», Macchiavelli «Mandragora», Dostojevski «Kuritöö ja karistus». «Činoherní klub» on selline teater, mis võimaldab näitlejatel välja panna viimase, milleks

inimene üldse on suuteline; seepärast puuduvad sellel teatril väljakujunenud dramaturgia ja ühtne lavastusmaneer.

Tšehhoslovakkia teatrielu kolmas suurem tsentrum — slovaki teatri peakeskus Bratislava — pole viimase kümne aasta jooksul programmiliselt suunatud teatreid loonud. Areng on siin kulgenud rahulikumalt kui tšehhi teatrikeskustes; kuid tänu lavastajate Josef Budský, Tibor Rakovský ja Karol Zachari tööle, kellele on võrdväärselt sekundeerinud kunstnik Ladislav Vychodil oma lavakujundustega ja suurepärase näitlejate kollektiiv, kujutab Slovaki Rahvusteater Bratislavas endast üht kõige tähelepanuväärsemat teatriorganismi kogu vabariigis. Bratislava teatriga on seotud ka slovaki esimese suure moodsa draamakirjaniku Peter Karvaši looming, mis on käinud truult kaasas Tšehhoslovakkia teatri arenguga juba Teise maailmasõja lõpust saadik. Karvaši vormilt ja temaatikalt väga mitmekülgses draamaloomingus peegeldub kogu see areng nagu suurepärasel peeglis. Tänapäeval on Karvaš tšehhi näitekirjaniku Miloslav Stehlíka kõrval (kes praegu muide jääb Karvašist aktiivsuse poolest maha) ainukeseks «sideliiniks» dramaatilise tänapäeva ja sõjajärgsete erutavate aastate vahel.

Kaasaja rahvusvaheline raamatukogu

Märkmeid «Loomingu» Raamatukogu viimase aastakäigu puhul

1966. aastaga lõppes «Loomingu» Raamatukogu esimene kümneaastak. Nende aastatega anti eesti lugeja kätte kuni kolm ja pool sada raamatut — et need ilmuvad perioodiliselt ja on välimusest tagasihoidlikud, pole määrav. Siin leidub üle kolmekümne eesti autori töö, ülejäänud on tõlked gruusia, hiina, hindi, hispaania, hollandi, indoneesia, inglise, islandi, itaalia, jaapani, juudi, leedu, läti, moldaavia, norra, poola, prantsuse, pärsia, rootsi, rumeenia, saksa, serbohorvaadi, slovaki, soome, taani, tšehhi, ukraina, urdu, uuskreeka, valgevene ja vene keeltest.

Raamatukogu rahvusvaheline iseloom on silmapaistev. Toimetaja ega väikesearvuline toimetus ei jaksaks endastmõistetavalt silmas pidada nii paljusid kirjandusi ega orienteeruda nii paljudes keeltes. Toimetus on koondanud enese ümber suure tööringi eri maade kirjanduste uurijaist, tundjaist ja harrastajaist. Sellepärast on — peale paari erandi varasemast — tõlked tehtud originaalset, valik kinnitab üldreeglinas kaasaegse kirjanduse head tundmist vähemalt Euroopa ja Põhja-Ameerika osas, ka üksikud kirjanikud on esindatud oma väljapaistvaimate teostega. Stabiilse arvu moodustavad «Raamatukogu» umbkaudu 10 000 tellijat ja ligikaudu sama palju üksiknumbrite ostjaid. Lugejate nõuded on kaasa määramas ka väljaannete valikut, nende kvaliteeti. Läänud aastal ilmunud teosed iseloomustavad üsna hästi toimetuse ja lugejate kontakti ning valiku õnnestumist.

Rohkem kui endistel aastatel andis

1966. aastal «Raamatukogule» värvi eesti kirjandus. Aastakäigu avas Friedebert Tuglas oma «Nelja novelliga». Raamatusse kuulub kõigepealt ta hillisõedövr «Viimne tervitus». Teos seisib üle viieteistkümne aasta käsikirjas, kuni leidis koha «Teoste» II köites (1957). «Viimne tervitus» kuulub oma kunstilise nägemuse ja humanistliku kirega viimaste aastakümnete kõige väljaistvamate teoste hulka rahvusvahelises ulatuses. Nüüdislugejale esitatakse kaks mõnes suhtes varjulpeetud teost. Üks neist on eesti kirjanduse ainulaadne esse-novell «Arthur Valdes», teine kirjaniku loominguline erakordne kaasaja tegelikkust ja fantaasiat, tõiseid mõtteid ja vallatud mängu suurepäraselt segipaiskav «Androgüüni päev» — mõlemad «Teoste» sarjas avaldamata. Märkame nüüd, kuidas «Arthur Valdeses» müstifitseeritud autori abiga esitatakse uusi nõudeid kirjandusele, ja «Androgüüni päeva» puhul tundub, nagu ootaks novelli ümberkehastamist teise kunstiliiki — balletti. Raamatus leidub ka seni avaldamata novell «Käsu Hansu noorus». Kirjaniku juubeli tähistamine nende novellidega kõneleb «suure lugejaskonna» nõuetest kirjandusele, mis võivad varjugi jätta kutseliste kirjatarkade vastuvõtuvõime.

Kolm autorit kahes raamatus esinavad uudiskirjandust. Paul-Erik Rummo ja Enn Vetemaa luuletuskogud on koos avaldatud. P.-E. Rummo «Lumevalgus — lumepimedus» näitab kolmanda luuletuskoguna luuletaja pidevat tõusu, ja õigustatult on teda mainitud kohe Betti Alveri kannul.

P.-E. Rummo uus luuletükk («Noorus» 1967, nr. 5) kõneleb selle taseme püümisest. Arvustajad on aga vahel «Lumevalguse — lumepimeduse» võlu alla sattudes Enn Vetemaa «Lumesõda» alahinnanud. P.-E. Rummo ei vaja enam täiendavat hindamist, küll aga Enn Vetemaa väikene kogu, mis annab eesti luules seni puudunud lehekülgi — tihedat ja mõtisklevat huumorit. Olgugi Vetemaa poeetiline jõud väiksem kui ta vihikukaaslasel, kõigest hoolimata näitab «Lumesõda» huvitavat, vajalikku ja head poeeti.

Artur Alliksaare luuletuskogu käsikiri ootab ilmumist ka pärast luuletaja surma. Oma näidendit «Nimetu saar» sai ta siiski veel trükitult näha. See fantastikat ja satiiri ühendav näidend väärriks lavastamist — või pelgavad lavastajad selle ülemeelikut fantaasiat? Mõnevõrra kuulub samasse laadi ka Karl Ristikivi romaan «Imede saar», millega siin maal juba peaaegu võõraks jäänud andekas ja huvitav kirjanik astub meile jälle lähedale. Platoni riigi-idee on pandud idanema, on kasvanud saar omataolise ühiskonnaga, oma kriisidega, oma arenguummistustega, ja jälgede kaotamiseks lastakse siis saar hukkuda. Kas nimetame romaani fantastiliseks, filosoofiliseks või fantastilis-filosoofiliseks, sellega teos oma väärtust ei muuda. Ja lõpuks on Ülo Tedre koostanud ning redigeerinud meeste rahvalaulude valimiku «Mina meesi...», sellega astunud rahvalaulu elustamises edasi sealt, kus alustas samuti huvitavalt Ruth Mirov («Laulame ligi külada», LR 1964, 19). Eduard Kubjas on äsja («Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 6) rahvalaulude sellele esituslaadile andnud põhjendatud tunnustuse.

Vene kirjanduse valikus langeb peaarhok varjulpeetud kirjanike tutvustamisele. Isaak Babelit tunti kahekümnendail aastail laialt ka välismaadel, ta «ei olnud ühegi teise sarnane ja ükski teine ei saanud sarnaneda temaga» (Ehrenburg). «Odessa lood» on sissejuhatuseks selle suurepärase kirjaniku tundmaõppimisel. Olev Jõgi on ära teinud suure töö Babeli ülimalt

raske, murdelisi ja argoolisi elemente ohtralt sisaldava keele tõlkimisel. Ootame lisa! Kord väga tuntud ja tunnustatud näitekirjaniku Mihhail Bulgakovi romaanist õpime tundma ka omaaegset teatrimiljööd, mille kujutamises on ta meister. Kaasaja tugevamate kirjanike hulka kuulub Vitali Sjomini. Grigori Baklanov aga pööratab lugejat oma «Juuli 1941» käsitluses kõigepealt ajalooliste faktidega ja sõja alguse olukorra täpse kujutajana. Raamatul on suuri väärtusi ajaloo tundmaõppimiseks.

Siin kõrval jaapanlase Kobo Abe romaan «Neljas jääaeg» oleviku suurte küsimustega fantastilises projektsioonis. Teos ei sisalda küll jaapanlikku erielementi: see võiks olla samuti eurooplase või ameeriklase kirjutatud, kuid teose probleemistik ja kunstiline tihedus on tähelepannevad.

Saksa kirjandusest varjutavad kõiki muid Peter Weissi «Jean Paul Marat'» pika nimega draama ja Franz Kafka «Protsess», mõlemad A. Sanga tõlkes. Loeme «Protsessi» ega suuda kuidagi mõista neid, kes tahaksid seda suurepärast kirjanikku «lihtlugejate» eest varjata. Kui Josef K. vastu süüdistus algatatakse ja ta lõpuks hukatakse, süüdistatava jäädes mitmeti teadmatusse süüdistuse sisust — kas pole juba aine ise nägemuslik! Kafka esitus teeb loo mitu korda nägemuslikumaks. «Kunst on peegel, mis «käib ette» nagu kell» — need Kafka sõnad ehk annavad võtme mitmegi ta nägemuse mõistmiseks. Tahaks tõlkes näha ka tema teisi niisama võimsaid romaane, esmajoones «Lossi». Heaks algatuseks on Roger Garaudy essee avaldamine samas vihikus — võib ehk loota sedagi, et tulevikus «Raamatukogus» publitseeritaks ka esseistikat omaette. Meie kirjandusliku kultuuri seisukohalt poleks see tähtsusetu. Peter Weissi näidend on erakordseks näiteks, kui sügavalt kaasaegse sisu võib anda ajaloolisele ainele. Werner Bergegrün («Surm Tallinnas») ja eriti Johannes Bobrowski («Levini veski») esindavad igatahes head kirjandust.

Ingliskeelsest kirjandusest märkigem kõigepealt ameeriklasi, kellest silmapaistvat kohta omab vaieldamatult Jerome David Salinger («Parim päev banaanikala püügiks»), tema kõrval Herman Melville («Billy Budd, fokkmarsimadrus»). Corey Fordi «Mõtlemise õpetusega» on aga esindatud täiesti uut laadi (illustreeritud) huumor. H. G. Wellsi tutvustatakse sajanda sünnipäeva puhul sellise fantastikaga, mis on kõige vähem tuntud («Võlu-pood»). Prantsuse kirjandusest anti pärast kuulsat «Katku» Camus' esimene Alžeeria-romaan «Võõras». Nii on Camus kahe eesti tõlkes ilmunud romaaniga meile juba hästi mõistetav, ja asjatu oli kunagine kartus selle kirjaniku ees. Halastamatu tõsielu esitamisel on Camus lakooniline, tema humanism ei avaldu sõnades, vaid romaani suures sisus. Tema kõrvale asetub poola kirjanik Kornel Filipowicz «Antikangelase päevikuga», okupatsiooniaegsete süngete olukordadega ja sündmustiku ootamatu arenguga.

Soome kirjanduse kaks raamatut kõnelevad samuti heast valikust, mida korduvalt on kiidetud. Antti Hyry teoseid on ilmunud juba enam kui ühes keeles. Ta lusteromaan «Kodus» vapustab oma asjaliku lühisõnalisusega, ja kui kõige tavalisema igapäeva kirjeldusest kujuneb kordumatu romaan, siis on see kirjanik oma loominguosaladusega meie ees. Kui me tutvume Veijo Meriga, ehtsoomeliku pajatajaga, just «Manillaköie» vahendusel, siis on ka õige algus tehtud. Pärast «Švejki» ei oska keegi sõjast oma maa keeles nii jutustada kui Veijo Meri. Selle kõrval näitab Meri novellistika väga mitmekesisest aineala, mida kirjanik esitab ikka aine samasuguse läbitundmisega. Mõlemad raamatud on tõlkinud Harald Lepik, ja «Manillaköit» on illustatsioonide keelde tõlkinud ka E. Valter — üks võimalik laad selle suurepärase pajataja lähemaletoomiseks. Oleks vaja, et ükskõik missugune kirjastus annaks välja Veijo Meri kui nüüdissoome ühe

parima prosaisti avarama novellivalimiku.

Muidugi ei saa nimetamata jätta Tarjei Vesaasi «Jäälossi», Utuy Tatang Sontani «Dogereid» ja Peter Karvaši «Suurt parukat», kuid «Raamatukogu» algatuste hulgast väärib esiletõstmist «Kõnelus gloobusega», Harald Rajametsa valitud ja tõlgitud väike antoloogia ukraina tänasest luulest. Tavaliselt tutvume üksikute rahvaste kirjandusega, eriti luulega, selles osas, mis on juba tunnustatud ja sanktsioneeritud, seega on jõudnud juba mitu aastat seista. See valimik aga näitab ukraina luulet ta nüüdses arengus. Sellepärast pole valimikus nimekaidki luuletajaid, kes viimastel aastatel ei ole midagi avaldanud, küll aga ühe luuletuskogu autoreid või alles ajakirjades esinevaid luuletajaid, kelle teosed äratavad huvi, ilma et nende autorite minevikuteened oleksid soovitatavaks. «Pakutav valimik ei ole lähedalt sugulane neile «akadeemilistele» antoloogiatele, mille saamisluugu on vist üldjoontes niisugune, et enne määratakse kindlaks autorid ja valitakse välja luuletused, siis otsitakse-leitakse tõlkijad, kes tööle asudes peavad olema veendunud, et kõik on tõlgitav.» Nii ütleb koostaja-tõlkija ise. Seda laadi valimik ei asenda küll muid antoloogiaid, kuid see-eest on tema suureks väärtuseks seista tõepoolest luule tänases päevas. Ukraina uuema aja luule on suur ja heade traditsioonidega. Need, enamasti laiemalt tundmata luuletajad pakuvad tõelist huvi ning tekitavad lootust luule uueks tõusuks.

«Loomingu» Raamatukogu» nädalaväljaanne andis 1966. aastal 28 vihikut. Mahukamate teoste ilmumine kaksik- ja isegi neliknumbrites on enast igati õigustanud. Liigiline mitmekesisus on «Raamatukogu» üheks väärtuseks: novelli ja romaani kõrval ilmub ka näidendeid ja luuletusi, isegi rahvalaulude valimik osutus üsna loomulikuks kaaslasena nüüdiskirjanduse tõlgetele ning värskete algupärasele kirjandusele. Mõne aasta eest üt-

les mulle üks kirjandusteadust õppinud noorema põlvkonna inimene, ta saanud alles «Loomingu» Raamatukogu» najal selge käsituse novellist. «Raamatukogu» teened on igatahes suured õige pildi andmises lääne-euroopa ja ameerika nüüdiskirjandusest, olgugi endastmõistetavalt väikeses ulatuses. Õigustatult on pööratud üsna suurt tähelepanu sotsialistlike maade kirjandusele (Poola, Tšehhoslovakkia, Ungari, Saksa Demokraatlik Vabariik).

Eesti kirjanduse osas on «Raamatukogu» 1966. aastal olnud kõige viljakam. Eelmistel aastatel pole vana alati nii tõhus olnud. Kuid märkigem

sellestki üksikuid fakte: «Raamatukogu» tegi lugejale esimesena kättesaadavaks Marie Underi ballaadid ja Betti Alveri poemid; ta andis ka Eduard Vilde ja J. Barbaruse novelle, mis olid seni lausa kättesaamatud; ta avaldas Ain Kaalepi, Uno Lahe ja Jaan Krossi uusi luuletusi, ja alles 1965. aastal andis lugejatele vaidluste saatel vastuvõetud, kuid varsti üldise tunnustuseni jõudnud Enn Vetemaa «Monumendi». Paistab, et uudiskirjanduse avaldamine jääb edaspidigi «Raamatukogu» ülesandeks juba «Eesti Raamatu» ülima aegluse pärast.

N. Andresen

Töönimeste portreid ja natuke probleemegi

Ilmar Sikemäe uue raamatu tegelesteks on Udulinna klaasivabriku inimesed. See ei ole eriti arvukas, kuid üsna kirev seltskond — kogu püramiid töömeestest kuni direktorini. Et see just klaasivabrik on, ei tähenda jutu pealisülesande seisukohalt midagi. Vabrikugi kohta võib sama ütelda. Ei ole «Selged silmad»¹ too eesti kirjanduses juba ammu kirjutamata raamat tööliskeskonnast, nii nagu see meie päevil on ja elab. Klaasi asemel võiks olla mõni teine materjal ja vabriku asemel mingi teine töökollektiiv, s. o. koht, kus «võõrad» inimesed kestmalt lähestikku on, kokku puutuvad ja niiviisi kõik vastastikku ja üheskoos «ilma teevad». Nimelt viimane on kirjanikule lähtekohana oluline olnud, sest kõige rohkem on teda huvitanud inimeste suhted ja vahekorrad. Kõige igapäevasemad laabumised ja hõõrumised, mida nagu ei olekski olemas, mida alles siis tähele pannakse, kui keegi kedagi solvab, kui on toimunud midagi ebaõiglast. On ju inimeste argisuhted oluline osa tingimustest, milles elatakse. «Õeldakse: inimest ku-

jundavad aeg ja tingimused. Meie ajal pole ju viga, aga tingimusi tuleb luua ja parandada.» Nõnda mediteerib vaetusmeister Enn Jalajas, kellega autor selles raamatus kõige kindlamalt sina peal on. Tingimuste niisugused «objektiivsed» aspektid, nagu korter, elatus-tase jne., on seejuures algusest peale kõrvale jäetud. Eritluse objektiks on ühiskondlik mikrokliima, mille kujunemises on osa eranditult igäühel, kui suur või väike siis ka poleks kellegi tegelik vastutus üldisemate «tingimusi kujundavate» probleemide lahendamise pärast.

Eelnevaga on püütud määrata «Selgete silmade» põhiolu, kombata selle üsnagi kirju pildirea «ühist nimetajat». Ja kuigi niisugune lähenemine raamatule tohiks olla õige, tekib kirjutajal endal nii täistõsisist algust üle lugedes imelik kahtlusetunne: kas ei ole siin mingis olulises punktis ikkagi viltu astunud, raamatu kui terviku juurest kõrvale eksitud? Tõepoolest, Sikemäe teos ei ole õpetlik jutt headest ja halbadest inimestest. Ei ole see ka põnev lugu intriigi, pingekrõvimise ja lahendusega, mis paneb selge punkti. Pajatus — nii ütleb autor ise tiitellehel oma raamatu kohta. Zanriterminoloogia niisugune täiendamine on

¹ Ilmar Sikemäe: «Selged silmad». Pajatus. «Eesti Raamat», Tallinn, 1967. 264 lk. Hind 44 kop.

õigustatud, sest kuidagi ei taha see raamat liigenduda tuntud eepiliste vormide hulka. Kuigi, jah, vaevalt on siin küll tegemist uuele žanrile alusepanemisega. Kirjanik on seda raamatut luues julgelt rakendanud oma andelaadi tugevaid külgi — ladusat vestelisuust, kõnekarakteristikat, lürismi, mõõdutundelist huumorit, ning olnud vaba ja hooletu nendes asjades, milles ta ilmselt pole tugev, kaasa arvatud hoolimatus kompositsioonikindla terviku suhtes. Niiviisi ongi sündinud raamat, mille terviklikkuse tugineb hoopis rohkem meeleolule kui sündmustikule, rohkem käsitusviisi omapärale kui karakteritele. Moodne sõna kollaaž (mille rakendamise otsesedki alged «Selgetes silmades» ei puudu — intervjuu Juliette Grecoga. Jaan Oks) sobiks nagu üldisemaltki iseloomustama raamatu ülesehitust. Siit võib peatükke välja võtta, ilma et see sunniks ülejäänus midagi muutma. Nii nagu oleks täiesti mõeldav ka mõne episoodi või tegelase lisamine. Kõige selle juurde kuulub väga olulise tingimusena oskus olla pretensioonitu, pidada lõpuni kinni kergest, mugavast vestetoonist, olgu siis jutt ka kuitahes tõsisest asjadest. Sikemäe kujundab maailma nii, nagu ta tunneb end selleks seatud olevat. «Selged silmad» on raamat, mille juures on väga oluline, et lugeja tunnistaks autorit kui suverääni, kes ise loob normid ja mõõdud oma teose jaoks. Kui selles küsimuses ei teki konflikti, võib kõik laabuda hästi. Huumorit ja head tuju on siin rohkem kui mõne kutselise humoristi naljaraamatus. Ning on tõsine pilk asjadele, tõsiselt arvestatavad inimesed.

Märgatavalt eripärane on selles raamatus inimesekujutus. Sikemäe näeb huvitavaid inimesi, selles pole kahtlust, kuid karakterite eepiline arendus jääb tagasihoidlikuks või puudub hoopis. Seejuures on iseloomulik, et jutt on erakordsuseta, hästi tavalistest inimes-

test. Teet Arjas, kes «lubas kasvatus-töös praaki», saab oma ainukeses peatükis elavaks. Aga raamatu kui terviku seisukohalt jääb tema jutuaajamine Virgemaaga ja selles avanenud keerukas elu episoodiks nagu mitmed teisedki inimesed samade kaante vahel. Esitusviisi katkendlikkus — aga ilmselt ka autorile eriti käepärane lüüriline vaatlusviis — ei anna ka läbivalt esitatud osaliste puhul sügavamaid ja plastilisi karaktereid. «Väike varblane» Piia Elk äratav tähelepanu, mõjub sümpaatsena ja huvitavana, kuid püsivamalt kinnistuvat kogumuljet temast ei teki. Lihtsalt tore tüdruk, hea inimene, keda puudutavad väiksemadki ühiskondliku hoolimatuse avaldused inimeste suhtes. Ligikaudu niisamuti on lugu Enn Jalajaga, kelle osa raamatu tervikuks kujundamisel on kõige suurem. Ennul on juba rohkem kogemusi, ta ei reageeri hoolimatusele niisuguse vahetu tundlikkusega.

On palju kordi üteldud, et kunst algab oskusest teha teisiti, kui enne on tehtud ja kui teised teevad. Sikemäe on varemgi näidanud, et ta oskab teha «teisiti», ja veelgi paremini tutvustab ta end sellest küljest oma uues raamatus. Kirjanik ei avasta siin uusi probleeme, ei näita suuremamõõtmelisi karaktereid. Küll on siin mitu tundi mõnusat lugemist sellele, kes raamatu juures puhata mõistab ning ei põle lakkamatus soovis maailma avastada. Pretensioonitus, sisemine mõõdutunne lennu kiiruse, kõrguse ja kauguse valimisel on selle raamatu õnnestumiseks tublisti kaasa aidanud, sellest oli juba juttu. Kuid küllap on loomulik, et just niisuguse raamatu lugemise järel tekib tahtmine kaaluda, kui kaugele needsamad tagasihoidlikkus ja kitsapiirilisus püsivad voorustena ja kustmaalt muutuvad hoopis vastupidise tähendusega mõjuriteks.

Ü. Tont

RINGVAADE

Boris Kabur 50-aastane

15. septembril täitus pool sajandit kirjanikul ja loodusteadlasel Boris Kaburil. Juubilari kirjanduslike harrastuste alged ulatuvad juba üliõpilaspõlve, mil ta tegi peamiselt tõlkeid — osalt huvist asja vastu, osalt elatise teenimiseks. Esialgu olid tõlgeteks populaarteaduslikud tööd, siis ka puht-ilukirjanduslikud, tähtsamad neist sellised suure värsivormis raamatud nagu Longfellow' «Laul Haiavatast» ja W. Whitmani «Rohulehed». Lõpuks valmis originaalteos, nn. küberneetiline lastenäidend «Rops», mida mängitakse vahetpidamata juba neljandat aastat. Näidend on suure menu osaliseks saanud ka teistes liiduvabariikides ning välismaal. Pea-

aegu niisama edukalt läheb selle näidendi järg — «Rops aitab kõiki». Peale näidendite on B. Kaburilt ilmunud veel fantastiline noorsooraamat «Kosmose rannavetes» ning on valmimas uusi töid.

Ilukirjandusse sukeldumisel on B. Kabur õnnestunud ära kasutanud oma hea loodusteadusliku ettevalmistuse.

B. Kabur õppis Tartus esiteks füüsikat, jõudes magistrakraadini. Töötas siis röntgenoloogina ja ühtlasi õppis meditsiini. Sellest erialast jäi aga diplomini veidi puudu, sest sõjaga seoses tulid teised mured; tuli töötada tehnilise füüsika alal ja ka tegelikul tervishoiutööl.

Tallinn—Moskva—Uljanovsk

Juubeliürituste sarjas korraldati augusti lõpul Moskvast järjekordsed kultuuri ja kunsti päevad. Seekordsed olid pühendatud Eestile. (Eelnesid Läti, järgnesid Valgevene päevad.) Eesti kultuuritaseme tutvustamise pearakust tuli kanda loomulikult interpreteerivatel kunstijõududel — mängijatel,

lauljatel, lugejatel. Kirjanike töö oli tagasihoidlikum. Eesti kirjanikkonda esindasid jõudumööda A. Hint (kirjandusdelegatsiooni pea), R. Parve, L. Promet, L. Meri, A. Tamm jt.

Moskvast siirdus enamik kultuuripäevlasi Uljanovskisse, kus jätkati eesti kultuuri õitsetamist.

Siit nurgast ja sealt nurgast

Viimaste aastate jooksul on ajakiri «Noorus» koondanud oma vahetusse või siis mõttelissegi lähedusse tubli osa meie loomingulisest noorsoost (ja keskpõlvest). Veelgi üksteist lähendavamas kontakti viivad seda autorkonda igasuviseks kujunevad «Nooruse» suvelaagrid.

Tänavune loominguline laager Häädemeestel oli mitmekülgsest vaimurikastav. Noorte kirjanike, kunstnike, publitsistide ja teiste nendesarnaste kokkutulnute ees esinesid sisukate vestlustega põllumajandusteadlane E. Vint, akadeemik G. Naan, futuroloog A. Gorbovski (Moskva), esteetik L. Stolovitš ja ajaloolane E. Loone Tartust, kriitikud L. Rummelgas ja

A. Tamm, luuletaja U. Laht, grupp Noorsooteatri näitlejaid...

Niivõrd, kuivõrd augustis oli kohalik kirjanduslik «seltsielu» veel suverammestuses, elustasid Kirjanike Liidu koridore ja toimetuste töötubasid mitmed kirjanduslikud turistid ja töömehed võõrastelt maadelt. Huvipakkuvamateks olid soome romanist Veikko Huovinen (eesti keeles «Havukka-aho mõtleja» — «Loomingu» Raamatukogu 1959), soome kriitik-kirjandusloolane Kai Laitinen (kogub materjale uurimuseks Aino Kalda kohta) ning ungarlane Miklós Jovánovics — Budapesti kirjandusliku nädalalehe «Élet és Irodalom» tegevtoimetaja.

Läti kolleegid Saaremaal

Möödunud aastal viibis grupp meie kirjanikke lühiajalisel ekskursioonil Lätimaal, tänavu tulid 12.—14. augustini meie kodumaaga tutvuma poolsada läti poeeti, prosaisti, dramaturgi, kriitikut. Ekskursiooni sihtpaigaks valiti seekord meie kaasajale küllap kõige rohkem kirjamehi andnud ala — Saare- ja Muhumaa.

Külastati eelkõige Juhan Smuuli sünnikodu ja tutvuti lähemalt maallise ning etnograafilist omapära pakkuva Koguva küllaga. Mitu tundi veedeti Kuressaare lossis. Sealne muuseum annab ulatusliku ülevaate meie saarte elust kauges minevikus ja tänapäeval.

Ohtusööki pakkusid Kihelkonna söökla vastutulelikud perenaised, öömaja ning kaks toredat õhtust koosviibimist töötajate oma kätega loodud ainulaadsetes kohvik-veskis võimaldas külalistele Sõmera sanatooriumi kollektiiv.

Pühapäev saadeti mööda Saaremaa vaatamisväärsuste linnulennulise üle-

vaatamisega: jõuti käia Kaali järvel, Viidumäe looduskaitsealal, Mustjala pangal ja Tehumardi lahinguväljal.

Meie poolt saatsid lõunanaabritest kolleegide põlised saarlased Aadu Hint, Olev Jõgi, Ülo ja Jüri Tuulik, Ermi Antson ja mandri inimesed Heljo Mänd ja Raimond Kaugver.

Ekskursiooni jooksul vahetati vastastikku kirjandust, jagati muljeid ja arvamusi mõlema naaberriiigi jooksvate kirjanduselu küsimuste kohta. Et küllastajate hulgas viibisid ka rohkearvuliselt eesti raamatuid läte keelde vahendanud tõlkijad Tamara Vilsone ning pikemat aega Eestis elanud Laimonis Kamara, siis ei tekitanud «keelebarjäär» seekord mingeid raskusi.

Lahkumispäeval avaldati veendumust, et traditsioonilised külaskäigud aitavad sõlmida uusi elavaid kirjanduslikke sõprussidemeid ning aktiveerida kahe naaberrahva loomingu vastastikku tutvustamist.

Peter Weissi uus näidend

Rootsis elav saksa kirjanik Peter Weiss lõpetas ja andis kirjastusele üle pika kahevaatuselise näidendi, milles käsitleb vietnami rahva ajalugu ja võitlust välismaiste rõhujate vastu. Autor jälgib sündmust teaduslik-analüütilise pilguga. Uue teosega jätkab P. Weiss oma poliitilise kirjaniku traditsiooni. Vietnami-näidend on võrrel-

dav Oświęcim-oratooriumiga «Juurdlus».

Näidendi tegevus hõlmab kahte aastatuhandet, jõudes ajajärguni, mida märgistab ameeriklaste suure eskalatsiooni algus (1964). Näidendi esimene vaatus on pantomiimiline, alles teise vaatuses tuleb dialoog. Näidend lavastatakse juba lähematel kuudel Stokholmis.

TF võidab eluruumi

Teaduslik-fantastiline kirjandus (e. lihtsalt TF) on kujunenud paljude venekeelsete lugejate lemmiklektüüriks. Viimastel aastatel on tõlgitavate autorite kõrvale tärnanud mitmed silmapaistvad autorid ka omalt, Nõukogudemaalt. Erilise tähelepanu on võitnud vennaksed Arkadi ja Boriss Strugatski. Nõnda on nende hiljutist raamatut «Хищные вещи века» («Sajandi sünged aastad») enamik kriitikuid hinnanud filosoofiliselt sügavaks ning hoiatavaks tulevikumaalinguks (ajakirjad «Zvezda», «Junost», «Inostrannaja Literatura»...). Üksnes ajakirja «Kommunist» (M, 1967, nr. 12) arvustaja on võtnud erineva hoiaku. Ta arvab: teos pole õnnestunud, kuna autorite vaba fantaasia põhjal loodud tulevikupilt ei lange kokku teadusliku kommunismi poolt projekteerituga.

Autorite endi lähtekoht pole nii sotsiologiseeriv. Nende printsiip: kirjandus peab katsuma uurida tüüpilisi ühiskondi, õieti — uurima neid lihtsustatud, üldistatud sotsioloogiliste mudelite kaudu. Mudelite kaudu, milles säilivad ühiskonna iseloomulikud tendentsid ja seaduspärasused. Teose eessõnas väidavad autorid, et nende uurimisobjektiks nimetatud raamatus on praeguse kapitalistliku ühiskonna reaalsed, silmanähtavad tendentsid. Teoses «mudelleeritud» kapitalistliku riigi, ühe Juhmide maa tähtsamaks tunnuseks pole antud juhul mitte klassistruktuur. On antud «materiaalsete hüvede riik», kus eksisteerivad vaimsete hüvedeta (rääkimata sotsiaalseistkollektiivseist impulssidest), manduvad, inimliku ilme kaotanud kodanikud. Riik, mille kooli- ja kasvatusüsteem

valmistab ette kvalifitseeritud, ent nüristunud tootmisprotsessi-osatäitjaid, kes väljaspool tootmistegevust jäävad psühholoogiliselt ikka vaid koopainimesteks, kel puudub võime tajuda meie keerukat maailma. Riik, mis aegamisi muutub kogu planeeti ähvardavaks ohuks.

Siin märkab arvustaja: mudel, mille autorid välja pakkusid, on äkki muutunud justkui kogu inimkonna ajaloo mingit tüüpilist olukorda fikseerivaks signaaliks, üldiseks hoiatuseks. Ja leiab,

et autorid pole küllaldast vahet teinud sotsialistliku ja kapitalistliku maailma vahel; pole küllalt marksistliku optimismiga fantaseerinud ja vaadanud inimkonna eelseisvasse arengusse; on esile mananud «inimloomusest» endast tulenevaid arengu ohtusid, ühiskonna sotsiaalsest struktuurist tulenevatest hädadest sootuks mööda minnes; näidanud inimesoo progressi peamise allikana inimliku hariduse, vabade teaduste andmist, jättes hoopis märkimata klassivõitluse teema.

Ulyssese uusi otsirännakuid

Aasta 1966, mil täitus veerand sajandit James Joyce'i surmast (13. jaanuaril 1941), märkis uusi tähiseid tema pärandi kriitilises uurimises ning kunstilises tõlgenduses. 1957. a. avaldas Stuart Gilbert, kelle sulest juba 1930. a. ilmus esimene ning siiamaani lugeja seisukohalt hindamatu raamat romaani «Ulysses» kohta, valiku Joyce'i kirju. Nüüd toimetab teine väjapaistev uurija Richard Ellmann (Joyce'i biograafia autor) trükki veel kaks täiendavat köidet kirju, mis lisavad palju väärtuslikku materjali Joyce'i vaadete seisukohalt.

Muuseas kinnitavad Joyce'i kirjad naisele ja vennale veel kord, kui palju autobiograafilist ainekku kätkeb «Ulyssese» keskne kuju Leopold Bloom. Bloomi iseloomu vastuoludes jäädvustas Joyce seda hea ja kurja lakkamatut võitlust, mida ta tõdes iseendas. Olgu mainitud, et nõukogude kriitikas kaua aega võimutsenud arvamus, nagu kavatsenuks Joyce Bloomis kehastada ainult negatiivseid jõude, viis paratamatult romaani väärtõlgitsustele — selles nähti ainult kaost, hävitust ja eitust. See vaade, mis suuresti järgib romaanile ilmumisajal Läänes antud ühekülgeid hinnanguid Spengleri vaimus, on süvenenumate uurijate poolt ammu kõrvale heidetud. «Ulysses» kui omamoodi koomiline eepos lülitab endasse nii purustava kui loova alge, nii eituse kui jaatuse. Näilise kaose varjul peitub aga konstruktsioon, mille rangust võib võrrelda vahest ai-

nult Dante suurteose omaga. Märkimisväärne, et äsjailmunud D. Zantijeva raamatuke (esimene nõukogude autori monograafia Joyce'i kohta) teeb juba kõhklevaid samme nende tõsiasjade tunnistamisel.

Joyce kahtles algul oma romaani tõlgitavuses ning pidas paremaks «tõlkida» see kinofilm keelde. Ta tegigi vastava ettepaneku Sergei Eisensteinile, kelle montaaživõtetes ta nägi sugulust oma kirjandusliku tehnikaga. Eisenstein hindas romaani kõrgelt ning suhtus kavatsusse suure entusiasmi. Mitmetel põhjustel ei saanud see plaan siiski teoks. Teisi kinomehi kohutas romaani keerukus. Režissöör Joseph Stricki äsja valminud film keskendub Leopold Bloomiga seotud liinile, jättes teised motiivid varju. Filmi linastamisel astus aga vahele tsensuur, mis ju teatavasti romaanigi kauaks ajaks inglise lugejale kättesaamatuks tegi. Ajendiks oli just täpselt originaali järgiv filmitekst. Kuna linnavalitsustel on Inglismaal õigus anda iseseisvalt linastamisluba, pääses film siiski mitmel pool (ka Londonis) ekraanile. Ajalehe «Morning Star» filmikriitik Nina Hibbin annab ekranseringule soodsa hinnangu (MS, 31. V 1967): film olevat lihtne ja südamluk ning andvat hästi edasi Joyce'i irooniast varjundatud kiindumust kodulinlastesse. Õnnestunumaks peab ta realistlikke stseene Dublini elust, kus tegelaste dialoog olevat Joyce'i hiilgava keeletaju parimaks tunnistajaks.

ELLINOR RÄNGEL

Eesti nõukogude kirjandust on tabanud kaotus. Pärast rasket haigust lahkus 14. augustil 1967. aastal meie hulgast kirjanik Ellinor Rängel.

Ellinor Rängel (neiupõlves Puusepp) sündis 16. juunil 1902. aastal Riias rauatreiali perekonnas. Hiljem siirdusid tema vanemad Nižni Novgorodi, kus tulevane kirjanik omandas keskhariduse. 1920. aastal tuli ta Eestisse, leides siin esialgu tööd kantseleiametnikuna.

Kirjanduslikku tegevust alustas E. Rängel tõlkijana. Tartus elades võttis ta aastail 1938—1940 osa Tartu Töölismaja tegevusest, kus puutus kokku progressiivsete haritlastega ja lähenes töölisliikumisele.

Aktiivset ühiskondlikku ja kirjanduslikku tegevust alustas E. Rängel pärast 1940. a. Juunipööret. Ta astus Kommunistliku Partei liikmeks ja toimetas 1940.—1941. aastal ajakirja «Maanaine». Suure Isamaasõja ajal oli E. Rängel Kuibõševi oblastis Koški rajoonis külanõukogu sekretär, pärast Eesti NSV vabastamist töötas ta ajakirjanikuna «Postimehe» toimetuses ja mõnda aega kirjastuses. 1950. aastast tegutses E. Rängel Tartus kutselise kirjanikuna, võttes agaralt osa ka ühiskondlikust elust.

Ellinor Rängeli esikteosed ilmusid 1941. aastal ajakirjas «Maanaine». Loomingulise tee algul pühendus ta peamiselt näidendite kirjutamisele. Sõja ajal valmis näidend «Lahkumine», mida lavastasid Koški rajooni isetegevuslased. Hilisemate näidendite hulgast saavutas tunnustuse «Vaene Ruudi», mida mängisid isetegevuslased Eesti mitmetes linnades.

Kõige kujukamalt avaldusid E. Rängeli kirjanikuvõimed romaanitrioloogias, mille loomisel ta töötas oma elu

viimasel aastakümnel. «Kullimaja Marta» (1956), «Õnne jahil» (1961) ja «Karmid tuuled» (1966) annavad läbilõike töötava inimese saatusest läbi murranguliste sündmuste Oktoobrirevolutsiooni päevist kuni Suure Isamaasõja aastateni. E. Rängeli romaane iseloomustavad jutustamisviisi lihtsus, eluraskuste avameelne sõnastamine ja usk inimsuse ning õigluse võidusse, millega on seletatav tema triloogia populaarsus.

Mälestus rahvalikust kirjanikust, sõbralikust ja abivalmis inimesest jääb püsima.

Eesti NSV Kirjanike Liit

Sisukord

A. Pihelga		A. Toomsalu	
Paadisild	1281 ees	Revolutsioonipäevad Esna val-	
N. Baturin		las	1366
Vanalinna süit	1283	S. Kärner	
A. Kaal		Laul	1378
Seiu	1285	R. Sirge	
M. Traat		Kauge Lõuna kütkes	1379
Kuu	1299	E. Lehis	
Öö	1299	Neegritar (Akvarell)	1393
Avarii	1299	M. Kalda	
Kauge suvi	1300	Luule ja sõna	1416
Ajalugu	1300	J. Černý	
Kino	1301	Tšehhoslovakkia viimase aas-	
Rauk	1301	takümne teatrielust	1426
Külv	1302	N. Andresen	
V. Gross		Kaasaja rahvusvaheline raa-	
Kooliraha	1303	matukogu	1430
A. Vender		Ü. Tonts	
Kindalõng ja jutulõng (Ed.		Töönimeste portreid ja na-	
Vilde) (Linoollõige)	1329	tuke probleemegi	1433
L. Promet		Ringvaade	1435
Pompejis	1360	Nekroloog	1438

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhana Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 8. VIII 1967. Trükkimisele antud 1. IX 1967. Trükiarv 10 300. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestusploognaid 13,80. MB-08608. Tellimise nr 2121. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 9, september 1967. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 9, сентябрь 1967

50 коп.

Индекс
78174